

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT TEORİSİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TÜRKİYE'NİN SAVUNMA HARCAMALARININ ULUSLARARASI KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Yüksek Lisans Tezi

Serdar Murat ACAREL

İstanbul, (2025)

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANA BİLİM DALI

İKTİSAT TEORİSİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TÜRKİYE'NİN SAVUNMA HARCAMALARININ ULUSLARARASI KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Yüksek Lisans Tezi

Serdar Murat ACAREL

Tez Savunma Jürisi

1. Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ahmet YILMAZ

2. Üye : Prof. Dr. Kamil USLU

3. Üye : Dr. Öğr. Üyesi Togan KARATAŞ

İstanbul, (2025)

GENEL BİLGİLER

Adı Soyadı : **Serdar Murat ACAREL**

Anabilim : **İktisat**

Programı : **İktisat Teorisi**

Tez danışmanı : **Prof. Dr. Ahmet YILMAZ**

Tez türü ve tarihi : **Yüksek Lisans – Temmuz 2025**

Anahtar kelimeler : **(Savunma harcamaları, Gelişmiş ülkeler, Gelişmekte olan ülkeler, Türkiye'de savunma harcamaları.)**

ÖZET

Savunma harcamaları üzerine yapılan akademik çalışmalar, bu alandaki ekonomik yaklaşımlar ve politik eğilimler açısından geniş bir literatüre sahiptir. Bu çalışmada, öncelikle savunma harcamalarının tanımı ve özellikleri incelenmiştir.

Araştırmada, seçili gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ile Türkiye'nin savunma harcamaları öncelikle gayrisafi yurt içi hâsıla (GSYİH) ve bütçe içindeki payları açısından analiz edilmiştir. Ardından, bu ülkeler arasındaki değişimler karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışma kapsamında, Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) verileri temel alınarak güvenilir akademik bir çerçeve oluşturulmuştur.

Türkiye'nin savunma harcamalarının durumu, gelişmiş ve gelişmekte olan seçili ülkelerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Son olarak, Türkiye'nin savunma harcamalarının eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler gibi kamu harcamalarıyla ilişkisi ele alınmış ve optimum düzeye ulaşıp ulaşmadığı somut istatistiksel veriler ışığında analiz edilmiştir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and surname : **Serdar Murat ACAREL**

Field : **Economics**

Programme : **Theory of Economics**

Supervisor : **Prof. Dr. Ahmet YILMAZ**

Thesis type and date : **Master – July 2025**

Keywords : **Defense expenditures, Developing Countries, Defense Expenditures of Türkiye**

ABSTRACT

There is extensive literature on defense expenditures, with numerous studies analyzing different perspectives. In this study, the definition and key characteristics of defense expenditures are examined as a preliminary step.

The study aims to analyze the share of defense expenditures in Gross Domestic Product (GDP) and national budgets separately for developed and developing countries, as well as for Turkey. Furthermore, it examines the changes and comparisons among these countries. To ensure reliability and accuracy, the research is based on data from the Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), which is widely recognized globally.

Additionally, a comparative analysis of Turkey's defense expenditures relative to selected developed and developing countries has been conducted. Ultimately, the study investigates whether Turkey, while allocating resources to defense expenditures, maintains an optimal balance in other public spending, such as education, healthcare, and social welfare programs, based on concrete statistical evidence.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZET i

İÇİNDEKİLER iii

KISALTMALAR vi

TABLOLAR LİSTESİ vii

ŞEKİLLER LİSTESİ viii

GRAFİKLER LİSTESİ ix

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

SAVUNMA HARCAMALARININ TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

1.1 Tanımı 2

1.2 Savunma Harcamalarının Kamu Harcamaları İçindeki Yeri 3

1.3 Savunma Harcamalarının Kapsam ve Düzeyi 4
1.3.1 Savunma Harcamalarının Kapsamı 4
1.3.2 Savunma Harcamalarının Düzeyi 6

1.4 Savunma Harcamalarına İhtiyaç Sebepleri 8

1.5 Savunma Harcamalarının Finanse Edilme Yöntemleri 11
1.5.1 Türkiye'de Bütçe İçi Kaynaklar 12
1.5.2 Türkiye'de Bütçe Dışı Kaynaklar 12

1.6 Savunma Harcamalarının Olumlu ve Olumsuz Ekonomik Etkileri 13
1.6.1 Olumlu Etkileri 13
1.6.1.1 Ekonomik Büyüme 13
1.6.1.2 Teknolojik Gelişme 14
1.6.1.3 Verimlilik Ve İstihdam 14
1.6.2 Olumsuz Etkileri 14
1.6.2.1 Dış Borç Sorunu 14
1.6.2.2 Dışa Bağımlılık 15
1.6.2.3 Kaynak İsrafı 15

1.7 Savaşlar Ve Savunma Harcamaları Arasındaki İlişki 15

1.8 İktisat Okullarının Savunma Harcamalarını Ele Alışı 18
1.8.1 Merkantilistler 18
1.8.2 Fizyokratlar 18
1.8.3 Klasik İktisat Görüşü 19
1.8.4 Marxist Yaklaşım 19
1.8.5 Neo Klasik Görüş 21
1.8.6 Keynesyen Görüş 22
1.8.7 Monetarist Görüş 24

İKİNCİ BÖLÜM

SEÇİLİ ÜLKELERDE SAVUNMA HARCAMALARI

2.1 Yakın Dönemde Savunma Harcamalarının Gelişim Seyri 25

2.2 Dünyada Savunma Harcamalarının Belirleyicileri 27

2.3 Seçili Gelişmiş Ülkelerde Savunma Harcamaları 28
2.3.1 Amerika Birleşik Devletleri 28
2.3.2 İngiltere 34
2.3.3 Almanya 36

2.4 Seçili Gelişmiş Ülkelerin Karşılaştırmalı Analizi 38
2.4.1 Gelişmiş Ülkelerin Savunma Harcamaları Yönünden Karşılaştırması 38
2.4.2 Gelişmiş Ülkelerde GSYİH'ya Oranla Savunma Harcamaları 40
2.4.3 Gelişmiş Ülkelerde Savunma Harcamalarının Kamu Bütçesindeki Payı (%) 41

2.5 Seçili Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları 43
2.5.1 Yunanistan 44
2.5.2 Polonya 47
2.5.3 İran 49
2.5.4 Rusya 53

2.6 Seçili Gelişmekte Olan Ülkelerin Karşılaştırmalı Analizi 56
2.6.1 Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamalarının Karşılaştırılması 56
2.6.2 Gelişmekte Olan Ülkelerde GSYH'ya Oranla Savunma Harcamaları 60
2.6.3 Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamalarının Kamu Bütçesindeki Payı 63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARI

3.1 Türkiye'de Savunma Harcamalarının Tarihsel Gelişimi 65

3.2 Türkiye'de Savunma Harcamaları Düzeyini Etkileyen Faktörler 67

3.3 Türkiye'de Savunma Harcamalarının Gelişimi 67

3.4 Türkiye'nin Savunma Harcamalarının Seçili Gelişmiş Ülkelerle Karşılaştırmalı Analizi 70

3.5 Türkiye'nin Savunma Harcamalarının Seçili Gelişmekte Olan Ülkelerle Karşılaştırmalı Analizi 75

3.6 Türkiye'de Savunma Harcamalarını Etkileyen Faktörler 81
3.6.1 İktisadi Krizler 81
3.6.2 Terör – PKK Olayları 82
3.6.3 NATO Süreci 82
3.6.4 Darbe ve Darbe Girişimleri 82
3.6.5 Jeopolitik Konumu ve Komşu Ülke Savunma Harcamaları Etkisi 83
3.6.6 Orta Doğudaki Gelişmeler 83
3.6.7 Mavi Vatandaki Gelişmeler 83

SONUÇ 84

KAYNAKÇA 88

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AGÜ: Az Gelişmiş Ülke

AR-GE: Araştırma Geliştirme

DPT : Devlet Planlama Teşkilatı

GSMH : Gayri Safi Milli Hasıla

GSYH : Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

GOÜ : Gelişmekte Olan Ülkeler

GÜ : Gelişmiş Ülkeler

IMF : Uluslararası Para Fonu

IRGC: İran Devrim Muhafızları

KİT : Kamu İktisadi Teşebbüsü

KB : Konsolide Bütçe

KH : Kamu Harcamaları

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

MSB : Milli Savunma Bakanlığı

NATO : Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

RGSMH : Reel Gayri Safi Milli Hasıla

SIPRI : Stockholm International Peace Research Institute

SSDF : Savunma sanayi destekleme fonu

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

YÖK : Yüksek Öğretim Kurumu

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1. NATO, IMF ve Birleşmiş Milletler ’in Savunma (Askeri) Harcamalarına İlişkin Tanımları Olası Savunma Harcama Kalemleri 5
Tablo 2. Savunma Harcamalarının Nedenleri..... 9
Tablo 3. Savunma Harcamaları Belirleyicileri Ve Savunma Harcamalarına Muhtemel Etkileri 10
Tablo 4. Dünya Savunma Harcamalarının Bölgelere Göre Dağılımı. (Milyar USD)..... 26
Tablo 5. Seçili Gelişmiş Ülkelerin Savunma Harcamaları (Milyon USD)..... 38
Tablo 6. Savunma Harcamalarının Gelişmiş Ülkelerde GSYH Payları (%) 40
Tablo 7. Gelişmiş Ülkelere Ait Savunma Harcamalarının Kamu Bütçesindeki Payı (%) (2001-2023) 42
Tablo 8. Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları 1949-1970 (Milyon Usd)..... 56
Tablo 9. Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları 1971-1990 (Milyon Usd)..... 57
Tablo 10. Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları 1991-2011 (Milyon Usd)..... 58
Tablo 11. Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları 2013-2023 (Milyon Usd)..... 59
Tablo 12. Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları / GSYH 1952-1971 (%)..... 61
Tablo 13. Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları / GSYH 1973-1991 (%)..... 61
Tablo 14. Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları / GSYH 1992-2005 (%)..... 61
Tablo 15. Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları / GSYH 2008-2023 (%)..... 62
Tablo 16. Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları / Bütçe 1990-2005 (%) 63
Tablo 17. Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları Bütçe Payı 2008-2023 (%) 63

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1. Üretim İmkânları Eğrisi 7
Şekil 2. ABD'de Kore Ve Vietnam Savaşları Sürecinde Savunma Harcamalarındaki Değişim 30
Şekil 3. Abd'de Kore ve Vietnam Savaşı Dönemlerinde Savunma Harcamalarındaki Değişimin Gsmh'ya Oranı 31

GRAFİKLER LİSTESİ

Sayfa No.

Grafik 1. Dünya'da En Yüksek Savunma Harcaması Yapan İlk 15 Ülke 2023 (Milyon USD) 27
Grafik 2. Gelişmiş Ülkelerde Savunma Harcamalarının Gelişimi (Milyon USD)..... 39
Grafik 3. Gelişmiş Ülkelerde Savunma Harcamalarının GSYH'ye Oranı (%)..... 41
Grafik 4. Gelişmiş Ülkelerin Savunma Harcamalarının Kamu Bütçesindeki Payı (%)..... 41
Grafik 5. Yunanistan'ın 1951-2023 Yıllarına Ait Savunma Harcamaları (Milyon USD) 46
Grafik 6. Yunanistan'ın 1949-2023 Yıllarına Ait Savunma Harcamalarının GSYH Payı (%)..... 46
Grafik 7. Yunanistan'ın 1988-2023 Yıllarına Ait Savunma Harcamalarının Bütçe Payı(%) 47
Grafik 8. Polonya'nın 1951-2023 Yıllarına Ait Savunma Harcamaları (Milyon USD) 48
Grafik 9. Polonya'nın 1981-2023 Yıllarına Ait Savunma Harcamaları GSYH Payı (%)..... 48
Grafik 10. Polonya'nın 1995-2023 Savunma Harcamaları Bütçe Payı (%)..... 49
Grafik 11. İran'ın 1960-2023 Yıllarına Ait İran Savunma Harcamaları (Milyon Usd) 51
Grafik 12. İran 1961-2023 Yıllarına Ait Savunma Harcamaları GSYH Payı (%)..... 51
Grafik 13. İran'ın 1990-2023 Savunma Harcamaları Bütçe Payı (%) 53
Grafik 14. Rusya'nın 1993-2023 Yıllarına Ait Savunma Harcamaları (Milyon USD)..... 54
Grafik 15. Rusya'nın 1992-2023 Yıllarına Ait Savunma Harcamaları GSYH Payı (%)..... 55
Grafik 16. Rusya'nın 1998-2023 yıllarına ait savunma harcamalarının bütçe payı (%)..... 56
Grafik 17. Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları (Milyon USD)..... 60
Grafik 18. Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları/GSYİH oranı (%)..... 62
Grafik 19. Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamalarının Bütçe Payı 2000-2023 64
Grafik 20. Türkiye Silah Ve Mühimmat İhracat – İthalat 2013-2023 (Bin USD) 66
Grafik 21. 1951-2023 Türkiye Savunma Harcamaları (Milyon USD)..... 68
Grafik 22. Türkiye'de Savunma Harcamalarının GSYH'ye Oranı (%)..... 68
Grafik 23. Türkiye'de Savunma Harcamalarının Bütçe Payı (%)..... 70
Grafik 24. Türkiye ve Gelişmiş Ülkelerde Savunma Harcamaları (Milyon USD) 71
Grafik 25. Türkiye ve Gelişmiş Ülkelerde Savunma Harcamalarının GSYH Payı 1961-2023 (%) 72
Grafik 26. Türkiye Ve Gelişmiş Ülkelerde Savunma Harcamalarının Bütçe Payı 2001- 2023 (%).... 74
Grafik 27. Türkiye ve Gelişmiş Ülkelerde Kişi Başına Savunma Harcamaları (USD) 75
Grafik 28. Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları 1951-2023 (Milyon USD) 75
Grafik 29. Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları GSYH Oranı (%)..... 78
Grafik 30. Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları Bütçe Payı (%) 80
Grafik 31. Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Kişi Başına Savunma Harcamaları Payı (USD)... 80

GİRİŞ

İnsanoğlunun varoluşundan bugüne kadar güvenlik kavramı hep olmuş ve olacaktır. Güvenlik etimolojik olarak İngilizce 'security' ve Fransızca da 'sécurité' olarak tanımlanmakta olup kişinin bireysel olarak güvende hissetmesi veya korkusuzca yaşayabilme durumu olarak anlam bulmuştur. Güvenlik, bir devlet için anlam kazandığında; terör, casusluk veya saldırı gibi tehdit ve tehlikelere karşı kendini savunabilmesi şeklinde ifade edilmektedir. İnsanlık tarihi boyunca, toplumlar savunma ve saldırı ihtiyacıyla hareket etmişlerdir. İlk çağlardan itibaren kullanılan taş ve sopalar, zamanla yerini daha gelişmiş silahlara bırakmıştır. Barutun icadıyla birlikte tüfek ve top devreye girmiş, ardından kara, deniz ve hava unsurlarında savaş teknolojileri gelişmiştir. Günümüzde ise biyolojik ve nükleer silahlar**,** siber savaşlar ve uzay savunma sistemleri gibi yüksek teknolojiye dayalı yeni stratejik unsurlar ortaya çıkmıştır. 1945-1990 yılları arasındaki Soğuk Savaş dönemi**,** özellikle ABD ve SSCB arasındaki silahlanma yarışının yoğunlaşmasına neden olmuş ve bu ülkeler büyük miktarlarda savunma harcaması yapmışlardır. Ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde silahlanma yarışının gerilemesiyle, uluslararası tehdit algıları değişmiş ve ABD küresel ölçekte tek büyük güç konumuna ulaşmıştır.

Çalışma da, savunma harcamalarının seçili gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki dağılımının analiz edilmesi ve karşılaştırılması amacını taşımaktadır. Türkiye özelinde yapılan değerlendirmelerde, ülkenin savunma harcamalarının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle kıyaslamalı analizi hedeflenmektedir. Çalışmada, 1950-2023 dönemi için SIPRI verileri kullanılarak savunma harcamalarının boyutları incelenmiştir.

Araştırmada, tüm dünya ülkelerini incelemek çok geniş bir veri seti ve analiz kapsamı gerektirmektedir. Bu nedenle belirli ülkeleri seçerek araştırmayı daha derinlemesine ve karşılaştırmalı bir şekilde yürütülmesi düşünülmüştür. Bu çerçevede bazı gelişmiş ülkeler ile Türkiye'nin coğrafi olarak yakınlığı bulunan kimi gelişmekte olan ülkeler seçilerek yakın dönemde tüm seçili ülkeler ile Türkiye'de savunma harcamalarının hem mutlak gelişimi hem de savunma harcamalarının GSYH ve kamu bütçesindeki payı verileri karşılaştırmalı olarak incelenerek Türkiye'nin göreli konumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede çalışmanın birinci bölümünde, savunma harcamalarının tanımı ve özellikleri incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde seçili gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde 1950 sonrasında savunma harcamalarının hem mutlak hem de GSYH ile kamu bütçesindeki payı itibariyle gelişimi incelenmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise Türkiye'nin ikinci dünya savaşı sonrası dönemde savunma harcamalarının gelişimi incelenmiştir. Bu bölümde Türkiye'de savunma harcamalarının GSYİH ve kamu bütçesindeki payının gelişimi de önceki bölümde incelenen seçili ülkelerin verileri ile karşılaştırılmıştır. Ve elde edilen bulgular grafik ve tablolarda gösterilmiştir. Araştırma kapsamında, 1950-2023 yılları arasındaki süreç ele alınmıştır. Birinci ve İkinci Dünya savaşlarının etkisiyle başlayan ve soğuk savaş döneminden küreselleşme sürecine geçişle devam eden çok kutuplu dünya düzeni, ülkelerin savunma harcamalarının daha gerçekçi bir zeminde karşılaştırılmasını mümkün kılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SAVUNMA HARCAMALARININ TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

1.1 Tanımı

Savunma kavramı, bir ülkenin başka bir ülkeye karşı korunması veya müdafaa edilmesidir. Ülkelerin, savunma gücünü oluşturmak veya arttırmak maksadıyla yapmış oldukları askeri maksatlı araç-gereç ve hizmet alımları savunma harcamalarını oluşturmaktadır.

Savunma harcamalarının standardize olmuş bir tanımı bulunmamakla beraber, dar anlamda savunma hizmetlerinin yerine getirilmesinde vazifeli asker ve sivil personel harcamaları, silah ve mühimmat üretimi ve ithalatı, bu araç gereçlerin bakım onarımı, yine savunmaya yönelik inşaat ve imar faaliyetleri ile ar-ge harcamalarını kapsamaktadır (Durgun, 2017, s. 127).

Dar anlamda yapılan savunma harcamasına ilaveten, bekçi, polis, milis ve gümrük görevlileri askeri ve benzer alanlara yapılan her tür ödeme ile sivil savunma, silah üretim ve stoklama tesisi, yabancı askeri organizasyonlara yapılan her tür harcamalar toplamı ile geniş anlamda savunma harcamaları kabul edilir (Tüğen, 1988, s. 287). Kamu harcaması türü olan savunma harcamaları; en genel anlamıyla, bir ülkenin iç ve dış güvenliğini sağlamak amacıyla millî gelirinden savunmasına ayırdığı paydır (Tüğen, 1988, s. 48). Savunma harcamaları konusundaki ön önemli kaynak olarak görülen Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI), daha geniş bir tanım kullanmaktadır. Köy korucuları gibi paramiliter güçlerin ve askeri alanda faaliyet gösteren Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKE) ve Savunma Sanayi Destekleme Fonu gibi kamu kuruluşlarının harcamalarını, diğer ülkelere yapılan askeri bağışları (örneğin KKTC'ye, barışı korumaya yönelik barış gücü harcamalarını ve askeri uzay harcamalarını da dikkate almaktadır (Yentürk, 2011, s. 58).

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi şemasında ikinci sırada yer almakta olan güvenlik unsuru, yeme-içme ve uyku gibi fiziksel ihtiyaçlar basamağından sonra gelmekte olup güvenlik ihtiyacı giderilmeden bir üst basamağa geçemeyeceği şeklinde belirtilmektedir. Devletlerin asıl ve esaslı görevleri arasında savunma hizmeti yer almaktadır (Güler, 2020, s. 88). Devletlerin tarihten de gelmekte olan ilk temel hizmetleri arasında savunma hizmeti yer almaktadır. En net ve sade anlamıyla savunma ortak bir tüketim hizmeti olarak yer almaktadır. Ortaktan amaç; ilgili ülke sınırları dâhilinde veya savunulan bölgedeki her insan bu savunma hizmetinden yararlanmaktadır. Bu nedenle tam kamusal hizmet olarak değerlendirilebilmektedir. Kolektif hizmet ve kolektif tüketimin bir örneği olarak belirli kişilerin bu hizmetten mahrum bırakılması söz konusu değildir (Baran, 2018, s. 58).

Türkiye'de dar anlamıyla savunma harcamalarının tanımı ise, "Millî Savunma Bakanlığı (ve bağlı Kuvvet Komutanlıkları), Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın gereksinimlerini karşılamak için yapılan personel, silah, diğer askeri teçhizat ve mühimmat harcamaları ile yakıt, yiyecek, giyecek vb. yatırım ve transfer harcamalarını kapsar." (Şenesen, 2002, s. 34).

Kapitalist dünya düzeni, toplumları sürekli üretmeye yönlendirirken savaşları meşrulaştırmak için silahlı kuvvetlerine **"savunma gücü"**, savaş harcamalarına **"savunma harcamaları"**, savaş araç-gereçlerine ve ülke sanayisine ise **"savunma sanayi"** adlarını vermektedir (Önder, 2003, s. 66).

Sermayenin küresel dağılımı, ekonomik, politik ve askeri süreçleri içermektedir. Özellikle sömürgecilik döneminde İngiltere, Fransa ve diğer sömürgeci devletler küreselleşme sürecini bu şekilde başlatmıştır. Örneğin; 1991 yılında, Irak'ın Kuveyt'i işgale kalkışması sırasında ABD öncülüğünde yaklaşık 900.000 askerin Kuveyt'e gönderilmesi, ekonomik amaçlı ve askeri yayılma süreci açısından küreselleşmenin askeri yönünü göstermektedir (Piketty, 2010, s. 1119).

1.2 Savunma Harcamalarının Kamu Harcamaları İçindeki Yeri

Devlet tarafından, kamu hizmetlerinin yürütülebilmesi amacıyla bazı iktisadi faaliyetlerde bulunmak amacıyla yapılan harcamalara kamu harcaması denilmektedir. Savunma harcamaları, kamu maliyesinin mali araçlarından biri olarak sosyal bilimlere bağlı bir alt türdür.

Tam kamusal mal kategorisinde yer almakta olan savunma harcamaları bir kez üretildiğinde ülke sınırları içerisindeki herkes yararlanabilmektedir (**Bölünmezlik**). Ayrıca bir kişinin korunması başka bir kişinin korunmasını engellemez (**Rekabet yok**). Bölünmezlik özelliği de göz önüne alınınca, savunma hizmetinin üreticisi piyasa değil devlettir (Elveren, 2021, s. 19).

İlk kez kamusal mallar yaklaşımı teorisini ortaya koyan Paul Samuelson, piyasa ekonomisinin onlar olmadan düzgün işleyemeyeceğini ifade ederek kamusal malların ekonomideki yerini temel düzeyde ifade etmiştir. P. Samuelson piyasada bulunan malları saf özel ve saf kamusal mal olarak iki farklı sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Burada saf özel mallar piyasa tarafından üretilebilip yine piyasa mekanizmasınca tüketilebilen mallar olmaktadır. Kamusal mallar ise temelde iki özelliğe sahiptir. Bunlar rakip olmamak (tüketimde rekabet ve bölünmezliğin olmaması) ve tüketimden dışlanamamak şeklinde kabul edilmektedir (Dedebek, 2015, s. 8).

Bölünmezlik özelliği sayesinde, ülke savunmasının karşı saldırıları caydırıcı özelliği sayesinde, sağlanan fayda ülkenin her yerinde homojendir. Bu özelliğin bir sonucu olarak bedel ödemeyenlerin bu kamusal hizmetten faydalanmalarının engellenmesi mümkün değildir (Bulutoğlu, 2003, s. 240).

Türk bütçe sisteminde kamu harcamaları üç ana grupta sınıflandırılmaktadır;

Ekonomik sınıflandırma;

Cari harcamalar,

Yatırım harcamaları,

Cari ve Yatırım harcamaları, üretimi doğrudan arttırmaya yönelik olup, GSMH'ya katkıda bulunan harcamalardır.

Transfer harcamaları.

İdari sınıflandırma;

Harcamaları yapan kamu kurumu ve kuruluşlarına göre tek tek ayrılmaktadır. Devletin; Kontrol, görev, yetki ve muhasebeleştirme hizmetlerinin görülmesi için önem arz etmektedir (Doruk, 2008, s. 15).

İşlevsel sınıflandırma;

Faaliyetlerin ifa edilmesi ve sürdürülmesi sırasında hizmet esasına göre kamu harcamaları, gerçekleştirilen hizmetlere göre ayrıma tabi tutulmuştur.

Adalet ve Yargı harcamaları, Tarım, Orman-köy, Su işleri, Karayolları, Bayındırlık, Ulaştırma, Madencilik, Alt yapı harcamaları, Eğitim harcamaları, Kültür-Turizm, Sosyal Güvenlik harcamaları, Sağlık harcamaları, Savunma harcamaları (Ulutürk, 1998, s. 179).

1.3 Savunma Harcamalarının Kapsam ve Düzeyi

1.3.1 Savunma Harcamalarının Kapsamı

Savunma harcamalarının tanımlanmasına ilişkin kesin bir çerçeve bulunmamakla birlikte, farklı uluslararası organizasyonlar ve ülkeler bu harcamaları çeşitli kategoriler altında değerlendirmektedir. Her ülkenin ve kurumun kendi bütçesel yaklaşımı doğrultusunda belirlediği harcama unsurları, tanımlamalardaki farklılıklara yol açmaktadır. Ulusal ve uluslararası düzeyde gerçekleştirilen savunma harcaması tanımlamalarındaki bu ayrışma, verilerin hesaplanma yöntemlerini doğrudan etkilemektedir. Bu durum, savunma harcamalarına dair yapılan analizlerin ve karşılaştırmaların tutarlılığını ve standartlaştırılmasını zorlaştırmaktadır. Örneğin, 1993 yılında Almanya'nın savunma bütçesi 49,6 milyar Alman Markı şeklinde hesaplanmışken, NATO kriterlerine göre 63,8 milyar Alman Markı olarak hesaplanmıştır. (Giray, 2004, s. 185).

Askeri harcamalar, maaşlar ve sosyal yardımlar, operasyonel masraflar, silah ve teçhizat alımları, askeri bayındırlık ve inşaat işleri, ar & ge ve merkezi yönetim işleri, komuta ve destek dâhil mevcut askeri kuvvetler ve bu tip faaliyetlere yapılan tüm hükümet harcamalarını ifade eder. Bu sebeple SIPRI, askeri harcamalara atıfta bulunulduğunda 'silah harcaması' gibi terimlerin kullanılmamasını önermekte olup bunun yalnızca bir harcama kategorisini temsil ettiği SIPRI tarafından belirtilmektedir (SIPRI, 2023).

Savunma harcamaları, "personele (askeri birlikler ve sivil personelin maaş ve sosyal yardımları) işletim, bakım, (genel tedarik, lojistik ve hizmetler), teçhizat (silahlar, diğer askeri ve askeri olmayan teçhizat) inşaat (askeri üsler) ve araştırma ve geliştirmeye yapılan harcamalar da dâhil, genel askeriyeye yapılan harcamaları" ifade etmektedir (Yentürk, 2011, s. 61).

NATO, IMF ve BM'nin savunma harcamaları için yaptıkları tanımlar Tablo 1 de görülmektedir. Bu tabloda üç uluslararası kurum açısından farklılıklar yer almakta, uluslararası karşılaştırmaya yönelik

olarak kullanılabilecek en kapsamlı tanım ise Birleşmiş Milletlere ait olan tanım olarak yer almaktadır. (Karakaya, 2020, s. 336)

Tablo 1. NATO, IMF ve Birleşmiş Milletler 'in Savunma (Askeri) Harcamalarına İlişkin Tanımları Olası Savunma Harcama Kalemleri

Muhtemel Harcama Kalemleri		NATO	IMF	BM
Silahlı Kuvvetlere Yapılan Ödemeler				
1	Subaylara v Askerlere Yapılan Ödemeler	**X**	**X**	**X**
2	Silahlı Kuvvetler İçinde veya Bağlantılı Çalışan	**X**	**X**	**X**
3	Yukarıdaki Personel ve Ailelerine Yapılan Sağlık, Sosyal vb. Ödemeler ile	**X**	**X**	**X**
4	Emeklilere Yapılan Ödemeler	**X**	-	**X**
5	Askeri Okul ve Hastaneleri	**X**	**X**	**X**
6	Silah Üretimine ve İthaline Yapılan Harcamalar	**X**	**X**	**X**
7	Alt Yapı İnşaatı, Konut vb. Harcamalar	**X**	**X**	**X**
8	İşletme ve Bakım	**X**	**X**	**X**
9	Diğer Alımlar	**X**	**X**	**X**
10	Askeri Araştırma – Geliştirme Faaliyetleri	**X**	**X**	**X**
Savunma /Stratejik Amaçlı Diğer Harcamalar				
11	Stratejik Malların Stoklanması	**X**[a]	-	-
12	Silah, Teçhizat vb. Depolanması	**X**[a]	**X**	-
13	Silah Üretim / Dönüşümü Sübvansiyonları	**X**	-	-
14	Diğer Ülkelere Askeri Yardım	**X**	**X**	**X**
15	Uluslararası Organizasyonlara (BM, Askeri İttifaklar vb.) Katılım	**X**	**X**	-
16	Sivil Savunma	-	**X**	**X**
Önceki Askeri Güçlere / Faaliyetlere Yapılan Harcamalar				
17	Gazilere vb. Yapılan Ödemeler	-	-	-
18	Savaş Borçlarıyla İlgili Ödemeler	-	-	-
Diğer Güvelik Kuvvetlerine Yapılan Ödemeler				
19	Jandarma	**X**[n]	**X**[n]	**X**[n]
20	Sınır / Sahil Koruma	**X**[n]	**X**[n]	**X**[n]
21	Polis	**X**[n]	-	-
Diğer Sorumluluklar				
22	İnsani / Kaza Tazminatları	**X**	-	-
23	BM Barış Gücü	**X**	**X**	-
Gelecek İçin Zorunlu Harcamalar				
24	Kredi Tedarik	**X**	**X**	-

Kaynak: Brzoska (1995, s. 48-49).

Semboller:

(X): Savunma harcamalarına dâhil, (-): Savunma harcamalarına dâhil değil.

a: Eğer savunma organizasyonu tarafından yönetiliyor ve finanse ediliyorsa,

n: Askeri faaliyetler için eğitilip, donatıldığı ve mevcut olduğu hükmü verildiği zaman.

Tablo 1 incelendiğinde, NATO, BM ve IMF kurumlarının savunma harcamalarına ilişkin tanımlarında farklılıklar olduğu görülmektedir. NATO, madde 13'te silah üretimi ve dönüşümü sübvansiyonlarını ayrıca madde 22'de insani yardım/kaza tazminatları gibi harcamaları savunma harcaması olarak kabul etmekte, BM ve IMF kabul etmemektedir. Madde 15'te NATO ve IMF, askeri ittifaklar v.b. uluslararası organizasyonlara katkıları, madde 23'te barış gücü harcamalarını NATO ve IMF kabul etmekte, BM bu harcama kalemini savunma bütçesine dâhil etmemektedir, madde 16'da sivil savunma harcamaları konusunda da bir ayrışma görülmektedir. NATO hesaplarına katmazken BM ve IMF savunma harcamasını savunma bütçesi içinde değerlendirir. (Ergün, 2021, s. 16).

1.3.2 Savunma Harcamalarının Düzeyi

Bir devletin ülkeyi savunabilmesi için ne miktarda savunma harcaması yapması gerektiğinin tespit edilmesi güç bir konudur. Eğer gerekenden fazla savunma harcamasına kaynak ayırması durumunda ülke kaynaklarının israf edilmesi söz konusu iken, gereğinden az miktarda kaynak tahsis etmesi milli güvenlik açısından tehlike oluşturabilmektedir (Altun, 2017, s. 274).

Günümüz ekonomik sorunlarının veya devleti müdahaleye yönelten sebeplerin başında kıt kaynakların etkin kullanım problemi gelmektedir. Yıldan yıla artan savunma gereksinimi ve buna bağlı harcamalarda özellikle kamu kesimince kullanılan kıt kaynaklarla finanse edilmektedir. Bu durumda kamu kesimince yapılan harcamalarında fırsat maliyetlerinin göz önünde bulundurularak analiz edilmesi zorunlu hale gelmektedir (Ertekin, 2020, s. 462).

Ana akım iktisat öğretisi ve savuma ekonomisi literatüründe, kamusal mal ve özel mal arasındaki tercih ilişkisi "Silah ve Tereyağı" modeliyle belirtilmektedir. İlgili model, savunma harcamaları ile sosyal refah harcamaları arasındaki dengeyi temsil etmektedir. Başka bir ifade ile kamu harcama tercih dağılımındaki kısıtlar vurgulanarak kıt kaynakların ne kadarı savunma veya silah ne kadarı ise tereyağı veya sosyal refah hizmetlerine tahsis edilmesi gerektiği belirtilmektedir. (Taşdelen, 2022:148)

Savaş araç ve teçhizatlarının son yıllarda giderek gelişmesi ve modernleşmesi sebebi ile maliyetleri de artarak ülke savunma harcamalarını dolayısıyla kamu harcamalarını büyük boyutlara ulaştırmıştır. Nitekim günümüz ekonomilerinde pek çok ülke bütçeleri içinde savunma harcamaları önemli bir pay sahibidir (Eraktan, 2008, s. 130).

Savunma harcamaları düzeyinin optimum seviyede olması gerekliliği bu harcamaların ekonomik büyüme, kalkınma, uluslararası borç düzeyi, yoksulluk ve çatışma risk düzeyi üzerinde etkisi gibi birçok etkiye sahiptir. Bu sebeple araştırmacılar ve karar vericiler yönünden önemli bir konudur (Ceyhan & Asıloğulları, 2019, s. 29).

"Askeri harcamalar genellikle milli gelirin en az %2-3'üne karşılık gelmekte ve askerî harcamalar açısından çok aktif bir ülkede (örneğin ABD günümüzde milli gelirinin %4'ünden fazlasını askeri harcamalara ayırmaktadır) ya da güvenliğinin ve varlığının tehdit altında olduğunu hisseden bir ülkede (Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri milli gelirlerinin %10'undan fazlasını askeri harcamalara ayırmaktadır.) bu oran daha yüksek olabilmektedir" (Piketty, 2010, s. 1594).

Savunma harcamalarının sınırını belirlemede, iktisadi nedenlerden çok politik ve stratejik nedenler önemli rol oynamaktadır (Edizdoğan, 1989, s. 105). Ülkenin tarımsal gücü, sahip olduğu yer altı zenginlikleri, stratejik önem arz eden konumlarda bulunan kara ve deniz yollarına sahip olması ya da jeopolitik konumunda stratejik öneme sahip enerji kaynaklarına yakın olmak savunma harcamalarına katlanılma düzeyinin belirlenmesi açısından önem arz etmektedir.

Bir ülkenin güvenlik talebi, o ülkenin kabul edebileceği risk derecesine bağlıdır. Böylesine soyut bir kavrama dayalı olan savunma harcamalarının makul düzeyde yapılması için risk faktörü iyi belirlenerek yeterli güvenlik düzeyinin saptanmasına bağlıdır. Bu tespit sonrasında ancak optimal düzeyde bir savunma harcamasının yapılması söz konusu olabilmektedir. Gereğinden fazla savunma harcaması yapmak ülke refahından ödün vermeye neden olabilecektir (Ulutürk, 1998, s. 183).

İktisat bilimi, ana akım görüşe göre insan ihtiyaçlarının kıt kaynaklarla nasıl karşılanacağını inceleyen bir disiplin olarak tanımlanmaktadır. Toplumun sınırlı kaynakları nasıl kullanacağı konusunda temel bir tercih söz konusudur: kamu malları mı, özel mallar mı üretilmelidir? Bu bağlamda, savunma ve otoyollar gibi kamu mallarının üretimine ne kadar kaynak tahsis edilmesi gerektiği ve gıda, konut, otomobil gibi özel mallara ne kadar kaynak ayrılması gerektiği önemli bir iktisadi karar sürecini oluşturmaktadır.

Söz konusu tercih, en temel düzeyde üretim imkânları eğrisi ile gösterilerek kaynak tahsisinin etkinliği ve alternatif maliyetleri değerlendirilmektedir.

Şekil 1. Üretim İmkânları Eğrisi

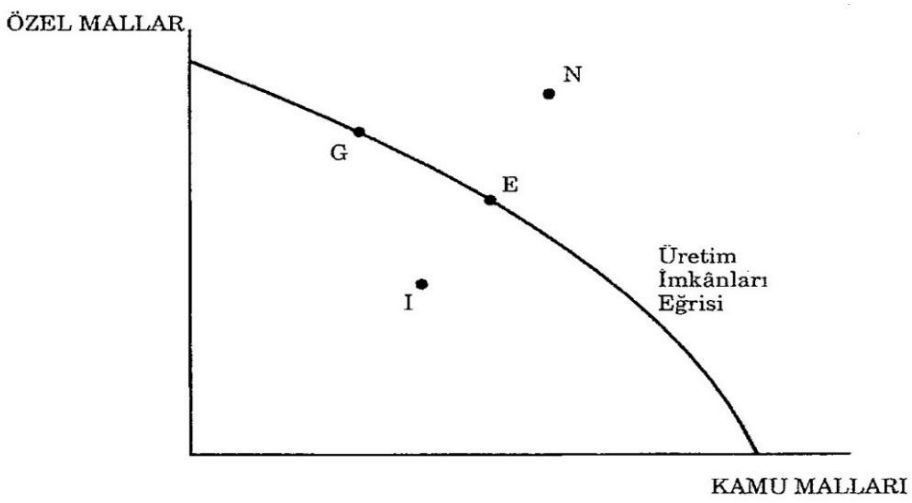

Kaynak: Stiglitz, Kamu Kesimi Ekonomisi, Çeviren. Ömer Faruk Batırel, İkinci baskı. 1994.

Şekil 1'de kamu mallarından milli savunmaya ancak özel tüketime ayrılan kaynaklardan kısıntı yapılarak daha fazla harcanabileceği ortaya koyulmaktadır. Şekil 1'deki G noktasından eğri üzerinde bulunan E noktasına doğru ilerledikçe kamu malları arttırılmış, özel mallar azaltılmış olacaktır. Üretim imkânları eğrisinin alt kısmında yer almakta olan I noktasında ekonomi etkin değildir denilir. I noktasından eğriye doğru geldikçe hem daha fazla kamu malı hem daha fazla özel mal üretecek duruma gelinecektir. Üretim imkânları eğrisinin üzerine doğru çıkıldıkça N noktasında ise gerçekleştirilemez duruma gelmekte toplumun elindeki mevcut kaynakları ve teknolojisi ile bu miktarlı kamu malı ve o miktarda özel malı üretmesi mümkün değildir (Stiglitz, 1994, s. 15).

Ülkeler, diğer ülkelerden gelebilecek tüm potansiyel tehditleri vazgeçirecek bir savunma gücünün maliyetini tek başına karşılamaları mümkün olmadığı durumlarda eş zamanlı saldırıları ortadan kaldıracak bir hamle olarak uluslararası sözleşmeler ve askeri ittifaklar kurmaktadırlar. Bu kapsamda yapılması planlanan diplomatik girişimler sayesinde ulusal, bölgesel ve küresel güvenlik sağlanmış olacaktır. Bu sözleşmeler kapsamında, askeri ve siyasi gücü yüksek devletler, güvenlik şemsiyesi altına aldığı ülkenin egemenlik haklarını belirli ölçüde sınırlandırmakta, böylece askeri koruma karşılığında siyasi bağımsızlık üzerinde etkili bir maliyet oluşmaktadır. Ölümcül saldırılara karşı korunma, sadece askeri güvenlik sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda devletlerarası güç dengeleri üzerinde stratejik bir değişimi de beraberinde getirmektedir. (Bulutoğlu, 2004, s. 239).

1.4 Savunma Harcamalarına İhtiyaç Sebepleri

Güvenlik ihtiyacına bağlı olarak, bir ülkenin savunma harcamalarına gereksinim duyma nedenlerinin başında yine o ülkenin jeopolitik durumu[1] ve stratejik önemi yer almaktadır. Diğer bir ihtiyaç sebebi ise, ülkenin bulunduğu coğrafi konumda bulunmakta olan komşu ülkelerin savunmaya ayırdıkları kaynak o ülke için savunma harcamalarını artırmaya yönelik diğer bir faktör olmaktadır. Yani komşu ülkelerin yaptığı savunma harcamalarını artırmaları göz ardı edilemez potansiyel tehdit unsuru olmaktadır. O ülke bu oluşan potansiyel tehdidi caydırmak amaçlı olarak silahlı kuvvet bulundurmak zorunluluğu hissedecektir (Erdem, 2008, s. 77).

Askeri harcamalar 19. ve 20. yüzyıllarda, savunma sanayisinde gerçekleşen sürekli teknolojik gelişmeler ve yüksek maliyetler nedeniyle kayda değer seviyelere ulaşmıştır. Bu süreç, zamanla devlet bütçeleri üzerindeki mali yükü artırarak savunma harcamalarının önemli ölçüde yükselmesine neden olmuştur (Akdoğan, 2011, s. 81). Machiavelli'nin belirttiği şekilde; İyi yasalar ve iyi ordular bir devletin temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle de önce iyi ordular olmalı ve bunların gereği olarak da iyi yasalara sahip olunmalıdır. Paralı ordular ve karma ordularda devlete karşı aidiyet, bağlılık duygusu milli bir tutum olmadığı için birlikten yoksun, hırslı, disiplinsiz ve sadakatsizdirler. Asıl olan ise prense bağlı olan öz ordudur (Machiavelli, 2008, s. 95). Savunma harcamalarını artırarak bir ülke öncelikle güçlü bir orduya sahip olarak, iç politikada hükümetleri oldukça rahatlatmaktadır. Güçlü bir ordu aynı zamanda, ülkenin insanlarına verdiği güvenin yanı sıra, ülkeye yönelik her türlü iç ve dış tehdide karşı caydırıcılık sağlamaktadır (Bilişli, 2011, s. 17).

Ülkelerin başka grup veya ülkelerden kaynaklı hissettiği tehdit unsuru veya algısı savunma harcamaları ihtiyacı doğurarak önlem almaya sevk etmektedir. Ayrıca bu önlemler askeri müdahale ve çatışma önleyici olarak caydırıcı olma yönünde ön plana çıkmaktadır. Bu savunma harcaması ihtiyacı tehdit unsuru oluşturan tarafa denk veya o taraftan daha ilerde olma durumuna ulaşınca tamamlanmış

[1] Jeopolitik durum; dar ve geniş anlamı ile dış dünyaya karşı izlediği politika anlamına gelmektedir.

olabilmektedir. Devletler savunma harcama ihtiyaçlarını gerek mühimmat gerekse askeri yatırım ve üretimleri ile giderilebilmektedir. Bu hususta savunma harcaması yapmak bir ihtiyaç sebebi olarak ortaya çıkmaktadır (Çelik, 2015, s. 12).

Savunma harcamalarının yapılması, sadece savaş döneminde değil, savaş öncesi ve savaş sonrası dönemlerde de devam etmektedir. Galip devletlere savaş tazminatı, şehit aileleri ve gazilere destek, savaş finansmanı için alınan iç veya dış borçların ödenmesi de devam edebilmektedir. Bununla birlikte uluslararası tehdit unsurlarına karşı caydırıcı bir güç oluşturmak ve soğuk savaş durumunun sıcak çatışmaya dönüşmesini önlemek amacıyla modern ve yüksek maliyetli savunma harcamalarının sürdürülmesi kaçınılmaz hale gelmektedir. (Edizdoğan, 1989, s. 72).

Savunma harcamalarının ihtiyaç sebeplerinden biri de bireyler ve şirketlerin harcama düzeylerinin dolayısıyla toplam talebin düştüğü ortamda, hükümet tarafından ekonomik canlanma sağlanabilmesidir. Talep hızla artış gösterdiği durumlarda ise tam tersi yapılarak kamu harcamaları azaltılma yoluna gidilmekte böylelikle kişi ve kurumların eline daha az harcanabilir gelir bırakılması sayesinde talep düşürülmektedir (Eğilmez, 2014, s. 87).

Savunma harcamalarının ihtiyacına yönelik; politik, askeri, ekonomik ve sosyal olmak üzere aşağıdaki Tablo 2'de belirtilen nedenler sıralanmıştır (Dedebek & Meriç, 2015, s. 93).

Tablo 2. Savunma Harcamalarının Nedenleri

NEDENLER	ULUSAL	BÖLGESEL	KÜRESEL
POLİTİK NEDENLER	* Devlet Yapısı	* Bölgesel düşmanlar	* Küresel güç bloğuna bağlılık
ASKERİ NEDENLER	* Askeri çıkarlar * İç savaş baskısı	* Bölgesel savaşlar ve ülkelerarası düşmanlıklar	* Yabancı askeri yardımlar
EKONOMİK VE SOSYAL NEDENLER	* Ekonominin gelişmişlik seviyesi * Milli gelirdeki reel artış * Devlet bütçe büyüklüğü * Askeri sanayinin yapısı * İnsan hakları * Politik haklar * IMF istikrar programları	*Bölgesel ekonomik gruplaşmalar	* Yabancı sermaye etkisi * Ana yardım veren ülkelerin etkisi * Ülkeye döviz girişi

Kaynak: (Dedebek & Meriç, 2015, s. 93).

Savunma ihtiyacına sahip olan her topluluk veya ülke savunma harcamasına girişmek durumundadır. Ülkeye yapılabilecek saldırılara karşın caydırıcı etkisiyle önleme amaçlı harcama yapılabilmektedir. Bu amaçla, saldırılara hem tepki hem de caydırıcı olmak amaçlı barış zamanında

askeri araç-gereç, teçhizat ve eğitim için savunma harcaması yapılması gereklidir. Barış dönemlerinde savunma harcamaları yapılması potansiyel savaşın büyüklüğü, yoğunluğu ve şeklinin nasıl olacağını tayin ettiği belirtilmektedir (Aslan, 1998, s. 198).

Savunma harcamalarının belirleyicileri ve ilgili harcamaların beklenen etkileri Tablo 3'de gösterilmektedir. Bir ülkede savunma harcaması artışı komşu ülkelerin savunma harcamalarına bağlı olabilir. Ya da bir ülkenin askeri gücündeki yapılanma, silahlanma ve benzeri durumlar, diğer ülkelerin askeri yapılanmasına sebep olabilmektedir. Bunlara örnek olarak, Ortadoğu'ya hâkim olmaya çalışırken Irak ve İran'daki silahlanma yarışı, Soğuk savaş döneminde ABD – SSCB arasındaki silahlanma yarışı, Türkiye – Yunanistan, İsrail – Arap ülkeleri, Hindistan – Pakistan, Kuzey Kore – Güney Kore verilebilir. Bu ülkeler arasında yaşanan krizler, silahlanma yarışını tetiklemiş böylelikle savunma harcamalarında artış meydana gelmiştir (Eroğlu, 2018, s. 68).

Tablo 3. Savunma Harcamaları Belirleyicileri Ve Savunma Harcamalarına Muhtemel Etkileri

BELİRLEYİCİLER		***SAVUNMA HARCAMALARINA BEKLENEN ETKİSİ***
NÜFUS	→	+
DIŞ TEHDİTLER	→	+
ÇATIŞMA / SAVAŞ	→	+
ÖNCEKİ SAVUNMA HARCAMALARI	→	+
TİCARET DENGESİ	→	+
GSMH / EKONOMİK BÜYÜME	→	+ −
DEVLET İÇ BORÇLANMA SENEDİ	→	−

Kaynak: Özçelik, Önder, 2013:38 (Tambudzai 2005:14)

Tablo 3 verilerine göre, savunma harcamalarının başlıca belirleyicileri**,** teorik ve ampirik çerçevede yoğun şekilde incelenen faktörlerden oluşmaktadır. Bu belirleyiciler sırasıyla nüfus, dış tehdit unsurları, savaş ve çatışma durumları, önceki dönem savunma harcamaları, ticaret dengesi **ve** devlet iç borçlanma senedi oranı olarak sıralanmaktadır. Söz konusu değişkenlerden, gayrisafi milli hasıla

(GSMH) ve ekonomik büyüme ile hazine bonosu farklı etkiler yaratmaktadır. GSMH ve ekonomik büyüme savunma harcamaları üzerinde pozitif etkiye sahipken, hazine bonoları negatif yönde etkilemektedir. Öte yandan, diğer tüm değişkenler, teorik çerçevede savunma harcamaları üzerinde pozitif etki yaratmaktadır (Özçelik & Önder, 2013, s. 38).

Devlet iç borçlanma senetleri piyasaya göre yüksek faiz oranlarıyla ihraç edilir bu da savunma harcamalarına ayrılan bütçenin kısılmasına sebep olur. Ekonomik büyüme ve GSMH büyüme oranıda negatif yönlü olduğu sürece savunma harcamalarında azalmaya neden olabilmektedir.

1.5 Savunma Harcamalarının Finanse Edilme Yöntemleri

Kamu harcamaları arasında yer almakta olan savunma harcamaları kapsamı gereğince tam kamusal bir hizmettir. Bir tam kamusal hizmet olan savunma maliyetlerinin de karşılanması gerekmektedir. Savunma harcamaları genel olarak vergiler ile finanse edilmektedir (Giray, 2004, s. 191). Savaş zamanlarında her tür kaynak seferber edilir. Emek ve üretim donanımının yer değiştirmesine yönelik kararlar verilir. Böylelikle normal ekonomik piyasa mekanizmasının altından kalkamayacağı bir savaş ekonomisi ve endüstrisinin kurulma gereği oluşur. Bu sebeple de finansmanın; emeğin ve malzeme tedarikinin devlet kontrolünde olması şeklinde bir devlet kapitalizmine neden olur (Dobb, 1990, s. 67).

Birçok ülkede, savaş ve savunma harcamaları, kamu harcamalarının en önemli artış nedenlerinden biri olmuştur. Bu nedenle mali sistem ve finansal araçların geliştirilmesi konusunda, savaş ve savunma harcamalarını finanse etme endişesinin büyük katkısı olmuştur. Örnek vermek gerekirse, ilk gelir vergisi uygulaması, Napolyon savaşları (1799) sırasında İngilizler tarafından uygulanmış, Osmanlı Devleti ilk dış borçlanmayı 1854 yılında Kırım Savaşını finanse edebilmek için yapmıştır (Edizdoğan, 1989, s. 89).

Dünyada özellikle gelişmekte olan ülkelerde, savunma harcamaları dönemsel olarak içlerinde bulundukları ekonomik krizler, politik hareketler, iç ve dış tehditler sürecinde diğer kamu harcamalarından feragat ederek arttırmak durumunda kaldıkları görülmektedir. Finansman yöntemi olarak da toplum üzerinde doğacak vergi yükünü göze alarak vergileri arttırmak yoluna gitmişlerdir. Böyle bir kaynak aktarma imkânı olmadığında ise, dış borçlanma yoluna gidilerek döviz rezervleri kullanılmakta böylece ülkede döviz dış borç yükü ile enflasyonist bir ekonomik yapı oluşmaktadır.

Savunma harcamaları düzeyinin optimum seviyede olması gerekliliği, bu harcamaların ekonomik büyüme, kalkınma, uluslararası borç düzeyi, yoksulluk ve çatışma risk düzeyi üzerinde etkisi gibi birçok etkiye sahiptir. Bu sebeple araştırmacılar ve karar vericiler yönünden önemli bir konudur (Gür, 2018, s. 299).

Bir ülkede bütçe kısıtlı değilse bu durumda savunma harcaması yapmak için diğer kamu harcamalarından kısıtlama yapmak gerekli değildir. Yani bağımsız olarak savunma, eğitim, sağlık, genel

hizmetler ve altyapı gibi kamu harcamaları ihtiyaca göre arttırılabilir. Aksi durumda ise eğitim, sağlık v.b. harcamalardan kısıtlama yapmak gerekmektedir (Şenesen, 2002, s. 26). Kamu harcamalarının üretime dönük bir şekilde arttırılması, kamu harcamalarında etkinlik ve verimliliğin denetlenme mekanizmalarının oluşturulması, kamusal bütçe dengesini sağlayarak kamusal sektörün borçlanma ihtiyacını azaltacaktır. Bu durumda bütçe açıklarının enflasyonist etkisini de azaltacaktır (Varsak, 2020, s. 135).

Günümüzde devletlerin kamu harcamalarını asli finansal kaynağı vergiler olması kural iken, bu harcamaların yalnızca vergi ve vergi dışı kamu geliri ile karşılanmaması sonucu devletlerin borçlanmaya Başvurması kaçınılmaz hale gelmiştir (Gür, 2018, s. 307).

Borçlanma iç ve dış borçlanma şeklinde finansman kaynağıdır. Klasik iktisadi düşüncede, borçlanma olağanüstü bir finansman iken, 1929 bunalımı sonrasında vergilerin alternatifi anlamında olağan bir finans kaynağı durumuna gelmiştir (Gür, 2018, s. 307). İç ve dış borçlanma yoluyla savunma harcamalarının finansmanı yoluna gidildiği takdirde ekonomik düzenin zaman içinde bozulma riski ile karşı karşıya kalınabilmesine neden olunabilecektir. Ayrıca dış borçlar zamanla iktisadi olarak olumsuz bir süreç oluşturacaktır. Bu süreç, verimli üretim kalemlerinin azalmasına sebep olarak sürdürülebilirliğinin sağlanması için yeni borçların alınmasını gerekli kılacaktır. Bu durum, dolaylı etki anlamına gelmektedir (Karagöl, 2008, s. 118).

Savunma harcamaları finansmanı dünya genelinde ülkelerin kendi iç dinamiklerine göre şekillenmekte olup, Türkiye'de bütçe içi kaynaklar ve bütçe dışı kaynaklardan sağlanmaktadır.

1.5.1 Türkiye'de Bütçe İçi Kaynaklar

Bütçe içi kaynaklar; Asli olarak ilk savunma harcaması karşılanması Millî Savunma Bakanlığından olmak üzere Jandarma Genel Komutanlığı ile Sahil Güvenlik Komutanlığı bütçelerinden oluşmaktadır. Bütçe içi kaynaklara SSDF ve TSKGV bütçeleri eklendiğinde savunma harcamalarının yurt içi kaynaklarına ulaşılmaktadır. Burada MSB'den SSDF'ye aktarılan pay SSDF gelirlerinde görüldüğünden iki kez hesaplanmış olacak, bu miktar da düşülerek MSB'nin net savunma harcamaları ortaya çıkacaktır (Köseoğlu, 2010, s. 75).

1.5.2 Türkiye'de Bütçe Dışı Kaynaklar

Savunma harcamalarının diğer önemli finansal kaynakları arasında iç ve dış borçlanma ile bütçe dışı kaynaklar arasında yer alan Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF) bulunmaktadır (Ergün, 2021, s. 35). SSDF, 1985 yılında kurulmuş olup, yerli ve yabancı girişimciler tarafından yapılacak savunma sanayi yatırımlarının desteklenmesi için sürekli ve istikrarlı bir finansman kaynağı oluşturmayı amaçlamaktadır. Fonun kaynakları; genel bütçeden ayrılacak pay, alkollü içki ile tütün tüketiminden alınacak fon payı, TSK Güçlendirme Vakfı transferleri, Milli Piyango ve Spor-Toto, Spor-Loto ve at yarışları gibi şans oyunları gelirlerinden yapılacak fon kesintileri, Akaryakıt Tüketim Vergisi

gelirlerinden yapılacak kesinti, Gelir ve Kurumlar Vergisi ödemelerinin Bakanlar Kurulu'nun belirleyeceği fon payı, MSB bütçesinden ayrılacak pay, fonun mal varlığından elde edeceği gelirler, bedelli askerlik gelirleri, hafif silah ithalatı ve satışından elde edilecek gelir ile bağış ve yardımlardır (Ulutürk, 1998, s. 190).

1.6 Savunma Harcamalarının Olumlu ve Olumsuz Ekonomik Etkileri

İktisat biliminde, savunma harcamalarının iktisadi büyümede oluşturacağı pozitif/negatif etkileri üzerine birçok araştırma mevcuttur. Bu araştırmalar neticesinde, bir kısım iktisatçılara göre savunma harcamalarının iktisadi büyümeye olumsuz etkisi varken, bir kısım iktisatçılar ise etkisiz veya çok az bir etkisi olduğu görüşünü benimsemiştir. Diğer bir iktisatçı grubu ise, iktisadi büyümeye savunma harcamalarının doğrudan olumlu etkisi olduğunu belirtmiştir (Fikir, 2010, s.87).

1.6.1 Olumlu Etkileri

1.6.1.1 Ekonomik Büyüme

Genel olarak, savunma harcamalarına olan ihtiyaç ve elde edilebilmesi adına üretimin artarak toplam talep artışına sebebiyet vermesi, ekonomiye olumlu katkı sağlamaktadır.

Tarihsel süreçte, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi gelişmekte olan ülkeler arasındaki 44 ülke için 1950-1965 dönemini 1973 yılında Benoit, korelasyon analizi ile incelemiş ve aralarında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu bulmuştur. Benoit hipotezi olarak adlandırılan bu tezde, ekonomik büyüme ile savunma harcamaları arasındaki pozitif yönlü ilişkidir. Bu sonuç, sonrasında geniş bir literatür de oluşturmuştur. Bazı araştırmalarda bu hipotezi destekleyen pozitif sonuçlar bulunmuşken (Macnair, Blomberg, Brumm, Murdoch ve Dakurah gibi) bazıları da negatif ilişki olduğu sonucuna (Smith, Cappelen, Faini ve Deger gibi) ulaşmıştır. Sonuçların farklı olması ise kullanılan yöntemler, çalışılan dönemin farklılıkları ve örneklemelerde oluşan farklılıklardan kaynaklanmaktadır (Gökbunar, 2004, s. 161).

Savunma harcamalarının uzun dönem zarfında ekonomik anlamda büyümeye neden olması, yurt içi üretimin artmasına ve savunma amaçlı yapılan harcamalar nedeni ile doğan talebin yurt içi üretim ile Karşılanması ve yüksek teknolojili katma değer oluşturması sonucuna sebebiyet vermektedir (Şimşek, 1989, s. 195).

Gelişmiş ülkeler özelinde değerlendirildiğinde iç ve dış güvenliğin sağlanması açısından yapılmakta olan savunma harcamaları belirli bir süre sonunda yatırımlara dönüşerek ülke ekonomisine ve kalkınmasına katkı sağlayabilmektedir. Böylelikle savunma sanayi için devlet tarafından yapılmış olan savunma harcamaları, üretilen mamullerin ihracatının yapılması ile iktisadi kalkınmaya katkı sağlamış olmaktadır (Künü, 2013, s. 2).

1.6.1.2 Teknolojik Gelişme

Tam kamusal hizmet olarak kabul edilen savunma harcamalarının dışsal faydası mevcuttur. Bu sayede ülke ekonomisine savunma harcaması olarak yapılan ar-ge ve ür-ge çalışmaları daha sonra temel sanayi ürünlerine kaynak sağlayarak ülke ekonomisine dışsal fayda sağlamaktadır (Edizdoğan, 1989, s. 104).

Özellikle araştırma-geliştirme süreci sonrası ortaya çıkan yeni teknolojik ürünler kısa sürede toplumun çoğunluğuna ulaşabilecektir. Ayrıca elektronik ve ulaştırmaya yönelik icatların neredeyse tamamı ilk kez askeri ihtiyaçlar sonucu gerçekleşmiştir (Duyar & Koçoğlu, 2014, s. 712).

Mühendislik terimi, silah tasarlamak ve imal etmek amaçlı doğan bir meslek koludur. İngilizcede inşaat mühendisliğini askeri mühendislikten ayırmak amacıyla "civil engineering" şeklinde belirtilmiş, böylece askeri amacı olmadığı vurgulanmıştır (Cansen, 2020, s. 6).

1.6.1.3 Verimlilik Ve İstihdam

Yüksek savunma harcamaları yapılması ile yaratılan talep artışı, sermaye kullanımının artması ve daha yüksek verimlilik ve istihdam ile buna bağlı kârlara dolayısıyla da daha kısa sürede çarpan etkisi yaratan daha verimli yatırımlara yol açabilmektedir (Gül & Torusdağ, 2020, s. 2982). Savunma harcamaları sonucu bir süre sonra savunma sanayinden oluşacak hareketlilik, emek sektörü açısından bakıldığında yüksek teknoloji üretiminin vasıflı çalışan ihtiyacı ortaya çıkarmasıdır. Bu durumda özel sektörden savunma sektörüne emek aktarımı gerektirmektedir. Dolayısıyla özel sektörde azalan üretkenlik ve vasıflı işçi açığı sivil (özel + kamu) sektörünün aleyhinde gelir dağılımına neden olacaktır. Daha düşük gelir de daha düşük yatırım ve tasarrufa sebep olacaktır (Eğri, 2017, s. 140).

Özellikle savaş durumunda, üretim dürtüsü endüstrideki rezerv ordusunu tüketir, barış zamanındaki büyüme devrinde bile kolay kolay erişilemeyen tam istihdama ulaşılır (Dobb, 1990, s. 68).

1.6.2 Olumsuz Etkileri

1.6.2.1 Dış Borç Sorunu

Savunma harcamaları, ülkelerin eğer yeterli teknik bilgi ve donanımı yoksa bu ülkeler için bir dış borç sorunu yaratmaktadır. Böylelikle savunma harcamaları dış ticaret de önemli bir yere sahip olmaktadır. Bu gibi ülkeler Dünya bankası ve IMF gibi kurumlar tarafından dış borç yükünün ve bir taraftan da ihracat yoluyla elde edilen gelirin devamlılığının sağlanması amacıyla, borçlu ülkelere ait sağlık ve eğitim harcamalarının kısılarak yapısal regresyonlara gidilmesi durumunda bu ülkeler açısından olumsuz sonuçlar meydana gelmektedir (Şişman, 2017, s. 228).

Savunma harcamalarının, dış açığın oluşmasında etkisi iki farklı şekilde olabilmektedir. Birinci etkisi, savunma harcamalarının bütçe gelirleri üzerinde baskı yaratması ve borçlanma gereksinimini arttırmasıdır. Bu borçlanma ihtiyacının, özellikle dış kaynaklardan borçlanma yoluyla karşılanma

yolunda gidilmesidir. İkinci etkisi ise, savunma harcamaları ithal yoğun olduğu temelinde ve ülkenin silah ithalatçısı konumunda olması ve gerekli ödemelerin yine dış kaynaklarla finanse edilmesi durumunda çıkan etkidir (Künü, 2013, s. 18).

1.6.2.2 Dışa Bağımlılık

Savunma harcamaları, özellikle dışa bağımlı ve ithalat yoğun ülkelerde, bir yandan bütçeye getirdiği yük ile borçlanmayı arttırırken diğer yandan, ithalat yükünü de arttırarak dış borçlanma miktarını yükseltmektedir (Karagöl, 2008, s. 121).

1.6.2.3 Kaynak İsrafı

Savunma harcamalarının ekonomiye etkisi, klasik yaklaşımda, eğitim ve sağlık harcamalarında kullanılması gereken kaynaklar bu alanda kullanılarak israf edilmesi sebepli ve ekonomi üzerinde negatif yönlü bir etki oluşacağı vurgusu yapılmıştır (Giray, 2004, s. 183).

Savunma harcamaları kalemleri arasında önemli bir yeri olan silah tedariki konusunda yurt dışından ithal edilmesi durumu, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından kıt olan döviz rezervleri üzerinde ciddi açıklar oluşturmaktadır (Duyar & Koçoğlu, 2014, s. 713).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler planlayarak yaptıkları savunma harcamalarının önemli bir bölümünü silah ithalatı veya üretimine tahsis ederler. Bu böyle olunca kaynaklar optimum düzeyde kullanılabilir ve yan sanayinin de gelişimine katkı sağlayabilmektedir. Aksi takdirde ise, söz konusu yatırımlar ekonominin diğer refah harcamaları içeren yatırım alanları içindeki öncelik sırasına uygunluğu ölçüsünde olmalıdır. Bu göz ardı edildiğinde ise kıt kaynakların ekonomik hedeflere optimum dağılımı diğer taraftan savunma sanayisine yönelik yatırımlar diğer yatırım alanları ile uyumlu olamayacaktır. Ayrıca bu olumsuzluklar, savunma sanayisinin gelişimini engellemiş ve ekonomik büyümenin yavaşlamasına neden olmuş olacaktır (Taşdelen, 2022, s. 101-102).

1.7 Savaşlar Ve Savunma Harcamaları Arasındaki İlişki

John Hopkins üniversitesinde dış politika profesörü ve Jimmy Carter'ın ABD başkanlığı yaptığı dönemde ulusal güvenlik danışmanı olan Zbigniev Brzezinski, uluslararası ilişkiler tarihi sürecinin önemli bir bölümünde yer alan siyasi anlaşmazlıkların kaynağı olarak, toprak hakimiyetine sahip olmanın yer aldığını daha büyük ve jeopolitik olarak önemli toprakları elde etmek isteğinin kanlı savaşların da nedeni olduğunu, coğrafi olarak yani toprak genişletme amaçlı yayılma arzusunun devletleri saldırgan olmaya güdülediğini ifade etmiştir (Brzezinski, 2005, s. 59).

Tarih boyunca bu sebeplere bağlı olarak, savaşlar ve savunma harcamaları arasında ekseriyetle doğru orantılı bir ilişki bulunduğu araştırmacılar tarafından gözlenmiştir.

Tarihte oluşan savaşların, toprak kazanmak veya ideolojik mücadeleler gibi sebepleri olduğu ifade edilir. İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar gerçekleştirilen savaşların büyük çoğunluğunun ana

kaynağı toprak elde etmektir (Öncel, 2022, s. 24).

Savaşlar, teknolojik anlamda sürekli değişime uğramışlardır. İlkel dönemlerde ok ve mızrak, demirin icadıyla kılıç ve kalkana, barutun bulunmasıyla tüfek ve toplara, gemiciliğin gelişimiyle kalyonlara, havacılık ile uçak ve uçaksavarlara ve daha birçoğu olmak üzere teknolojik gelişimin bu değişimde büyük etkisi olmuştur (Yalçınkaya, 2019, s. 2).

Ülkeler bağımsızlıklarını sürdürebilmesi, gerek dışardan gerek içeriden gelecek tehditlere karşı tedbirli olması, yeri geldiğinde kendini savunabilmesi ve caydırıcı rolü üstlenebilmesi amacıyla stratejik savunma harcamaları yapmalıdır. Savunma harcamalarının en başında ise silahlanma harcamaları gelmektedir (Kişman, 2020, s. 96). "Kadim zamanlarda zengin ve medeni olan ülkeler için kendilerini zayıf ve barbar olan uluslara karşı savunmak zordu; modern zamanlarda ise zayıf ve barbar olanlar için kendilerini zengin ve medeni olanlara karşı savunmak zor hale gelmiştir" (Cipolla, 1998, s. 95).

Dünyada güçler dengesinin oluşumu açısından, güçlü devletlerden birinin diğerleri üzerinde geçici olarak bir üstünlük sağlamasını (hegemonya kurması) içeren üç örneğe bakılabilir. Bunlar sırasıyla, 17. yüzyılda Hollanda, 19. yüzyılda İngiltere ve 20. yüzyıl ortalarında ABD'nin kurduğu hegemonya örnekleridir. Ortak özellikleri ise, askeri fetih peşinde koşan devletler olup sırasıyla; Habsburglar, Fransa ve Almanya yenilerek yenen tarafın hegemonya hakkını elde etmesine neden olmuşlardır. Bunların her biri bir dünya savaşı idi. Bu savaşlar yine sırasıyla, 1618-1648 Otuz Yıl Savaşları, 1792-1815 Napolyon Savaşları ve 20. yüzyılda tek bir dünya savaşı olarak kabul edilebilecek 1914-1945 dönemi savaşlarıdır (Wallerstein, 2006, s. 50).

Militarizm hareketlerinin yayılması, sürekli devam etme niteliğine kavuşması ve öneminin hızla artması, emperyalist ülkelerce de çok önemli ekonomik sonuçlar doğurmaktaydı. Silah üretimi için önemli girdiler olan çelik ve gemi yapım endüstrileri ayrıcalıklı bir duruma gelmektedir. Böylece bu gibi mühimmat üreticilerinin askeri üretimin artmasında büyük çıkarları vardır. Devlet siparişleri ile kalmaz, aynı zamanda biriken kârları için güvenli ve sağlam bir yatırım alanından faydalanırlar. Tüm bunlara bağlı olarak hükümetlerin, saldırgan bir dış politika izlemelerinde önderlik edenler kapitalist sınıfın bu aktörleridir (Sweezy, 1975, s. 81). Bir başka açıdan ise komünist ülkelere asker gönderimi yapıp bu ülkelerde kurulan eğitim kurumları vasıtasıyla eğitim vermek sonucunda, ilgili ülkede bir komünist ayaklanması veya ABD'ye ya da kapitalizme karşı tehdit unsuru oluştuğunda düşman tarafına geçerek bu ayaklanmayı sindirmek sadece komünist ülkelerde değil kapitalist de olsa birçok ülkede askeri üsler oluşturmak. Askeri yardım amacıyla yapılan yardımlar sonucunda ülkeyi özgür dünyanın bir yan ülkesi durumuna getirmek böylece hamilik görevini zamanla üstlenmektir. Bir diğer amaç ise askeri harcamalar ABD'de devamlı seçmen tarafından oy alan bir unsurdur. Çünkü işsizliğin azalması istihdam sağlanması ve ekonominin istikrarlı ilerlemesinde savunma harcamalarının yapılması bir nebze olsun etkileyicidir. Sebebi ise tek alıcısı olan ve birkaç tedarikçisi bulunan ürünlerin alınması, iş gücünün bu sektörde istihdam yaratılarak kısmen giderilmesi, ekonomik büyümenin üretim sonucu

sağlanması gibi faydaları söz konusudur (Baran & Sweezy, 1970, s. 219).

Dünya savunma harcamaları anlamında, İkinci Dünya Savaşı döneminde yükselme yaşanmış, Soğuk Savaş döneminde en yüksek oranlara varmıştır. 1987 yılı itibariyle düşüşe geçtiği görülmektedir. Harcamalardaki düşüşün nedenlerinden biri, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Soğuk Savaş bitti izlenimi oluşmuş ve az gelişmiş ülkeler maddi sıkıntılar sebebiyle daha çok diğer kamu harcamalarına yönelmişlerdir (Kişman, 2020, s. 92).

Dünya genelinde özellikle XIX. ve XX. yüzyılda, askeri nedenlerle yapılan harcamalar önemli boyutlara varmıştır. Savunma araç ve gereçleri ve silahlar devamlı gelişim sürecinde bulunmakta ve bu sebeple maliyetlerinin yüksek olması savunma bütçe rakamlarını hem sürekli olarak hem de yükselen ve önemli boyutta artmasında etkili olmaktaydı. Savaş öncesi ve savaş dönemlerinde bu etki, rakamların önemli sıçramalar yapmasına sebep oluyordu.

Savaşlar, savunma harcamaları dolayısıyla kamu harcamalarının düzeyi üzerinde üç şekilde etkili olmaktadırlar. Birincisi; savaş uygulamasının yarattığı maliyet, ikincisi; milli savunma için gerekli olan çalışmaların maliyeti, üçüncüsü ise; savaş sonrası dönem ile ilgili olarak karşılanması gereken maliyettir (Şeker, 2020, s. 84). Ayrıca ülkeler çeşitli durumlarda, tedarikçi olan ülkeler alıcı konumundaki ülkelere istenmedikleri durumlarda ambargo koyarak savunma harcamalarına varan kısıtlamalar yapabilmektedirler. Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında Irak'a Birleşmiş Milletler kararı ile ticaret ambargosu konulması, Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra ABD'nin Türkiye'ye askeri malzeme satış ambargosu uygulaması bu örneklerdendir (Seyidoğlu, 2003, s. 180).

Birbirine sınırdaş olan ülkeler arasında silah gücünü artırma genellikle yakın zamanlı olmaktadır. Böylece komşu ülkelere karşı güç dengesini korumak ve caydırıcı rol oynamak amaçlanmaktadır. Örneğin; Kuzey Kore – Güney Kore, Çin – Tayvan, Hindistan – Pakistan ülkeleri aralarında olabilecek saldırı olasılıklarını engellemek maksatlı olarak silah kapasite ve güçlerini sürekli olarak artırmışlardır (Ergün, 2021, s. 22).

Son yıllarda dünyada meydana gelen olaylar, Rusya – Ukrayna savaşı devam ederken İsrail'in Filistin'e yönelik hava ve kara harekâtına girişerek savaş açması ve bölge de tansiyonu dindirmeyerek diğer komşu ülkeler açısından da tehdit unsuru olması bölge ülkelerinin savunma harcamalarında bulunarak caydırıcılık ve korunma önlemlerini arttırmalarına neden olabilmektedir.

Türkiye, stratejik ve jeopolitik konumu nedeniyle ekonomik ve bölgesel sıkıntıların ve istikrarsızlıkların devam ettiği bir bölgede bulunmaktadır. Bu nedenlerle Türkiye'de savunma harcamaları devamlı önemli bir kamu harcaması niteliğini taşımaktadır. 1945-1990 Soğuk savaş döneminin sona ermesiyle NATO ülkelerinin savunma harcamalarında düşüşler gözlenirken, aynı dönemlerde Türkiye'de aynı eğilim görülmemektedir (Giray, 2004, s. 196).

1.8 İktisat Okullarının Savunma Harcamalarını Ele Alışı

1.8.1 Merkantilistler

15-18. yüzyıllar arasında Batı Avrupa ülkelerinin iktisat politikasına yön veren merkantilist bakış açısına göre güçlü bir devlet olmak düşüncesiyle ve genel açıdan askeri menfaatler bakımından nüfus artışının önem arz ettiği düşüncesiyle buna yönelik özendirme hareketleri yapılmıştır. Örneğin, nüfusun artması için bekarların evlenmesini teşvik etmişler, bekar kalanlara cezalar vermişler, evli olanları vergiden istisna tutmak gibi desteklerde bulunmuşlardır (Kazgan, 2010, s. 51).

Merkantilistlerin, nüfusa yönelik izledikleri politika, Orta çağ düşüncesine uygun şekildedir. "Bir ülkenin en büyük hazinesinin iyi beslenmiş insan sayısı olduğu" prensibi benimsenmiştir. Bu seçimin bir sebebi halkın harplerden, hastalıklardan kırıldığı bir dönemde hızlı nüfus artışı tehlikesinin olmamasıdır. Ayrıca, askeri güç, henüz makineleşmenin çok düşük olduğu bu dönemlerde insan sayısına dayanmaktadır (Turanlı, 1988, s. 182).

Merkantilizme göre, ülkenin zenginliği ve dış ticaret bilançosuna bağlı olarak ihracatı. Merkantilistler, daha fazla kamu harcamasının daha fazla gelir ve istihdam yarattığı görüşünü savunmuşlardır. Daha fazla harcama için para arzının artması gerekmektedir. Tüccarların kamu harcamalarından yararlanmaları sebebiyle de merkantilizmin kamusal ve buna bağlı savunma harcamalarını teşvik etmesi de açıklanabilmektedir (Kazgan, 2018, s. 45). Merkantilist görüşte, devletin gücünü arttırması amacıyla ulusal yeterlilik, sanayileşme konuları ön planda tutulmuştur (Şişman, 2012, s. 252).

Merkantilistler, bir ülkenin zenginliğinin başka bir ülkenin fakirleşmesine bağlı olarak büyüyebileceğine inanmaktaydılar. Bu büyüme de ancak altın ve gümüşle olacak demekti. Bu amaçla ülke içinde devlete sırtını dayamakta olan tekeller oluşturmakta, dışarıda ise sömürgeciliği ve bu amaçla da zayıf ülkelere ait altın ve kıymetli mallarına el koyarak oralara ajan ve askerler göndermişlerdir. Bu sebeple, İspanya ve Portekiz gibi ülkeler altın madenleri keşfetmek ve değerli maden biriktirme amacıyla uzak topraklara gitmişlerdir. Altın ve gümüş ihracını yasaklayıp İhracatı belli bir düzeyde desteklemekle yetindiler (Skousen, 2008, s. 17).

1.8.2 Fizyokratlar

Merkantilist düşünceye karşı bir tepki olarak doğan Fizyokrasi, 15-18. yüzyıllar arasında batı Avrupa da iktisat politikasına yön veren merkantilizm 17. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle değişmeye ve ticari kapitalizmden sanayi kapitalizmine geçişi yansıtmaya başlamıştır (Kazgan, 2018, s. 51).

Fizyokratlar, toplum yaşamını yönetmekte olan doğal bir düzenin varlığına inanmışlardır. Bu doğal düzenin sorunsuz işleyebilmesi amacıyla devletin ekonomiye müdahalesini istemezler. Bu nedenle de devlet harcamalarının kısılmasını tavsiye ederler. Bu harcamalar azaltılmış olacağı için tek bir vergi olan 'tek ve dolaysız vergi" alınmasının yeterli olacağı görüşü hâkimdir (Şeker, 2018, s. 14).

Devlet onlara göre sadece iç ve dış güvenliğin sağlanması ve alt yapı hizmetlerinin yerine getirilmesi aşamasında müdahalede bulunabilir (Şeker, 2010, s. 15).

1.8.3 Klasik İktisat Görüşü

Klasik iktisadın kurucularından kabul edilen, Adam Smith 1776 tarihli Milletlerin Zenginliği (*Wealth of Nations*) adlı eserinde, devletlerin görevlerini sıralarken ilk sırada ulusal savunmayı öncelikli unsur olarak ele almıştır. Bu bağlamda, devletin asli görevlerini yerine getirmesi gerektiği "laisser-faire" ilkesinden hareketle devletin ekonomide küçülerek özel sektöre müdahale etmemesine yönelik ilk iktisat tarihi süreci Adam Smith'le başladığı kabul edilmektedir (Kazgan, 2018, s. 56).

Adam Smith "savunma zenginlikten daha önemlidir" şeklindeki ifadesiyle ulusal savunma amacıyla güvenliği daha ön planda görerek kabul etmektedir (Seyidoğlu, 2003, s. 124).

Devlet, klasik görüşe göre, jandarma devlet anlayışı gereğince, sadece güvenlik, savunma adalet ve diplomatik görevlerini yerine getirecek hiçbir şekilde devlet, piyasaya müdahale etmeyecektir (Fikir, 2010, s. 62). Devlet klasiklere göre, var olan kaynakları israf eden ve bu kaynakları verimli şekilde kullanmayan bir örgüt olarak görülmektedir. Bu sebepler gereğince, devlet sadece özel sektör tarafından yapılmayan veya yapılması sonrasında herhangi bir kâr getirmeyecek olan iç güvenlik, dış güvenlik ve adalet hizmetlerini sağlamalıdır. Bu harcamaları yaparken de gerekecek olan fon ihtiyacını vergi şeklinde toplumdan almalı ve devletin toplayacağı vergi adaletsiz ve taraflı olmamalıdır. Klasik iktisatçılarca, devlet bütçesi hem denk hem de küçük boyutlu olmalıdır (Başar, 2012, s. 259). Geleneksel iktisadın önemli iki ekonomisti, Adam Smith ve David Ricardo'ya göre askeri harcamalar, üretim fonksiyonları olmayan savunma sektörü içinde kalan ve sadece tüketen lüzumsuz harcamalardır. Onlara göre askeri harcamalarının, ekonomik büyümeye etkileri olmaz (Sümer, 2005, s. 85).

1.8.4 Marxist Yaklaşım

Marxist ekolün, savunma harcamalarına bakışını anlamak adına devlete olan yaklaşımından yola çıkılabilir. Marxizm'e göre devlet **önce** toplum bazında ortak menfaatler doğrultusunda hizmet amacıyla ortaya çıkmış fakat daha **sonra** toplumun üzerine çıkarak kendisini menfaat anlamında ilk sıraya yerleştiren bir yapı oluşturmuştur. Buradaki önce ve sonra sözleri devlet âlâsına tümden bir karşıtlık dan ziyade mevcut devlet yapısına eleştirel bir yaklaşım oluşturmaktadır (Eroğul, 1974, s. 113).

Genel olarak Marx ya da Engels askeri harcamanın ekonomi üzerindeki etkisini açık bir şekilde ele almamış, bu görevi üstlenmeyi ardıllarına bırakmışlardır. Bu açıdan Rosa Luxemburg, askeri harcamanın kapitalist bir ekonomideki rolünü incelemek üzere kapsamlı bir çerçeve sunan ilk düşünürlerden olmuştur.

Rosa Luxemburg'un önemli savları arasında,

"*Askeri harcamanın, ekonomilerin dış pazarlara doğru genişlemesini mümkün kıldığını ve bunun artı değerin realizasyonunun temel araçlarından biri olduğunu ileri süren ilk Marksist düşünür*

olmuştur. Ayrıca kapitalistler için yeni ve büyüyen bir sektör yaratarak da sermaye birikimine yardımcı olur. Son olarak, militarizm işçi sınıfı üzerindeki sömürü ve baskıyı arttırarak kapitalistlerin çıkarlarına hizmet eder" (Luxemburg, 1899, s. 26) görüşü yer almaktadır.

Luxemburg, Marksist düşünce çerçevesinde savunma harcamalarının ekonomik işlevini vurgulamaktadır. *Sermaye Birikimi* adlı eserinin son bölümünde, militarizmin yalnızca bir güvenlik mekanizması değil, aynı zamanda ekonomik sistem içinde artı-değerin gerçekleşmesini sağlayan temel unsurlardan biri olduğunu savunmaktadır. Luxemburg'a göre, militarizm, sermayeye katılmış artı-değer içeren toptan ürünlerin alıcısı olarak hareket ettiğinden, kapitalist sistemin olgunlaşma sürecinde kritik bir rol oynamaktadır. Luxemburg kitabını yazdığı dönemde (1913), kapitalist ülkelerin çoğunluğu II. Dünya Savaşı sonrası oluşan büyük askeri yapıya kıyasla çok daha küçük ordulara sahipti. Ancak birçok iktisatçının, Luxemburg'un militarizmin kapitalist sistemdeki merkezi rolüne ilişkin değerlendirmesinde haklı olduğunu kabul etmesi, John Maynard Keynes'in yazılarının 1940 ve 1950'lerde ekonomi politikalarında geniş yankı uyandırmasının yanı sıra, II. Dünya Savaşı sonrası kapitalist ekonomilerde "sürekli askeri kompleksin" hızla büyümesi ve ekonomik sistemde büyük bir hâkimiyet kazanması ile mümkün olmuştur (Hunt, 2005, s. 453).

Marksist yaklaşıma göre, savunma hizmeti, sınıfsal ayrımlar çerçevesinde güç ilişkilerinin korunmasını sağlayan bir araç olarak değerlendirilmektedir. Bu perspektife göre, askeri güç, kapitalist devlet örgütlenmesi içinde merkezi bir konum teşkil ederek, hem uluslararası düzeyde saldırgan bir duruş sergileyen bir mekanizma hem de ülke içinde baskıcı bir rejimin sürekliliğini sağlayan bir güç unsuru olarak kabul edilmektedir (Yayım, 2006, s. 43).

Karl Marx ve Friedrich Engels, 1848 yılında yayımlanan *Komünist Manifesto*'da, ekonomik sistemin işleyişini sınıfsal perspektiften ele alarak, artı değerin kapitalist üretim ilişkileri içinde sömürüldüğünü ileri sürmüştür. Tarihin ekonomik güçler tarafından şekillendirildiğini savunan Marx ve Engels, genel mülkiyet ve üretime dayalı sınıfsız bir sosyalist devletin ancak devrim yoluyla kurulabileceğini öne sürmüştür (Marriot, 2015, s. 103).

Marxist düşüncenin ayırt edici unsurlarından biri ise ekonomik süreçlerde politik zorunluluğun belirleyici rolü ve savaşın, toplumsal organizmanın doğal bir parçası olarak görülmesi gerektiği düşüncesidir. Bu perspektif, ekonomik sistemin yalnızca barış dönemlerinde değil, savaş zamanlarında da işleyişini sürdürdüğünü ortaya koymaktadır (Magdoff, 2005, s. 175)

Manifestoya egemen olan düşünce, iktisadi üretimin her tarihi dönemde ve toplumsal yapıda o döneme ait siyasi fikrin temellerini oluşturduğu ve tüm tarihin aslında bir sınıf savaşları tarihi olduğu; sömürülen ile sömüren, egemen olunan ile egemen olan arasındaki savaş tarihi olduğunu belirtmiştir (Marks & Engels, 2003, s. 12).

1.8.5 Neo Klasik Görüş

Neo-Klasik iktisat, Klasik iktisatçıların görüşlerine karşı olarak oluşmuş olan bir fikir akımı olup, Klasikler olayların arz yönü ile ilgilenmekte iken Neo-Klasik iktisatçılar talep yönlü kısmını ele almışlardır (Özgüven, 2001, s. 190).

Neoklasik yaklaşımda savunmaya yapılan harcamalar, eğitim, sağlık, yatırım gibi alanlarda yapılacak harcamaların azalmasına sebebiyet vermekte böylece ülke ekonomisine yönelik negatif dışsallıklara neden olarak ekonomik gelişmeyi olumsuz etkileyebilmektedir (Gözler, 2016, s. 25).

Neo-Klasik yaklaşımda, savunma harcamalarının kamu harcamaları dışındaki özel harcamalar üzerindeki (crowding-out) negatif dışsallık etkisinden dolayı ekonomik büyümede negatif bir etki yarattığı varsayılmaktadır. Daha fazla miktarda yapılan savunma harcaması, kaynakların daha etkili ve verimli sahalara ayrılmasını engellediğinden dolayı ve özel yatırımlar üzerinde dışlama etkisi oluşturduğundan ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir (Lipow & Antinori, 1995, s. 581).

Savunma harcamaları Neo-Klasik bakış açısına göre arz yanlı bir dışsallık oluşturmaktadır. Bu nedenle de ekonomiye negatif dışsallık yarattığını öne sürmektedirler. Söz konusu dışsallık ile askeri harcamaların artışı sonucu özel yatırımların dışlanması söz konusu olacak, bu şekilde kamu harcamalarında bir artışa sebep olunacaktır (Yıldız, 2019, s. 54).

Arz yanlı görüşte, askeri alanlarda kullanılacak olan kaynakların sivil hayatta kullanılamayacağı ancak dışsallık yaratmasının da muhtemel olacağı ifade edilmektedir. Söz konusu dışsallık, askeri harcamalardaki artış olduğu zaman özel yatırımları dışlaması sebebiyle kamu harcamaları tarafında bir artışa sebep olması şeklinde açıklanmaktadır. Sonuç olarak askeri harcamalar, hükümetçe yapılması gereken yatırım ve altyapıya ait daha az harcama yapılmasına sebep olacağından ekonomik büyümeyi engellenmesine sebep olabilmektedir (Torusdağ, 2019, s. 27).

Neo-klasik görüşe göre, ülke güvenliğinin sağlanması konusunda devlet tarafından müdâhil olunarak bu tür hizmetlerin karşılanması gerekliliğini, bununla birlikte klasik öğreti esasları dâhilinde devletin müdahalede bulunması gerekliliği belirlenerek bu müdahalelerin kurallar çerçevesinde kısıtlanması gerekliliğini belirtmektedirler (Bilişli, 2011, s. 13).

Neo-klasik yaklaşıma göre, silahsızlanma kalkınma açısından temel faktördür. Savunma harcamalarının azaltılması bütçe tasarruflarında olumlu yönde etki yaratabilir ve sonuçta bu savunma harcama azaltılması sayesinde alternatif kamu harcamaları (eğitim ve sağlık) karşılanabilirdir. Ayrıca vatandaşlara daha düşük bir vergileme biçiminde yansıyabilir. Yapılacak savunma masrafları yüklü bir sınai temel teşkil eden silah üretimini kapsıyorsa, ithal ikameci sanayi stratejisi güçlenecek bu sayede ihracat yapacaklara yönelik teşviki ayrıca tarım gibi sektörlerin ilerlemesini engelleyecektir. Bu şekilde bir politika izlenirse, genelde gelişmekte olan ülkelerde iktisadi büyüme açısından negatif sonuçlara Sebep olur (Değer, 1995, s. 278).

Tam kamusal hizmet niteliğine haiz olan savunma harcamalarının, belli bir fiyatı söz konusu olmamakla beraber belli bir maliyeti bulunmaktadır. Savunma hizmetinin yerine getirilmesinde sivil kesimin finansmanı gerekecek olup bu finansman da yine sivil kesimin üzerine salınacak vergilerle olacaktır. Bu da tabiatıyla sivil kesim üzerinde bir vergi yükünü doğuracaktır. Sivil kesimden sağlanan bu finansman ekonomiye ait vergi yapısını bozabilir. Tüketim ve yatırıma ait harcama tutarlarını ve hatta tasarrufları düşürebilir ve sonuç olarak ekonomik büyüme açısından negatif etkiye neden olabilir (Taş, 2013, s. 664).

Kamu harcamalarının miktarı ve bileşimi, milli gelirin değişimine yönelik olarak zaman içinde değişmektedir. Bu değişimin ekonomik gelişmeye bağlı olduğu ve artış yönünde ilerlediği görüşünü ilk olarak Adolph Wagner 19. yüzyılda ortaya atmıştır (Erdem, 2008, s. 64).

Alman İktisatçı Adolph Wagner, ülkelerdeki ekonomik gelişmenin kamunun ekonomik işlevlerini arttırdığını ve dolayısı ile kamu harcamalarının da buna bağlı olarak artacağı fikrini öne sürmüştür. Kamu harcamalarına sebep gösterdiği üç konudan bahsetmiştir.;

A – Kamusal işlemlerde oluşacak artışlar,

B – Gelir artışından dolayı kültürel ve sosyal harcamalarda artış,

C – Teknolojik gelişmelerden dolayı yaşanacak artışlar. (Çetinkaya, Aksoy, 2017, s. 212).

Wagner e yöneltilen eleştiriler arasında,

Savunma harcamalarının kamu harcamalarında ki artışa sebebiyet vermesi hususunu göz ardı etmesidir. Yaşadığı 19. yüzyıl da savaşların olmadığı veya etkileyecek düzeyde bulunmadığı şeklinde bir düşünceyle tezinde yer vermediği de düşünülmektedir.

Wagner yasasına göre, ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasında nedensellik ilişkisi mevcuttur. Ve ekonomik büyümede görülen artış kamu harcamalarındaki artışın nedenidir.

= Neden = **= Sonuç =**

Wagner Yasası = Ekonomik büyümedeki artış> Kamu harcamalarında artış

Wagner yasasında kamu harcamaları içsel faktör olup ileri sürdüğü bilimsel sonuç olan “kamu harcamalarının artış kanunu”nu devlet tarafından ekonomik ve sosyal yapıdaki değişimlere bağlamıştır (Akdoğan, 2011, s. 71).

1.8.6 Keynesyen Görüş

Askeri Keynesyen yaklaşımda, yaratılan pozitif dışsallıklara değinilmektedir. Arz yönünde ele alan bu yaklaşıma göre, harcamalar sonunda ortaya talep artışı çıkacak ve bunun neticesinde âtıl kapasite kullanılarak ekonomik büyümeye pozitif değer katılacağı öne sürülmektedir (Looney, 1994, s. 36). Askeri harcamalar uzun dönem zarfında askeri Keynesyen bakış açısıyla ekonomik büyümeye yol açması ve bu harcamaların yurt içi üretime neden olması sebebiyle bir kısmının ülke içinden

karşılanması sağlanabilmektedir. Bu sebeple söz konusu, savunma harcamalarının iktisadi yönüyle etkin bir önemi mevcut olup askeri harcamalar yurt içi savunma sanayini geliştiren bir politika aracı olduğu görülmektedir (Çetinkaya, 2017, s. 138).

J. Maynard Keynes kamu harcamaları ile ilgili görüş bildirmiş olup Keynesyen hipoteze göre, kamu harcamalarından ekonomik büyümeye yönelik bir ilişki söz konusudur. Keynesyen hipotezde ise kamu harcamaları dışsal faktördür.

= Neden = **= Sonuç =**

Keynesyen Hipotez = Kamu harcamalarındaki artış> Ekonomik büyüme

Teorik olarak savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi temel alan iki farklı görüş söz konusudur. Bunlardan ilki, savunma harcamaları ekonomik büyümeye olumlu pozitif bir etki olarak arttırdığını ileri süren askeri Keynesçi yaklaşım; diğeri ise, Benoit hipotezi ve savunma harcamalarının üretken yatırımlar açısından dışlama etkisi oluşturarak ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini savunan 1.8.5' de açıklanan Neo-Klasik Yaklaşım (Bilgin, 2022, s. 93).

Askeri Keynesçi Yaklaşımda, Keynes tarafından savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif etkileyeceği yönünde bir teori söz konusudur.

J. Maynard Keynes, Klasik İktisatçıların görüşünün tersine, piyasa kendi haline bırakıldığında düzgün işleyemeyeceği ve ekonominin tek başına tam istihdama geçemeyeceğini, bu durumda devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini savunmuş, devletin ekonomi içinde düzenleyici bir rol alması gerektiğini belirtmiştir (Görgün, 1973, s. 29).

Keynes, özel girişim düzenini ideale en yakın sayarken, bir yandan da kamu harcamalarının yükseltilmesi gereğini göstermiştir. Bunun beklenen sonucu, devletin özel girişim alanına el atmaksızın, "klasik kamu hizmetleri" sayılan harcamalarını yükseltmesi olmuştur. En büyük kamu harcama alanı (askeri) milli savunma olduğu için, özellikle ABD, soğuk veya sıcak savaşları tam istihdam için bir vasıtaya dönüştürmüştür (Kazgan, 2018, s. 224).

Keynesyen görüşe göre, savunma harcamaları ekonomide talep yanlı ve pozitif dışsallık yarattığı düşüncesine sahiptir. Talep yanlı bu görüş, savunma harcamalarında meydana gelecek dışsal bir artma söz konusu olduğunda, iç talebi arttıracak ve talepteki artış sonucunda işsizlik azalacak ve bu da ekonomik istikrarın artmasını sağlayacaktır (Yıldız, 2019, s. 54).

Arz etkisi yönüyle ise, savunma harcamalarının altyapı tarafında gelişmeye ve silah teknolojisi alanında da yeni güncellemelere yol açarak özel sektör açısından üretimde pozitif dışsallıklar sağlamaktadır (Gökbunar, 2004, s. 162).

Almanya 1930'lu yıllarda ve ABD 1980 ve 2000'li yıllarda olduğu şekilde hükümetin izlediği planlamalarda sözü edilen askeri militarist Keynesçilik anlayışı çok yankı bulan konulardandır.

Almanya 1930'lar da savaştan yeni ve mağlup olarak çıkmış olan ekonomiyi düzeltmek maksatlı olarak savunma harcamalarına hız vermiştir. ABD ise aynı şekilde 2000'li yıllarda askeri kurumlarda talep yaratmak maksatlı olarak kamu harcamaları içinden savunma harcamalarına ağırlık vermiştir. Bu sebeple savunma sanayisinde ilgili iki ülkede bu dönemlerde yükseliş göstermektedir.

Ayrıca, askeri Keynesyen teoriye göre, bir ülkede ekonomik yapıyı büyütmek amacıyla orduya büyük miktarlı harcamalar yapılması ekonominin büyümesine sebebiyet vermektedir (Bilişli, 2011, s. 1).

Daha fazla askeri harcama yapılması önemli bir çarpan etkisi sağlayabilmekte, bu sayede savunma harcamalarının yarattığı talep, kapasite kullanımını artırmakta ve çıktı düzeyini büyütmektedir. Sonuç ise sermayenin kazancı, yatırım ve büyümede artış olmaktadır (Giray, 2004, s. 189).

Askeri Keynesçiliğe yönelik en sık eleştiri ise; Savunma dışındaki, Eğitim, Sağlık vb. alanlara yapılacak kamu harcamalarının, askeri harcamalardan daha çok istihdam yaratacağı şeklinde idi. Böylelikle yaratılmakta olan yeni teknolojiler sayesinde sivil hayata dair istifadeler söz konusu olmaktadır. Yüksek teknoloji sivil hayatta da üretimin teknolojik açıdan gelişimini sağlamıştır (Giray, 2004, s. 190).

1.8.7 Monetarist Görüş

Monetarist ekolün başlıca öncüleri, Milton Friedman, Philip Cagan ve Richard Selden'dir. Keynesyen ekole karşıt yönde 1960'lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Milton Friedman, Keynesçi düşüncenin ekonomik istikrar ve denge yönünden savunduğu konuları inkâr etmiş ve alternatif öneriler ortaya koymuştur. Kamu harcamalarında çarpan etkisinin oluşarak ekonominin hızlanması etkisinin çok düşük olduğu ve ekonomik krizlerin ve durgunlukların sebebini piyasa şartlarına bağlı bir durum olmadığı, asıl sebebin uygulanan para politikasının bir sonucu olarak ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Ekonomik düzen için yapılması gereken, mevcut kamu harcamalarını azaltma yönünde hareket edilmesidir (Künü, 2013, s. 29).Siyasi erk, yeni seçimlerde başarılı olabilmek adına kamu harcamalarını sürekli artırır ve bunun neticesinde kamu kesiminde finansman açığı sorunu meydana gelir. Kamu finansman açığı ise genellikle beş yoldan finanse edilmeye çalışılır: vergileme, iç borçlanma, dış borçlanma, döviz rezervleri ve para basımı. Monetaristlere göre para arzı, hükümetler tarafından gereksiz ve aşırı düzeyde başvurulan bir finansman yöntemidir. Ayrıca enflasyonun temel nedeni ve ekonomik istikrarsızlıkların sebebi de bu şekilde istikrarsız para politikalarıdır (Aktan, 2010, s. 170).

İkinci bölümde; Dünyada savunma harcamalarının genel durumu, belirleyicileri, kapsamı ve düzeyi grafiksel veriler ışığında analiz edilecektir. Daha sonra 19. 20 ve 21. yüzyıla damgasını vuran seçilmiş üç gelişmiş ülke İngiltere, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri özelinde savunma harcamalarının değerlendirme ve karşılaştırmalı analizi yapılacaktır. Seçilmiş gelişmekte olan ülkeler analizinde ise, Rusya, Yunanistan, Polonya ve İran özelinde savunma harcamaları tarihsel gelişimi ve karşılaştırmalı analizi yapılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SEÇİLİ ÜLKELERDE SAVUNMA HARCAMALARI

2.1 Yakın Dönemde Savunma Harcamalarının Gelişim Seyri

2023 yılı, küresel askeri harcamaların art arda dokuzuncu kez yükseldiği ve tüm zamanların en yüksek seviyesine ulaştığı bir yıl oldu. Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'nün (SIPRI) raporuna göre, küresel askeri harcamalar 2023'te %6,8 artarak 2 trilyon 443 milyar dolara ulaştı. Bu dönemde, Gazze, Myanmar, Sudan ve Ukrayna'daki savaşlar küresel güvenlik ortamını daha da istikrarsızlaştırırken, nükleer silahsızlanma girişimleri sona erme riskiyle karşı karşıya kalmıştır. (SIPRI, 2024, s. 1).

Tarihsel olarak bakıldığında, savaşlar, çatışma ve soğuk savaş döneminde yaşandığı üzere politik mücadeleler olmuş ve olacaktır. Ülkeler bu gibi süreçleri en az hasarla atlatmak amacıyla sahip olunan askeri teçhizatın işlerliği, kalitesi ve sayısı önemli etmenlerdendir. Dünyanın en güçlü ülkeleri arasında olabilmek için sahip olunan silahlar önemli rol oynamaktadır (Nas, 2020, s. 14).

1945-1990 Soğuk savaş dönemi süresince, ABD ve SSCB arasındaki etkileşim, tehdit ve güç gösterileri devam etmiştir. Avrupa ve Orta doğu ülkeleri ise bunu tedirginlikle izlemişlerdir. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bu dönem sona ermiş ancak ülkelerin savunma harcamalarına ait ihtiyaçları devam etmiştir.

2020'de Dünya askeri harcamalarının 1 trilyon 981 milyar $ olmuştur. Bu miktar 1988'den bu zamana en yüksek seviyede olmuştur. 2019'a göre %2,3 oranla daha yükselmiş ayrıca 2011 yılına kıyasla %9,3 daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Küresel gayri safi yurt içi hasılanın payı olarak askeri harcamalar 2020'de 0,2 puanla yüzde 2,4'e yükselmiştir. Bu artış, 2020 yılında Dünya da ki çoğu ülkenin Covid-19 pandemisi nedeniyle ciddi ekonomik gerilemeler yaşarken, askeri harcamaların genel olarak yükselmeye devam etmesi dikkat çekicidir (SIPRI, 2021, s. 1).

2023 yılında küresel askeri harcamalar, bir önceki yıla göre %9 oranında artış göstermiş **ve** 2,443 trilyon dolar seviyesine ulaşarak tarihî bir rekor kırmıştır**.** 2013-2023 yılları arasındaki 10 yıllık dönemde, küresel askeri harcamaların kesintisiz bir artış trendi gösterdiği tespit edilmektedir. Bu eğilim, küresel güvenlik ortamındaki değişimlerin yanı sıra teknolojik ilerlemeler, caydırıcılık stratejileri ve savunma sanayii gelişmeleri ile de yakından bağlantılıdır. Rusya – Ukrayna savaşı askeri harcamalardaki büyümenin ana faktörü olmuş Avrupa'da da 2022'ye göre % 20 artış göstermiştir. Bu soğuk savaş sonrası dönemde Avrupa'nın toplamda en büyük yıllık artışı olmuştur (SIPRI, 2023, s. 1).

Savunma harcamaları, birbirinden farklı ekonomiler arasında farklı yargılarla değerlendirilmektedir. İleri kapitalist ülkeler içinde savunma harcamalarının ekonomik istikrarı sağlama fonksiyonu olduğu ileri sürülmektedir. Hâlbuki gelişmekte olan ya da iktisadi kalkınma safhasında bulunan ekonomiler açısından aynı iddiayı ileri sürmek mümkün değildir (Önder, 1974, s. 134).

Dünya ülkelerinde savunma harcamalarına yönelik ayrılan bütçe; tehdidi algılama şekli, coğrafi konum ve tarih içindeki çeşitli faktörler nedeniyle birbirinden ayrılmaktadır. Soğuk savaş öncesi dönemde Suudi Arabistan gibi ülkeler GSYİH'sının %20'sini ayırırken, Japonya gibi ülkelerde GSYH'nin %1 ini ayırmakta idi (Sevinç, 2020, s. 14).

Dünya ülkelerinin bölge bazlı savunma harcamalarının 2012-2023 yılları değişimi tablo 4 de görüldüğü şekildedir.

Tablo 4. Dünya Savunma Harcamalarının Bölgelere Göre Dağılımı. (Milyar USD)

BÖLGE/YIL	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
DÜNYA	**1929,7**	**1892,8**	**1883,1**	**1909,9**	**1914,8**	**1934,9**	**1989,8**	**2073,1**	**2148,9**	**2163,6**	**2241,5**	**2443,4**
AFRİKA	**42,3**	**45,6**	**47,7**	**44,3**	**41,7**	**40,9**	**38,5**	**39,2**	**40,6**	**41,5**	**39,5**	**51,6**
Kuzey Afrika	14,8	16,8	18,0	18,3	18,2	17,7	17,2	18,2	19,3	19,0	18,4	28,5
Alt Sahra Afrika	27,5	28,8	29,7	26,0	23,5	23,2	21,4	21,0	21,3	22,5	21,1	23,1
AMERİKA	**999,1**	**929,0**	**877,6**	**861,4**	**857,8**	**856,3**	**881,3**	**926,1**	**968,2**	**957,3**	**945,8**	**1008,6**
Orta Amerika	7,5	8,0	8,2	8,0	8,8	8,3	9,1	10,0	12,2	11,9	12,7	14,7
Kuzey Amerika	943,9	871,3	819,1	803,7	801,6	798,0	821,1	866,0	906,5	896,9	886,3	943,2
Güney Amerika	47,6	49,7	50,2	49,7	47,4	50,1	51,1	50,1	49,6	48,5	46,8	50,7
ASYA & OKY.	**378,6**	**395,9**	**417,3**	**443,0**	**464,9**	**486,2**	**505,6**	**530,9**	**549,7**	**563,7**	**583,1**	**594,6**
Okyanusya	24,2	23,9	25,8	28,3	31,0	31,1	30,6	31,9	33,4	35,2	35,4	35,5
Güney Asya	67,4	67,7	71,4	73,1	79,5	84,9	88,8	94,3	94,6	94,6	96,5	98,2
Doğu Asya	249,7	263,3	279,4	297,2	309,7	323,8	341,3	358,5	373,2	384,2	400,6	411,3
Güney Doğu Asya	35,6	38,9	38,8	42,5	43,0	44,6	43,2	43,9	46,5	47,6	48,8	47,8
Merkez Asya	1,7	1,9	1,9	2,0	1,7	1,7	1,8	2,3	2,0	2,1	1,7	1,8
AVRUPA	**351,8**	**346,7**	**351,1**	**360,8**	**374,4**	**364,0**	**370,0**	**389,3**	**409,5**	**419,6**	**489,1**	**588,1**
Merkez Avrupa	20,4	20,2	21,6	24,4	24,8	27,0	30,0	34,5	36,7	37,7	39,3	61,3
Doğu Avrupa	79,5	83,3	89,3	96,2	101,7	84,0	82,5	86,9	89,9	91,2	148,9	181,1
Batı Avrupa	251,8	243,2	240,3	240,3	247,9	253,0	257,5	267,9	283,0	290,7	300,9	345,7
ORTA DOĞU	158,0	175,7	189,4	200,4	175,9	187,5	194,4	187,7	180,9	181,5	184,1	200,4

Kaynak: SIPRI 2023'ten alınan verilerinden derlenmiştir.

Tablo 4. de Dünya geneline bakıldığında 2012'den 2023'e genel toplamda %27'lik bir büyüme olduğu görülmektedir. 2023 yılında ise tarihin en yüksek savunma harcama rakamına ulaşılmıştır. 2022 – 2023 yıllarında Ukrayna-Rusya, İsrail-Filistin ve bölge savaşları ile birlikte özellikle Avrupa da 2022'ye kıyasla 2023'te %17 lik bir artış son 5 yıllık artışa bakıldığında ise %63'lük bir artış söz konusudur. Merkez Avrupa da 2022 ye oranla 2023 te % 55'lik en yüksek artış meydana gelmiş olup bunun en yüksek çıkışını Ukrayna-Rusya savaşının da etkisiyle Polonya % 206 ile göstermiştir. Doğu Avrupa da % 15, Batı Avrupa da ise % 14 lük bir değişim 2022'ye göre 2023 yılında meydana gelmiştir. İçinde Türkiye, İran, İsrail gibi ülkelerinde bulunduğu Orta doğu bölgesinde % 9'luk bir artış meydana gelmiştir.

Kuzey Afrika'da 2022'ye kıyasla 2023 te % 65'lik bir artış olmuştur. İçinde Cezayir'in yüksek savunma harcamasının bulunduğu kuzey Afrika bu artışla geçen yıla göre en yüksek artış seviyesindedir. Dünya ölçeğinde kıtalar bazında bakıldığında Kuzey Amerika Dünya savunma harcamalarının % 38,6 sına denk gelmekte olup ABD ve Kanada ülkelerini kapsamaktadır. Batı Avrupa % 14'lük bir paya

sahiptir. Doğu Asya dünya savunma harcamalarında % 16,8 lik bir paya sahip olup Rusya ve Çin gibi yüksek savunma harcamaları içeren ülkeler bulunmaktadır. Bu üç bölge toplam Dünya savunma harcamalarının % 70'ini oluşturmaktadır. Güney Doğu Asya ise 2022 ye göre 2023 te % 1'lik bir azalış ile tek azalış gösteren bölgedir.

Dünya savunma harcamalarında 2022-2023 yılları artışında, % 76 ile Cezayir ilk sırada, % 75 'lik artış ile Polonya ikinci sırada Finlandiya % 54 le üçüncü, Ukrayna ise % 51 ile dördüncü sırada yer almıştır (SIPRI, 2024, s. 2). 07 Ekim 2023'te İsrail Filistin'e saldırarak dinmeyen Orta Doğu hareketliliği tekrar alevlendi. Avrupa'da Polonya, Belarus gibi Rusya'ya sınır ülkeler Ukrayna ile aynı durumu yaşama endişesi ile savunma harcamalarına azami miktarlar ayırdılar (SIPRI, 2024, s. 3).

Grafik 1. Dünya'da En Yüksek Savunma Harcaması Yapan İlk 15 Ülke 2023 (Milyon USD)

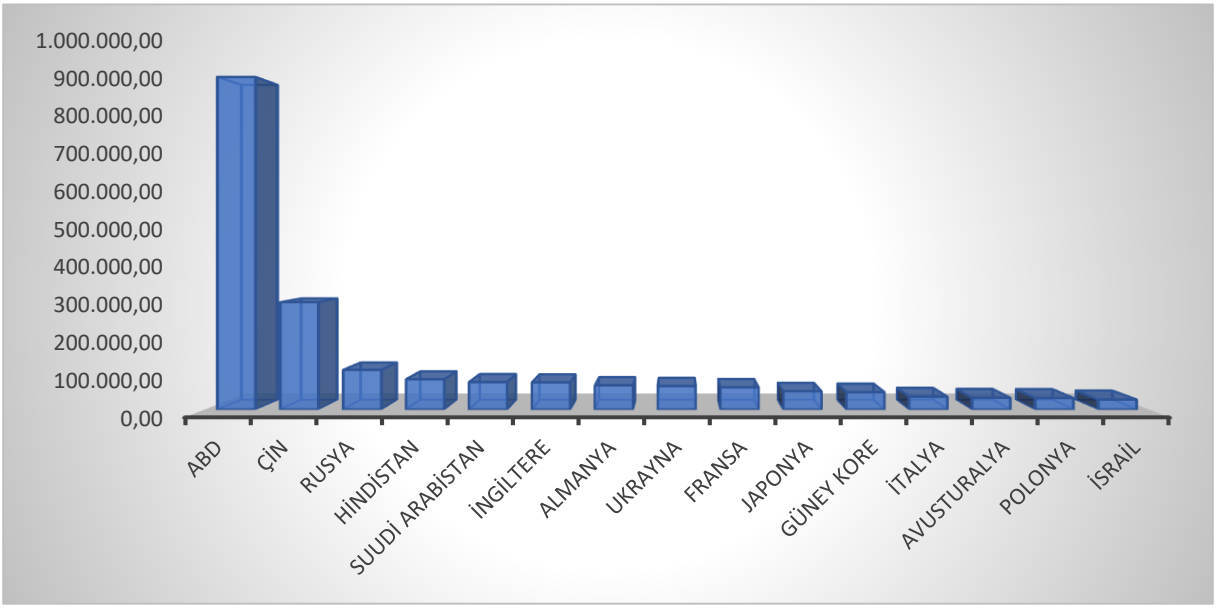

Kaynak. SIPRI 2023'ten alınan verilerinden derlenmiştir.

2.2 Dünyada Savunma Harcamalarının Belirleyicileri

Savunma harcamalarının kamu harcamaları içerisindeki optimum harcama düzeyinin belirlenmesine yönelik araştırmalar yapılmıştır. Bu alanda yapılan ampirik çalışmada, güvenlik alanı [2]bağımsız değişkenler arasında 1988'de ilk olarak Rosh tarafından kullanılmıştır. Bu ampirik çalışmasında dış çevrenin savunma harcamaları üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ileri sürmüştür. Altmış üç az gelişmiş ülkeye yönelik çalışmada bu ülkelere ait 1969-1978 arasında yaptıkları savunma harcamalarının milli gelir içinde yer alan paydaki artışı, ilgili ülkenin dış çevre, politik süreç ve ülkenin dünya ekonomisi ile yakınlığı ile açıklanmaya çalışılmıştır.

[2] Güvenlik Alanı: Ülkenin sınır komşusu ülkelerinin toplam savunma harcamalarının milli gelir toplamına oranıdır.

Rosh, bu ampirik çalışmaya dayanarak dış çevrenin savunma harcamaları üzerinde önemli bir etki oluşturduğunu ileri sürmüştür (Dedebek, 2015, s. 9). Çalışma sonucunda, demokrasi seviyesi ile savunma harcamaları arasında negatif yönlü bir ilişki, potansiyel düşman durumundaki ülke, güvenlik alanı ve dışa açıklık seviyesi arasında ise pozitif yönlü bir ilişki olduğu istatistiksel olarak gözlenmiştir (Rosh, 1988, s. 671). Bir ülkede savunma harcaması artışı diğer komşu ülkelerin savunma harcamalarına bağlı olabilir. Ya da bir ülkenin askeri gücündeki yapılanma, silahlanma ve benzeri durumları, diğer ülkelerin askeri yapılanmasına sebep olabilmektedir. Bunlara örnek olarak, Ortadoğu ya hâkim olmaya çalışırken Irak ve İran da ki silahlanma yarışı, Soğuk savaş döneminde ABD – SSCB arasındaki silahlanma yarışı, Türkiye – Yunanistan, İsrail – Arap ülkeleri, Hindistan – Pakistan, Kuzey Kore-Güney Kore ülkelerini verebiliriz. Bu ülkeler arasında yaşanan krizler, silahlanma yarışını tetikleyerek savunma harcamalarında artış meydana gelmiştir (Eroğlu, 2018, s. 68).

Özellikle soğuk savaş dönemi 1945-1989 yılları arasında ülkeler silahlanma yarışına girerek savunma harcamalarını arttırmışlardır. 1990-1991 yıllarında ise yine genel düşüş eğilimi kazansa da yine ilerleyen yıllarda sınır ülkeler de görülen tehditkâr tutum ve yaklaşımlarla tekrar artış trendine girmiştir. Bunların yanı sıra daha güçlü ve etkin silah, mühimmatların elde edilmesi amaçlı Ar-Ge çalışmaları da savunma harcamalarına sebebiyet veren durumlardandır (Murat, 2020, s. 10).

2.3 Seçili Gelişmiş Ülkelerde Savunma Harcamaları

Gelişmiş ülkelerde, gelişme düzeyinde yatan temel faktörün sanayileşme olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu ülkelerin endüstriyel geçmiş dönemlerine bakıldığında savunma sanayinin bu ülkelerin gelişmişliğinde önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Savunma sanayisinin gelişmesi için çabalayan ülkeler ise bu gelişmiş ülkelere gereksinim duymaktadır (Yılmaztürk, 2023, s. 145).

2.3.1 Amerika Birleşik Devletleri

Dünya savunma harcamalarının yaklaşık yarısını tek başına yapmakta olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD), savunma harcamalarının dünya genelinde en büyük belirleyicisi konumundadır. Ülke sınırları dâhilinde değil tüm dünyanın hemen her bölgesinde askeri üsleri ve personeli bulunmaktadır (Parlak, 2016, s. 30).

2023 yılı savunma harcamaları Dünya çapında 2.443 milyar usd iken ABD'nin 916 milyar usd'dir. Dünya savunma harcamalarının yaklaşık %'38 idir (SIPRI, 2024, s. 2).

Chicago Üniversitesinde, savaşla ilgili bir çalışmayı yöneten Profesör Quincy Wright, 1942 yılında şu gözlemini iletmiştir.; *"Barışçılığı nedeniyle biraz da adil olmayan biçimde kendisiyle gururlanan Birleşik Devletler, tüm tarihi boyunca ordusunun ya da donanmasının bir süreliğine, bir yerlerde aktif operasyon içinde olmadığı yalnızca yirmi yıl geçirmiştir"* (Magdoff, 2005, s. 174).

ABD'nin, 1941 sonlarında II. Dünya Savaşına girmesiyle savunma harcamaları dolayısıyla kamu harcamalarında artış olmuştur. Hazine bu durumu finanse edebilmek için muazzam miktarda

tahvil çıkardı. FED ise hazinenin savaşı ucuza finanse edebilmesi amacıyla faiz oranları için savaştan önceki düzeyin altında tutmayı bu dönem için kabul etmişti: Hazine bonosu faizi %3,8 uzun vadeli de %2,5 da tutuldu. Faiz oranları bu rakamların üzerine çıkıp tahvil fiyatları düşmeye başlayınca Fed açık piyasa işlemleri olarak bilinen tahvil piyasaya sürüp fiyatını arttırmak koşuluyla faiz oranlarının tekrar düşmesini sağlamıştır (Mishkin, 2000, ss. 95-96).

Gelişmiş ülkeler arasında yer almakta olan ve savunma harcamalarının tedarikçisi konumundaki en yüksek ilk 10 şirket Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 5'de, ABD'ye ait ilk 5 firma bulunmaktadır. Geçen yılki sıralarını koruyan bu uluslararası şirketler ile ABD, dünyada en büyük savunma harcaması tedarikçisi konumundadır. Birinci sırada yer bulunan Lockheed Martin hakkında şu yazı dikkat çekicidir. Savunma sanayinin dev şirketlerinden Lockheed Martin, dünya ölçeğinde savunma sanayinin en büyük tedarikçisi konumundadır. Şirketin amacı, hükümetlerle ve dünya çapında yüksek teknoloji şirketleri ile uluslararası birlikler kurmaktır. ABD ve Dünya çapında 75 ülkede 300'den fazla ortaklık kurmuş ve 136.000 kişiye istihdam yaratan ulus-ötesi bir şirket durumundadır (Şişman, 2012, s. 44).

Tablo 5. Dünya Savunma Harcama Tedarikçisi İlk 10 Şirket (Milyon USD)

SIRA 2023	SIRA 2022	ŞİRKET	ÜLKE	SAVUNMA GELİRLERİ 2023	SAVUNMA GELİRLERİ 2022	TOPLAM GELİRLER 2023	SAVUNMA GELİRİ 2023 (%)
1	1	Lockheed Martin Corp.	ABD	60.810	59.390	67.570	90%
2	2	RTX	ABD	40.660	39.570	68.920	59%
3	3	Northrop Grumman Corp.	ABD	35.570	32.300	39.290	91%
4	4	Boeing	ABD	31.100	29.300	77.790	40%
5	5	General Dynamics Corp.	ABD	30.200	28.120	42.270	71%
6	6	BAE SYSTEMS	İNGİLTERE	29.810	26.900	30.350	98%
7	9	Rostec	RUSYA	21.730	16.810	33.430	65%
8	8	AVIC	ÇİN	20.850	20.620	83.430	25%
9	7	NORINCO	ÇİN	20.560	22.060	76.600	27%
10	10	CETC	ÇİN	16.050	14.890	55.990	29%

Kaynak: SIPRI 2023'ten alınan verilerinden derlenmiştir.

ABD, 1945'te İkinci Dünya Savaşı, 1954 Kore Savaşı, 1965'te Vietnam da savaşmış bu dönemlere yönelik savunma harcamalarında ki artışlar görülmüştür. Bunlar dışında 1945-1990 arasında SSCB ile soğuk savaş dönemi yaşanmış olup 1991 SSCB'nin dağılması ile Soğuk savaş dönemi sona erince, dünyanın en güçlü emperyalist devleti haline gelmiştir.

Şekil 2. ABD'de Kore Ve Vietnam Savaşları Sürecinde Savunma Harcamalarındaki Değişim

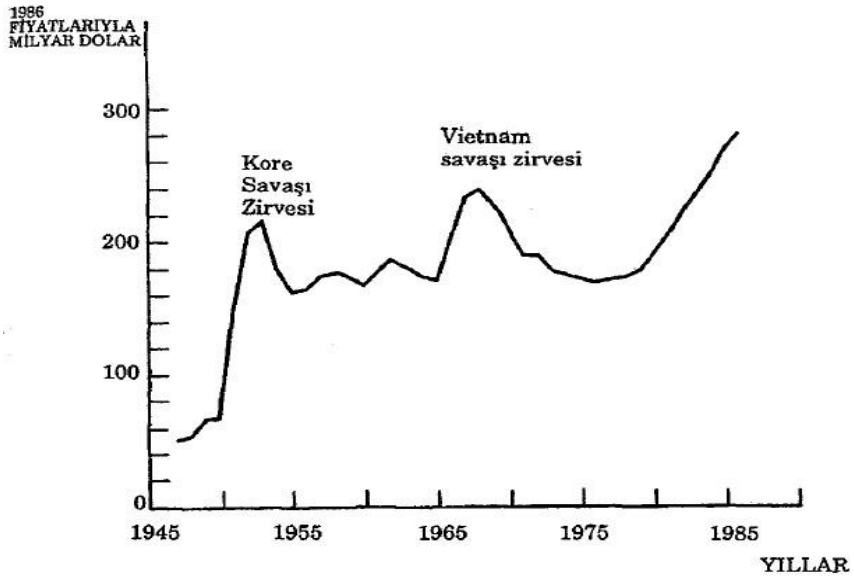

Kaynak: Stiglitz, Kamu Kesimi Ekonomisi, İkinci baskı. 1994.

ABD, 1945 yılında II. Dünya Savaşı sırasında Avrupa'ya iki sene içinde yaklaşık iki milyon üzerinde asker çıkarmış olup bu süre zarfında Almanya ya karşı verdiği mücadele ve Japonların Pearl Harbour saldırısı sonrasında ikinci dünya savaşına dâhil oldu. Savaşın sonunda ise Japonya'ya attığı Atom bombası ile Savaşın kaderini belirleyen aktörlerden olmuştur. İkinci Dünya savaşında Avrupa ve Japonya güçsüz düşüp zayıflamışlardı ve her yönden ABD kesin üstünlük sağlamış görünüyordu. Üretim, Verimlilik Teknoloji ve Teknoloji yenilikleri yaratma konusunda da neredeyse tekel konumuna gelmişti. Özellikle silahlanma konusunda Amerika tek başına büyük bir üstünlüğe sahipti (Amin, 1993, s. 23).

Şekil 3'de ABD'nin 1945 – 1985 savunma harcamalarının Kore savaşı ve Vietnam savaşı sırasındaki seviyeleri gözükmekte savaş öncesinde daha düşük savaş sonrasında ise önceki dönemde daha aşağı olmadan üst seviyede devam ettiği görülmektedir. Şekil 4'de ise ABD'nin GSMH içindeki payında savunma harcamaları Kore savaşında yüksek oranda yükselmiş Vietnam savaşında ise daha az düzeyde yükselerek sonrasında gelir seviyesine bağlı olarak düşerek ilerlediği görüşmektedir.

1945-1965 ikinci dünya savaşı sonrası dönemde ulusların inşası süreci yaşanmış olup bu süreçte ABD de yüksek büyüme rakamlarına ulaşılmıştır. Ayrıca, bu süreçle ABD 19.yy. ortalarından itibaren İngiltere tarafından uygulanmakta olan hegemonyayı ele alarak kendi kurum ve doktrinleri (Marshall Planı, Truman Doktrini) aracılığıyla yeni bir dünya düzeni kurma sürecine girmiştir (Şişman, 2012, s. 49).

Şekil 3. Abd'de Kore ve Vietnam Savaşı Dönemlerinde Savunma Harcamalarındaki Değişimin GSMH'ya Oranı

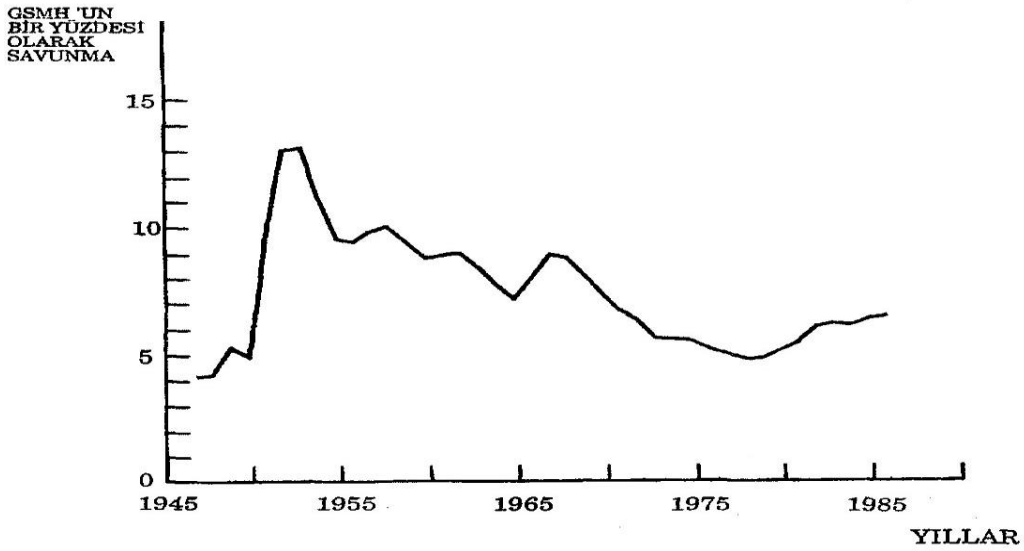

Kaynak: Stiglitz, Kamu Kesimi Ekonomisi, İkinci baskı. 1994.

1944 Bretton woods toplantısında alınan karara istinaden, ABD gelişmekte olan ülkelerle ticaret yapıp kâr sağlayacak, sağladığı kârla da Avrupa ekonomisinde yeniden yapılanmaya yönelik finansman sağlayarak ABD malları içinde bir pazar sağlamış olacaktı (Eagleton & Williams, 2008, s. 341).

İkinci dünya savaşı ve soğuk savaş dönemlerinde genellikle savaşları vatanseverlik veya tüm bir ulusça gönüllü olarak desteklenmekte ve tüm halkının iradesini veya refahını temsil eden kamu yararı gözeten savaşlar olarak düşünme eğiliminde olmuşlardır. Bu düşünce her birey için hemen hemen aynıdır veya muhtemel bir kayıptan kaçınılır. Bu tür bir savaş görüşü belli ki artık Batı toplumları açısından pek akla yatkın değil ancak gelecekte geri gelebilir. Diğer bir savaş kategorisi ise, Eisenhower tarafından 1961 de görevine veda ettiği sırada bildirdiği "Askeri endüstriyel kompleks" ile ilgili bildirisidir. ABD de ki bazı imtiyazlı grupların özel yararına, yöneticilerine veya karşıt isyancılara karşı bir savaş yani düşmanlar için bir yeniden dağıtım üzerine kurulmuştur. ABD'nin son elli yıldaki savunma girişimlerinin bunlar tarafından yönlendirildiğine dair bir inancını dile getirmiştir (McGuire, 2007, s. 7).

Askeri sanayi kompleks, askeri siparişleri alan ve yüksek karlar elde eden tekelci durumundaki ittifakı, ABD'nin dış politikasında ve iç politik yaşamı üzerinde etkili olmaktadır. Böyle ittifaklar, ABD ve Batı Avrupa ülkelerinde, gerici güçleri kendi etraflarında toplayarak dünya barışında ciddi bir şekilde tehdit oluştururlar (Shpirt, 1976, s. 27). İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD, Marshall vb. yardım programları oluşturarak, elindeki ihtiyaç fazlası Silahları gelişmekte olan ülkelere yardım adı altında dağıtarak bu ülkeleri savunma anlamında güçlendirmiştir. 1950-1967 yılları arasında ABD'nden ihracı yapılan silahların %75'ini bu bağış silahları oluşturmuştur. İhracat yapılan gelişmekte olan ülkeler kendi savunma sanayi standartlarını bu silahların standartları ile özdeşleştirmiş bu sayede eski silah stoklarını

bitirip yeni silahlar üreten ABD için büyük bir pazara dönüşmüşlerdir (Güler, 2020, s. 89).

ABD'de de savunma harcamalarına yönelik alımlarda süreç şu şekilde işlemektedir. Savunma bakanlığı tedarik edeceği malların büyük ölçüde özel yüklenicilerden temin eder. Alımların çoğunluğu, çok sayıda alıcı ve satıcının yer aldığı geleneksel rekabetçi piyasadan yapılmaz. Genellikle tek bir büyük alıcı olan ABD hükümeti vardır. Az sayıda ise genellikle birkaç potansiyel satıcı mevcuttur. Örneğin uçak satışında Lockheed, McDonnell-Douglas ve Boeing rekabeti söz konusudur. En iyi fiyat teklifini alabilmek için devlet genelde rekabetçi ihale sistemini kullanır. Çeşitli müteahhitler de devlete, belli özellikler içeren örneğin 1000 tankı hangi fiyatla satmak istediklerini yazılı olarak iletirler ve devlette tankları en düşük fiyatı teklif edenden alır. Fakat bununla birlikte sık sık büyük maliyet aşımları ile karşılaşılmaktadır (Stiglitz, 1994, s. 382).

İkinci dünya savaşı ardından, ABD'nin küreselleşme öncesi uluslararası tarihsel blokun oluşturulması, Marshall Planı hareketi bu yöndeki hedefleri içermektedir. Pax Americana'da ABD önderliğinde Batı Avrupa ve Japonya'nın destekte bulunduğu hegamonik bir yapılanma söz konusudur. Fordist temellere dayalı bu bakış açısı, Avrupa da ki Medya, Siyasi parti grupları, kilise ve sivil toplum kuruluşlarını da yanına alarak dev sermaye ile birlikte iş birliği içinde bir mekanizma meydana getirmiştir. ABD'nin özgürlük, refah ve antikomünist yapısı üzerine ideolojik yapısını oturtmaya çalışmıştır. 1940-1950 Aralığında oluşum süreci devam eden uluslararası tarihsel blok, 1960'ların sonundan başlayarak kar oranlarının azalması sonucu üretimin ulus-ötesileşmesi, finans sermayenin güçlenmesi ile birlikte 1980'ler sonrası itibariyle Washington Konsensüsünün (1989) etkisi sebebi ile küresel bir boyuta geçerek ulus-ötesi tarihsel bloğa dönüşmüştür. Bu blokta da IMF, Dünya Bankası ve OECD ile ABD, Batı Avrupa ve Japonya şeklinde oluşan üçlü komisyonun ulus-ötesi sermaye sınıfı yer almaktadır (Şişman, 2012, ss. 57-58).

ABD 1970'li yılların başı itibariyle savunma harcamalarında kısıtlamaya gitmiştir. Buna sebep olanda ödemeler dengesinde ki ve bütçe de ki açıkların karşılanma çabası olmuştur. 1967 yılında 350 milyar dolar olan savunma harcamaları, 1970 de 250 milyar dolar, 1975'te ise 200 milyar dolara gerilemiştir. Bu düşüş sürecinde 1973 yılı petrol krizi de etken olmuş ve ABD savunma sanayi bu dönemlerde olumsuz yönde etkilenmiştir (Eroğlu, 2018, s. 86).

1980'li yıllarda ABD Başkanı Carter döneminde başlanan ve Başkan Reagan döneminde hız kazanan bir savunma harcamaları artış politikası ABD tarafından izlenmiştir. Bu John Maynard Keynes tarafından geliştirilmiş olan Askeri Keynesyen politikasının çok özgül bir çeşitlemesinin işlev kazanmış halidir. (Askeri Keynesçilik; hükümet tarafından, ekonomik büyümeyi sağlamak amacıyla orduya büyük miktarlarda harcama yapıldığı bir ekonomik politikadır.) Bu Keynesyen politika ile savunma harcamaları arttırılarak ABD ekonomik büyümesinin sağlanması hedeflenmiştir. ABD silahlı kuvvetleri yeniden organize olmuştur. Kamu harcamaları savunmaya aktarılması diğer kutba yönelik olanları caydırmakla kalmamış aynı zamanda tüm dünyanın ABD ye yönelik endişelerini arttırmıştır. ABD bu

sayede kaybetmeye başladığı hegemonyasına tekrar kavuşmuştur (Bilişli, 2011, s. 16). Eylül 2001 İkiz kuleler saldırısı sonrasında, ABD'nin Usame bin Ladini sorumlusu olarak belirleyip Afganistan ve ardından Irak Lideri Saddam Hüseyin'le ilgili Nükleer silah bulundurma ve resmi uyarılara rağmen imha etmeme gerekçesiyle Irak'ta olmak üzere uzun süreli ve maliyetli savaşı süreci başlamıştır. Bu iki savaş maliyeti yaklaşık 3 trilyon dolara ulaşmıştır (Stiglitz, 2006, s. 3).

ABD'nin İkinci dünya savaşı sonrası itibariyle özellikle 11 Eylül sonrasında da hızlanarak ilerleyen savaş ve işgal et politikası aynı zamanda ABD toplumundan toplanan vergilerin finans kurumlarının yanı sıra Irak ve Afganistan'da gerçekleştirilmekte olan savaşları da finanse etmesi, işgal et hareketinin savaş karşıtı bir nitelik kazanmasına neden olmuştur (Güler, 2013, s. 354).

11 Eylül 2001 de ABD'ye yapılan saldırı sonrası yaşanan ABD-Afganistan ve ABD-Irak savaşları ile Suriye iç savaşı ve Doğu Akdeniz meselesi gibi olaylar sebebiyle ABD dâhil birçok ülke savunma harcamalarını bu dönemde arttırmışlardır.

ABD savunma maliyetlerini karşılayabilmek adına mevcut savunma bütçesinin üzerine ilave olarak bütçe ihtiyacı duymuştur. Ve bu rakam 2003-2005 döneminde 238 milyar $ 'a ulaşarak Afrika, Asya (Japonya hariç), Latin Amerika ve Ortadoğu ülkelerinin 2004 yılı savunma harcamaları toplamını aşmıştır. Dünya savunma harcamalarının artışında ABD'nin çok büyük katkısının yanı sıra yine aynı dönemde ABD'nin koalisyon ortağı olan İngiltere'nin de savunma harcamalarını arttırdığı görülmektedir (Özbilgi, 2020, s. 72).

ABD'nin askeri gücü Sovyetler Birliğinin dağılması sonrasında göreceli olarak artmış bulunmaktadır. ABD'nin askeri harcamaları bütün dünyanın askeri harcamalarının yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Bu oran dünya üretimindeki payının dünya üretimindeki payının iki üç katıdır. ABD'nin yeni büyük emperyalist stratejisinin amacı, eşi görülmemiş olan askeri gücünü, bütün kıtaları kapsayan ve gelecek on yıllar boyunca Birleşik Devletlere meydan okuyabilecek herhangi bir potansiyel rakibin ortaya çıkamayacağı bir egemenlik alanı yaratıp, ortaya çıkabilecek olan güçleri önceden engelleyebilmektir (Foster, 2008, s. 138).

SIPRI 2020 Dünya askeri harcama trendleri raporunda 2020'deki ABD'nin askeri harcama artış sebebi olarak; Ar-Ge yatırımları, ABD nükleer cephaneliğinin modernizasyonu ve silah tedariki gibi uzun vadeli projeler olmasına bağlanmıştır. Bunun yanında Çin ve Rusya gibi stratejik rakiplerden ABD'ye yönelik algılanan tehditler ve eski ABD Başkanı Donald J. Trump'ın orduyu yenileme çabası da diğer önemli sebeplerdir (Demirel, 2023, s. 76).

ABD, tahmini 778 milyar dolarlık Askeri bütçesi ile 2020'de dünyanın, küresel boyutta en çok savunma harcaması yapan ülkesidir. Kendisinden sonra gelen 12 ülkenin toplamı kadar savunma harcaması yapmıştır. (Grafik 1) 2020 de GSYH'nin %3,7 sine ulaşmış ve önceki seneye göre %0,3 lük bir artış göstermiştir (SIPRI, 2021, s. 2).

2024 savunma harcamalarına ayrılan savunma bütçesi 886 milyar usd olarak kongreye sunulmuştur. ABD tarihinin en yüksek savunma bütçesinin sebeplerinden biri olarak, Rusya'ya karşı Ukrayna'ya verilen destek te gösterilmektedir.

ABD savunma bakan yardımcısı Kathleen Hicks konuyla ilgili ifadesinde,

"Bizim en büyük ve burada en sık dile getirdiğimiz başarı kriterimiz, Çin yönetiminin her sabah uyandığında, olası bir saldırganlığının bedelini düşünmesi ve bugün o gün değil demesidir."

şeklinde belirtmiştir (Defense Here, 2024).

2.3.2 İngiltere

İngiltere, 18. yüzyılın ortalarından 19. yüzyıl sonlarına kadar Avrupa da bulunan gerek coğrafi durumu gerekse sanayi devrimini ilk gerçekleştiren ülke olarak en güçlü ülke konumundaydı.

1339-1457 tarihleri arasında Yüzyıl Savaşları olarak bilinen aslında belli dönemlerde Fransa ile yapmış olduğu savaşlardır. Bu savaşların genel sebebi ise 1339 yılında İngiltere Kralı III. Edward, ilk olarak annesi sebebiyle başlattığı ve kendini Fransa kralı olarak da görmesi sebebiyle Manş denizinin Fransa tarafında kalan kıyı kesimindeki toprak parçası üzerinde ve feodal hak iddia etmeleri sebebiyle (Ayrıca, İngiliz soyluları için, ganimet ve fidye gibi fırsatlar için) bu bölgelerde yapılan kısa süreli savaşlardan oluşmaktadır (Robert, 2015, s. 249).

1911 yılında Almanya, donanmasından Panter isimli küçük bir savaş gemisini Fas'ın Atlantik kıyısındaki önemli bir liman kenti olan Agadir'e göndermiştir. Almanya'nın amacı, Fransa'nın Fas'ta ki yoğunluğunu anlamak ve Almanya'nın buradaki durumu için gerekli stratejiyi belirlemekti. Bu Avrupa ülkelerince özellikle İngiltere açısından Tehditkâr ve Almanya'nın boy göstermesi olarak algılandı. İngiltere'nin o zamanki İçişleri bakanı olan Winston Churchill bu olay öncesi askeri harcamalara karşı çıkıp sosyal programlara yatırım yapılmasını desteklerken bu olay sonrasında 1. Dünya savaşının ayak seslerini hissetmiş ve Agadir olayının hemen ardından donanma bakanlığına getirilmiştir. Churchill, İngiltere'nin emperyalist gücünün sembolü ve kendi özvarlığı olan Kraliyet donanmasını bu kaçınılmaz gördüğü hesaplaşma gününe hazırlamak amacıyla o zamana kadar enerji yakıtı olarak kullanılan kömür yerine yeni bir yakıt türü olan petrol yakıtına yönlendirme kararını vermiştir. Böylece daha süratli ve insan gücünü daha verimli kullanmak mümkün olmuştur. Çünkü Churchill'in ifadesine göre "Bu riskli işten elde edilecek ödül üstünlük sağlamaktır" (Yergin, 2003, s. 9).

Birinci Dünya Savaşında İtilaf devletleri arasında yer alan İngiltere 1915'te Çanakkale boğazına düzenlenen saldırıda düşman hattında yer almıştır. Bu saldırının amacı, İstanbul'u ele geçirmek ayrıca Osmanlı imparatorluğunu bu sayede savaş dışında bırakarak Karadeniz e geçip Rusya'ya giden yolu açmaktı. Bu ortak saldırıda başarılı olamayıp geri çekildiler (Robert, 2015, s. 605).

İngiltere, 1939'da ikinci Dünya savaşında Polonya'yı desteklemek üzere Almanya'ya karşı savaşa katılmıştır. Bu savaş sürecinde 1939-1945 yılları arasında silah sanayinde yaptıkları yenilik ve geliştirmelere örnek olarak, menzil ve etki açısından geliştirerek daha önce birinci Dünya savaşında da kullandıkları Vickers makineli tüfeği, Amerikalılara radar hakkındaki yenilikleri ve geliştirmelerini teknoloji paylaşımında bulundular. Ayrıca hızlı ve manevra kabiliyeti yüksek olan Spitfire ve Hurricane uçakları geliştirildi. Yeni deşifre sistemi ULTRA'nın kullanılması, İngilizlerin savaş için yaptıkları olağan üstü çaba ve harcamalara örnek teşkil etmektedir. Ayrıca Atom bombasının üretilmesinde de bilgi paylaşımında bulunulmuştur (Black, 2009, s. 454).

İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere, savaş ekonomisine geçen ilk ülke olmuştur. Savaş ekonomisi, bir ülkenin tüm kaynaklarının savaş için seferber edilmesidir. 1940 yılının haziran ayı itibariyle silah fabrikalarında, çoğunluğu kadından oluşan 2 milyon işçi çalıştırılmaya başlanmıştır (Eroğlu, 2018, s. 83).

1940'lara kadar İngiltere, geniş sömürge ağıyla büyük bir emperyal güç konumundaydı. Ancak 1951 Abadan Krizi, 1956 Süveyş Krizi ve 1958'de İngiltere destekli Irak hükümetinin düşmesi, Britanya İmparatorluğu'nun küresel gücünün sınırlarını belirleyen önemli gelişmeler arasında yer almaktadır. Bu olaylar, sömürgelerin art arda bağımsızlık kazanmasına yol açarak Britanya'nın küresel politikalarına dair yeni bir perspektif geliştirilmesini sağlamıştır.

Bağımsızlık kazanan ülkeler arasında 1957'de Gana ve Malaya, 1960'da İngiliz Somali, Nijerya ve Kıbrıs bulunmaktadır. Bu süreç, yalnızca İngiliz sömürge yönetiminin sona ermesini değil, aynı zamanda bu bölgelerdeki askeri üslerin kontrolünün kaybını da beraberinde getirmiştir. İngiltere'nin küresel askeri stratejisini yeniden gözden geçirmesine ve savunma harcamalarını artırmasına neden olan bu gelişmeler, aynı zamanda İngiltere'nin emperyal politikalarının dönüşümüne yol açmıştır (Black, 2009, s. 456).

Peacock-Wiseman sıçramalı artış hipotezinde çalışma kapsamı olarak İngiltere ele alınmıştı. Çalışmanın zaman aralığı ise 1890-1955 dönemini kapsamakta ve bu aralıkta yapılan savaşlar sonrasında kamu harcamalarındaki artışın savaşların bitiminde eski seviyesine gelmeyip belli bir düzeyde azalarak devam etmesini saptamıştır (Tekin, 2004, s. 35). İngiltere'nin Birinci ve İkinci Dünya savaşlarını da içeren dönemde kamu harcamaları, savaş yıllarında sıçrayarak peak oluşturduğunu tespit etmiştir. Bunu savaş gibi olağanüstü dönemlerde, kamu harcamalarının artış göstermesinin doğal olduğunu kabul etmiştir. Artış sadece savaş dönemi ile kalmayıp, normal seyrine dönüldüğü zaman belli bir seviye azalmış fakat savaş öncesi dönemine asla düşmeyip bu seviyede devam etmekte olduğu görülmüştür (Ulutürk, 1998, s. 38).

Her yıl SIPRI tarafından açıklanan dünyada en büyük savunma sanayi tedarikçisi konumunda olan ilk 10'a giren şirketlerden BAE Systems firması İngiltere'de bulunmaktadır.

2.3.3 Almanya

Gelişmiş ülkeler arasında yer alan Almanya'nın ekonomisinde meydana gelmiş olan büyümenin temelinde yatan unsurun geçmişten gelen sanayileşme olduğu görülür. Endüstriyel geçmişe bakılınca da savunma sanayi anlamında gelişmişlikte önemli bir payının olduğu anlaşılır. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı sonrası geliştirilmeye başlayan Hitler Almanya'sında, savunma sanayi yatırımları ile işgücü ve diğer âtıl kaynaklar kullanılarak diğer sanayi sektörleri de aktive edilerek gelişim gösterdiği gözlenmiştir. Almanya da gelişmiş Batı ülkeleri seviyesine ulaşmada bu özel kesim odaklı savunma sanayi faaliyetlerinin önemi büyüktür (Künü, 2013, s. 70).

Birinci Dünya harbi sonrasında ekonomisi durma noktasına gelen Almanya, savaş tazminatlarını ödeyebilmek için para basmayı denemiş ancak bu Almanya da hiperenflasyona neden olmuştur. 1924'te ABD tarafından önerilen "Dawes Planı" ile Almanya'ya yeniden yapılanması amacıyla kredi olanağı sağlanmıştır (Bilişli, 2011, s. 14). 1928-1929 yıllarında tazminatların tutarı hükümet harcamalarının %12,4 ü düzeyine gelmiş bulunuyordu. 1930 "Young planı" ile de ödemeleri 1988'e kadar yıllık 2 milyar DM olarak sabitlenmiştir. Almanya, Haziran 1931'de iflasını (Moratoryum) istedi ve bu plan kaldırıldı (Apak, 2009, s. 11). 1929 Dünya iktisadi bunalımı hemen hemen tüm ülkeleri sarsmıştı. Bu dönemde Avrupa ülkeleri arasında en olumsuz etkilenen Almanya olmuştur. Çünkü Almanya'nın İngiltere, Fransa, Belçika gibi sömürgeleri yoktu. 1934 de Almanya'nın Türkiye'den aldığı hammadde oranının %14 ten %49 a yükselme sebebi budur (Özgüven, 1989, s. 5). Almanya, 1933 yılından başlayarak bu dönemde iktidara gelen Hitler'in yönetiminde hızlı bir silahlanma süreci başlatmıştır. Böylelikle Versay Barış antlaşması ile kurulmuş olan uluslararası sistemi fiili olarak ortadan kaldırmıştır (Öymen, 2003, s. 21).

Alman Nasyonal Sosyalist işçi partisi (Nazi partisi) 1933 yılında iktidar olduktan sonra, orduyu silahlandırmaya ve altyapı yatırımlarına girişmişti. Yapılan kamu harcamaları Almanya'da istihdam konusunda artış göstermesini sağladı. Keynes 1936'da gözlemiş olduğu bu tecrübeleri kuramlaştırmış oldu (Somel, 2014, s. 100).

İkinci Dünya Savaşı yaklaşırken, İngiltere ve Fransa, Askerî açıdan Hitler Almanya'sı ile yarışamayacaklarını anlamışlardı. Bu nedenle daha çok Adolf Hitler'i yatıştırma politikası izlediler. Çekoslovakya ve Avusturya'yı ilhak etmesine ses çıkarmadılar. Ta ki Almanya'nın Eylül 1939 da Polonya'yı işgal edene kadar. Avam kamarasının da baskısıyla ertesi gün İngiltere Almanya'ya karşı savaş ilan etmiştir.

ABD Kongresi Başkan Roosevelt'in girişimi ile 4 Kasım 1939 da tarafsızlık yasasında değişiklik yaparak, İngiltere ve Fransa'nın, savaş sırasında ABD de den silah satın alımı yapma konusunda anlaştılar. İngiltere, Almanya'ya karşı kullandığı silahların %35'ini, Japonya'ya karşı kullandığı silahların %80'ini bu sayede ABD'den temin etmiştir (Öymen, 2003, s. 172).

Avrupa'da bir birlik olma düşüncesi ciddi şekilde ikinci dünya savaşı içinde ortaya çıkmıştır. İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in 19 Eylül 1946 tarihli ünlü konuşmasında, Avrupa Birliği devletleri için ilk adım Fransa ile Almanya arasındaki bir ortaklık oluşmasından geçtiğini; bu şekilde Fransa ve Almanya olmadan Avrupa'nın kendine gelemeyeceği, İngiltere'nin bu konuda Birleşik Avrupa devletleri fikrinin destekleyicisi olduğunu belirtmiştir (Kaya, 2003, s. 8).

Avrupa'da birlik yaratma konusunda Fransa Planlama Teşkilatı'nın başkanı Jean Monet, savaş sonrasında Avrupa da düzenin sağlanması güvencesinin, Almanya'nın büyümesinin sınırlanmasında değil asıl olanın Almanya'nın Avrupa birliği içinde "asimile" etmekte olduğunu görmüştür (Erdem, 2008, s. 81).

Almanya, silahlı kuvvetleri için gerekli askeri malzeme tedarik faaliyetlerini Savunma bakanlığına bağlı ayrı bir kurum olan BAAINBw (Federal Office of Bundeswehr Equipment, İnformation Technology and ın-Service Support) tarafından yürütülmektedir (Tasam, 2019, s. 26).

Almanya'da kamu idarelerinin denetiminden sorumlu olan, sayıştay (Bundesrechnungshof) savunma harcamalarının denetimini de yapmakta olup, Almanya ile ABD tarafından ortak üretilecek olan donanma gemilerinin ihtiyacı olan füze sistemlerine yönelik olarak incelemesinde ciddi sorunlar içeren bir proje olduğunu belirlemiş olup bu sayede Almanya bu füze sistemi üretiminden çekilmiştir (Binici, 2010, s. 56).

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Almanya, 1919 yılında imzalanan Versay Antlaşması çerçevesinde ciddi bir silahsızlanma sürecine girmek zorunda kalmıştır. Bu antlaşma, Almanya'nın askeri kapasitesini büyük ölçüde sınırlandırmış, ordunun mevcudu 100.000 kişi ile sınırlandırılmış, ağır silahların üretimi ve sahipliği yasaklanmıştır. Bu durum, yalnızca Almanya'nın askeri gücünü değil, aynı zamanda askeri-sanayi kompleksini de derinden etkilemiştir. İkinci dünya savaşına da zemin hazırlayan bu konu ile savunma harcamaları sayesinde işgücü ve âtıl kaynakların kullanılması açısından başarı sağlandığı ve diğer ilgili sanayi dallarının da harekete geçirilerek gelişim gösterdiği tespit edilmiştir. Aynı durum ikinci dünya savaşı sonrası içinde geçerli olmuş ve savunma sanayi yatırımları Almanya'nın ekonomik olarak gelişmiş batı devletlerine yetişmesine yardımcı olmuştur. (Esmer, 1953, s. 17).

2014 Galler NATO zirvesinde, Rusya'nın Kırım'ı işgalinin de etkisi ile %2'lik savunma harcaması yapılması konusunda sonuç bildirgesinde karar alınmıştır. Buna göre 2024 yılına kadar ittifak üyesi ülkeler, askeri harcamalarını GSYİH'ye oranla %2'lik bir seviyeye yükseltecek, % 2 üstünde olanlar da bu seviye üzerinde kalmaya devam edeceklerdir. Bu hedefin yanı sıra savunma harcamaları içinde %20'lik askeri ekipman payı hedefi belirlenmiştir (Önder, 2022, s. 696).

NATO'nun savunma harcamaları konusunda 2019 yılında almış olduğu karara göre Almanya GSYH 'nın en az %2'sine çekme hedefine ulaşmaya yönelik olarak önemli atılımlar yapmaktadır (Defence Turk, 2023a). Alman ordusu, 13 Temmuz 2021 tarihinde, uzay operasyonlarına tahsis edilmiş

bir uzay komutanlığı idaresinin kurulduğunu beyan etmiştir. Savunma bakanı Annegret Kramp-Karrenbauer yapılan açılış etkinliğinde, yeni kurulan Uzay Durumsal Farkındalık Merkezinin; Uzayın artan önemine yanıt vereceğini belirtmiştir. Alman hava kuvvetlerinin (Luftwaffe), 2019 yılı itibariyle uzay varlıklarını izlemek ve sistemlerin durumunu belirlemek için çalışmakta olduğu belirtildi (Defence Turk, 2023b). Rusya-Ukrayna savaşı küresel anlamda savunma harcamalarının artmasını hızlandırmıştır. Bütçe öncelikleri savunmaya doğru kayarak sağlık, eğitim ve sosyal harcamalar azalma eğilimine girmiştir. Örneğin Almanya ciddi bir savunma harcamasına yönelmeye karar vermiş bulunmaktadır (Bağış, 2022, s. 66).

2.4 Seçili Gelişmiş Ülkelerin Karşılaştırmalı Analizi

2.4.1 Gelişmiş Ülkelerin Savunma Harcamaları Yönünden Karşılaştırması

2006 yılında ABD'nin 2005'e göre %1,04 lük artışla savunma harcamalarını 558 milyar 335 milyon USD ye çıkarmıştır. İngiltere ise aynı şekilde %1,04 lük bir artış sonucu 64 milyar 217 milyon USD ye ulaşmıştır. Almanya da artış oranı %1,18 olmuştur. Bu miktar İngiltere ye ait o yılki 64 milyar 217 milyon USD ve Almanya ya ait 35 milyar 883 milyon USD tutarındaki savunma harcamaları toplamının 5,5 katından fazladır.

Tablo 5. Gelişmiş Ülkelerin Savunma Harcamaları (Milyon USD)

Yıl	ABD	İngiltere	Almanya
2006	558,335.0	64,217.6	35,883.7
2007	589,586.0	73,448.0	40,110.9
2008	656,756.0	72,915.4	45,099.0
2009	705,917.0	64,010.5	44,528.9
2010	738,005.0	63,979.1	43,025.9
2011	752,288.0	66,569.6	45,163.2
2012	725,205.0	65,452.5	43,798.2
2013	679,229.0	63,837.7	44,242.6
2014	647,789.0	66,995.5	44,662.8
2015	633,829.6	59,990.2	38,170.0
2016	639,856.4	53,327.4	39,909.7
2017	646,752.9	52,075.0	42,281.1
2018	682,491.4	55,832.9	46,497.7
2019	734,344.1	56,567.6	49,079.4
2020	778,397.2	58,332.4	53,318.7
2021	806,230.2	65,136.2	56,513.1
2022	860,692.2	64,081.6	56,153.1
2023	916,014.7	74,942.8	66,826.6

Kaynak: SIPRI 2023'ten alınan verilerinden derlenmiştir.

2007 yılında ABD %1,05'lik artış, İngiltere de % 1,14'lük artış ve Almanya da ise %1,12'lik artış olmuştur. 2010 yılında bu rakamlar ABD de 738 milyar USD ye, İngiltere de 63 milyar 979 milyon USD ve Almanya da 43 milyar 25 milyon USD ye ulaşmıştır. 2015 yılına gelindiğinde ABD de 2005'e göre artış oranı % 19 olarak 2010'a göre gerileyerek 633 milyar 829 milyon USD olmuştur. İngiltere de 2005'e göre % 1,02 gerileyerek 59 milyar 990 milyon USD olmuş, Almanya 2005'e göre 2015 yılında artış göstererek % 25 arttırmıştır. 2018 yılında ABD 2015'e göre %1,08 seviyesinde artarak 682 milyar 491 milyon USD olmuş fakat 2010'a göre %7,52 düşmüş, 2015'e göre de %7,68 artış göstermiş olup 2015 itibariyle ABD'de savunma harcamaları artış trendine girmiştir.

2015-2018 sürecinde İngiltere, 2015 itibariyle 59 milyar 990 milyon USD iken 2016-2017'e kadar düşmüş 2018 de en son 55 milyar 832 milyon USD olmuştur.

2015-2018 döneminde, Almanya ise devamlı artan bir süreç göstermiş bu sayede NATO şartlarını sağlayan bir atılım yapmış. 2015'te 38.170, 2016 da 39.855, 2017 42.281 ve 2018 de 46 milyar 497 milyon dolara ulaşarak 2015'e göre 2018 de %21,62 lik dikkat çeken bir ivme kazanmıştır.

Grafik 2. Gelişmiş Ülkelerde Savunma Harcamalarının Gelişimi (Milyon USD)

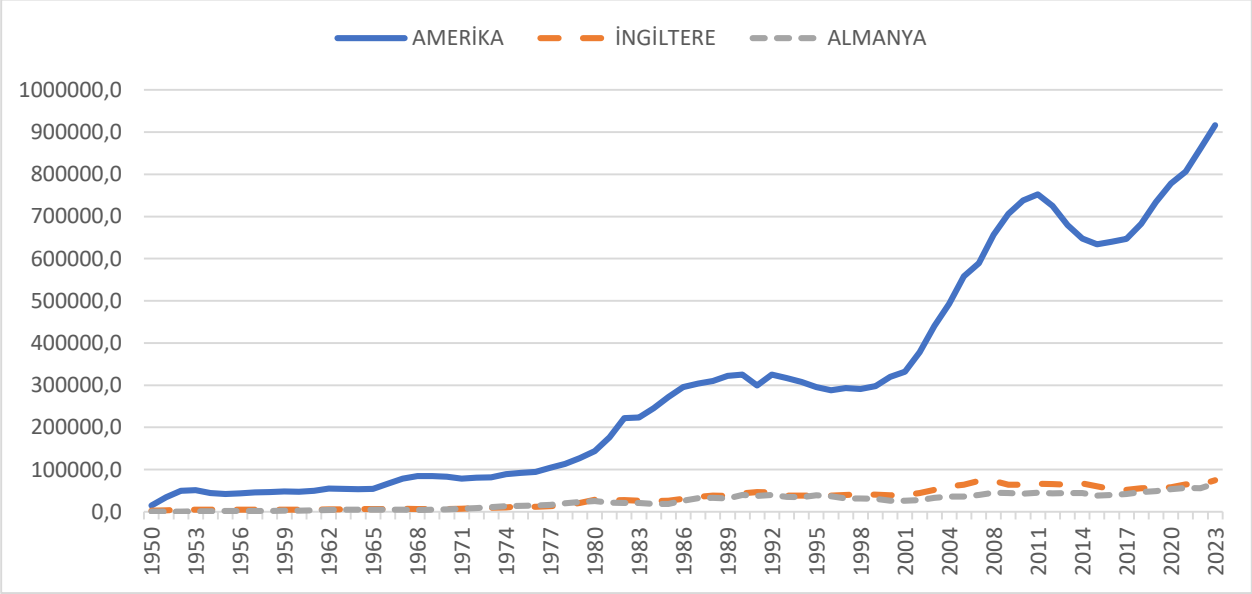

Kaynak: SIPRI 2023'ten alınan verilerinden derlenmiştir.

2019-2023 5 yıllık dönemde, ABD savunma harcamaları bir önceki yıla göre 2019 da % 7,5, 2020'de % 6, 2021'de 4. 2022'de % 7 ve 2023 yılında % 6 lık bir artış olmuştur. ABD bu yıl aralığında savunma harcamaları Dünya da en yüksek ülke konumunda olmayı sürdürmüştür.

2019 – 2023 döneminde, İngiltere önceki yıla göre 2019 yılında % 1, 2020'de %3, 2021 % 12, 2022 yılında % 1'lik bir düşüş, 2023 yılında ise % 17'lik bir yükselişe ulaşmış olup 2023 yılında ki artış Ukrayna – Rusya savaşında Ukrayna'ya silah yardımında bulunması ve kendi ulusal güvenliği amaçlı yaptığı harcama sebebiyle arttığı söylenebilir.

Almanya son 5 yıllık süreçte önceki yıla göre, 2019'da % 1, 2020 % 8, 2021 % 12, 2022 yılında İngiltere gibi % 1'lik bir azalma, 2023 yılında ise yine Ukrayna savaşı sebebiyle % 19 artış göstermiştir.

ABD'ye ilişkin rakamlar, Ukrayna'ya askeri yardım tahminlerini de içermektedir. Bunlar arasında mali katkılar, eğitim ve operasyonel maliyetler, Ukrayna'ya bağışlanan askeri teçhizat stoklarının yenileme maliyetleri ve Ukrayna silahlı kuvvetlerine ilave askeri teçhizat temini için yapılan ödemelerde yer almaktadır. Ancak Ukrayna'ya bağışlanan askeri teçhizat stoklarının tahmini değeri bu rakama dâhil değildir (SIPRI, 2023).

2.4.2 Gelişmiş Ülkelerde GSYİH'ya Oranla Savunma Harcamaları

Tablo 8.'de görüldüğü üzere ABD'nin 2006 yılında savunma harcamalarının GSYH'sine oranı %4,04 ile en yüksek pay ayıran ülke konumundadır. İngiltere savunma harcamalarına katılımı GSYH'sinin %2,37'sidir. Almanya ise %1,20 olarak yer almaktadır.

2007-2010 aralığında ABD, İngiltere ve Almanya GSYH'nden ayırdıkları pay yükseliş trendinde gitmiş olup 4 yıllık ABD ortalaması 4,58, İngiltere ortalaması 2,52 şeklinde ve 1,24 olarak da Almanya savunma harcamalarına GSYH ortalaması olarak pay ayırdıkları görülmektedir.

2011-2015 yıllarında ABD, Savunma harcamalarının GSYH 'ya oranı da sırasıyla, 4,8-4,5-4-3,7 ve 3,5 olarak düşme trendine girmiştir. İngiltere de aynı şekilde 2,5-2,4-2,3-2,2-2 şeklinde düşmüştür. Fakat NATO'nun belirlediği %2 lik düzeyin üzerinde seyretmiştir. Almanya ise 1,2-1,2-1,2-1,1-1,1 şeklinde eş düzeyli bir oran da gitmiştir.

Tablo 6. Gelişmiş Ülkelerde Savunma Harcamalarının GSYH Payı (%)

ÜLKE / YIL	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ABD	4,04%	4,07%	4,45%	4,88%	4,90%	4,82%	4,46%	4,02%	3,68%
İNGİLTERE	2,37%	2,37%	2,49%	2,65%	2,57%	2,50%	2,42%	2,29%	2,18%
ALMANYA	1,20%	1,17%	1,21%	1,31%	1,27%	1,21%	1,24%	1,19%	1,15%
ÜLKE / YIL	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**
ABD	3,48%	3,40%	3,30%	3,30%	3,41%	3,65%	3,42%	3,34%	3,36%
İNGİLTERE	2,04%	1,98%	1,95%	1,94%	1,98%	2,16%	2,07%	2,07%	2,26%
ALMANYA	1,14%	1,15%	1,15%	1,17%	1,26%	1,37%	1,32%	1,38%	1,52%

Kaynak: SIPRI 2023 verilerinden derlenmiştir.

Grafik 3. Gelişmiş Ülkelerde Savunma Harcamalarının GSYH'ye Oranı (%)

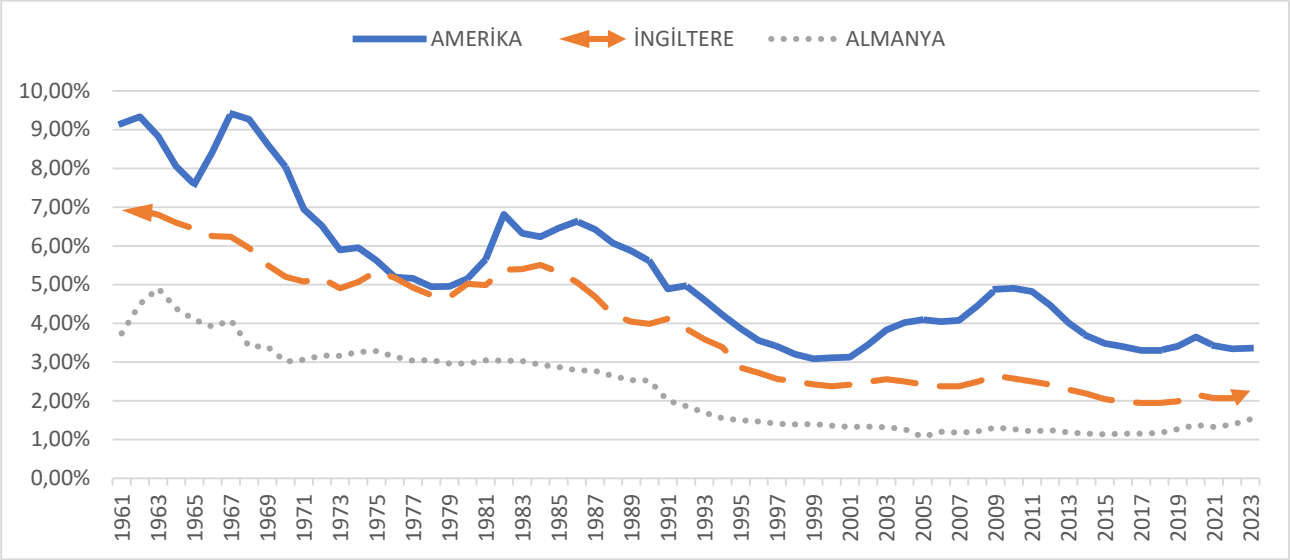

Kaynak: SIPRI 2023 verilerinden derlenmiştir.

2016-2020 yılları ABD, savunma harcamalarının GSYH 'ya oranı 3,4-3,3-3,3-3,4 ve 2020 de 3,7 olmuştur. İngiltere de ise, 2-1,9-1,9-2-2,2 şeklinde olmuştur., Almanya da oran 1,1-1,2-1,2-1,3,1,4 şeklinde savunma harcamalarının GSYH ye oranı görülmektedir. 2018 de görülen oranların Covid-19 nedeniyle oluşan pandemi döneminde 2019 ve 2020 yıllarında artış gösterdiği görülmektedir. Bu da dikkat çekici bir husustur. ABD'de, 2018 de 3,3 iken 2019 da 3,4 2020 de ise 3,7 ye Savunma harcamalarının GSYIH ya oranında artış olduğu görülmektedir. Yine İngiltere'de 2018'de 1,9 iken 2019 da 2 ve 2020 de ise 2,2 ye yükseldiği görülmektedir. Ayrıca Almanya'da da 2018 1,2 iken 2019 da 1,3 ve 2020 de 1,4 olarak yine Pandemi döneminde 3 ülkede de artış görüldüğü gözlenmektedir.

2.4.3 Gelişmiş Ülkelerde Savunma Harcamalarının Kamu Bütçesindeki Payı (%)

Grafik 4. Gelişmiş Ülkelerin Savunma Harcamalarının Kamu Bütçesindeki Payı (%)

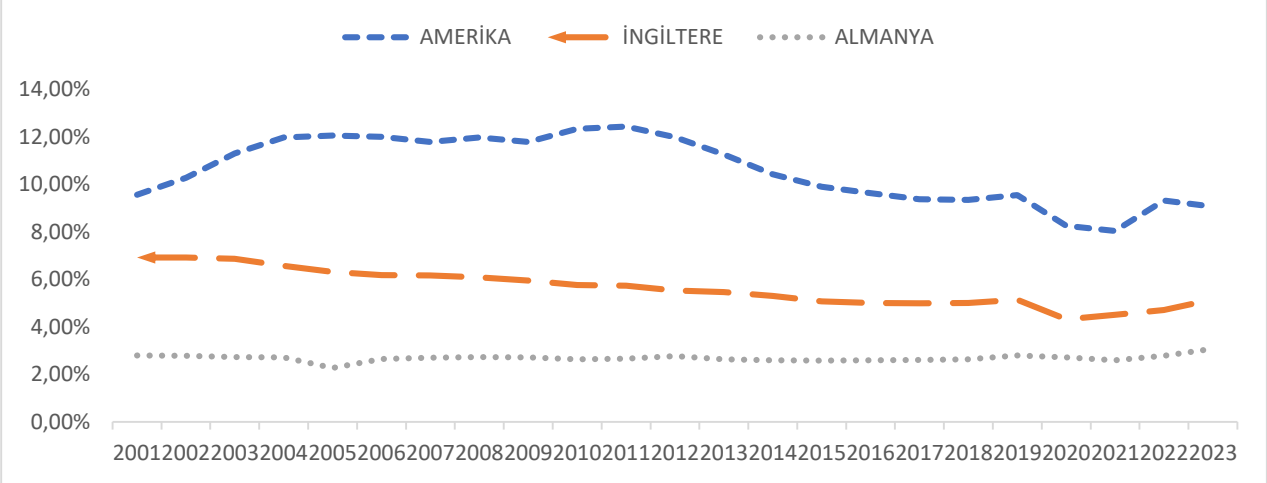

Kaynak: SIPRI 2023 verilerinden derlenmiştir.

Tablo 7. Gelişmiş Ülkelerde Savunma Harcamalarının Kamu Bütçesindeki Payı (%) (2001-2023)

Yıl	Amerika (%)	İngiltere (%)	Almanya (%)
2001	9,56	6,92	2,80
2002	10,28	6,92	2,79
2003	11,30	6,87	2,74
2004	11,97	6,56	2,72
2005	12,06	6,31	2,28
2006	12,00	6,18	2,65
2007	11,79	6,16	2,70
2008	11,97	6,09	2,74
2009	11,78	5,95	2,72
2010	12,34	5,76	2,63
2011	12,43	5,74	2,67
2012	11,99	5,54	2,76
2013	11,25	5,46	2,64
2014	10,42	5,30	2,60
2015	9,89	5,07	2,58
2016	9,63	5,00	2,60
2017	9,37	4,99	2,61
2018	9,35	5,01	2,64
2019	9,55	5,14	2,80
2020	8,25	4,33	2,72
2021	8,04	4,51	2,59
2022	9,32	4,71	2,78
2023	9,06	5,15	3,08

Kaynak: SIPRI 2023 verilerinden derlenmiştir.

2001 – 2011 yılları arasında ABD de savunma harcamaları bütçe payı 2001 % 9,56 iken 2011 yılında % 12,43 ile diğer iki ülkeye nazaran yükselen bir trend izlemiştir. 2001 yılı ikiz kuleler terör saldırısı sonrası savunma ya bütçe de daha çok pay ayırdığı söylenebilir. İngiltere ise 2001 yılında % 6,92 iken azalan bir ivme ile 2011 yılında % 5,74, Almanya 2001 % 2,80 iken 2011 yılında % 2,67 ye gerilemiştir.

2011 – 2021 yıllarında üç ülke de de azalan bir ivme takip etmiş olup ABD % 11,99 iken 2020 yılında % 8,25 e, İngiltere % 5,54 iken 2020 de % 4,33, Almanya 2012 de % 2,76 iken 2021 % 2,59 olmuştur.

2021-2023 yıllarında savunma harcamalarının bütçe içindeki payı açısından, ABD % 8,04, 9,32 9,06 ile 8,81'lik bir ortalama göstermiş, İngiltere % 4,51, 4,71, 5,15 lik değişikliklerle ortalama % 4,79 olmuş, Almanya da % 2,59,2,78,3,09'luk artış trendi ile % 2,82 ortalama göstermiştir.

Ukrayna – Rusya savaşının hem Avrupa devletlerinin savunma ve Ukrayna'ya Askeri destek maksatlı hem ABD'yi Ukrayna'yı Rusya'ya karşı desteklemek adına savunma harcamaları bütçe paylarını oldukça etkilemiştir.

2.5 Seçili Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları

Gelişmekte olan ülkeler açısından savunma harcamaları, gelişmiş ülkelere göre daha karmaşık bir durumdadır. Çünkü gelişmekte olan ülkeler, bir taraftan gelişme hızlarını arttırmayı hedeflerken (Ekonomik büyüme, fiyat İstikrarı vb.) diğer taraftan savunmalarını yerli üretime yönelik savunma araçlarıyla gidererek ülke savunmasını optimal bir seviyeye getirmek durumundadırlar. Sonuç olarak da söz konusu GOÜ'ler açısından savunma sektörüne yönelik kaynaklar yönünden alternatif kaynak maliyeti çok önemli bir konu olmaktadır (Tüğen, 1988, s. 301).

Savunma sanayi piyasaları benzerlerine nazaran birkaç yönüyle farklılık göstermektedir. Bu piyasada Devlet, satılan malların (silah ve mühimmat) tek alıcısı konumundadır. Birkaç üretici bu piyasada bulunmakta olup bu sebeple Oligopol bir yapı meydana gelmektedir. Ayrıca piyasaya girişler oldukça zordur. Satılan ürün açısından son derece özelleştirilmiş olup, teknolojik gelişimi yönüyle de tüm politikalara yön verebilmektedir (Kennedy, 1983, s. 164).

Literatürde, ülkelerin savunma harcamalarının ekonomik büyümelerini ve gelir düzeylerini farklı derecelerde etkileyebileceğine yönelik görüşler vardır. Bu nedenle de ampirik (deneysel) çalışmaları yaparken ülkeleri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olarak iki grupta incelendiği gözlenmektedir (Gökbunar, 2004, s. 165). Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde Landau (1993) araştırmasına göre, ülkelerdeki savunma harcamalarını belirlemekte olan en önemli etmenin ülke güvenliğinin içinde bulunduğu tehdit ortamı ve derecesi olduğu gösterilmektedir (Landau, 1993, s. 15).

Gelişmekte olan ülkelerin hepsine imkânlar dâhilinde yer verilemeyeceğinden seçilmiş olan dört ülke üzerinden savunma harcamaları araştırması yapılmıştır. Yunanistan, Rusya ve İran ile Polonya üzerine analiz çalışması yapılacaktır. Bu ülkelerden Yunanistan, Rusya ve İran coğrafi yakınlık, Polonya ise Avrupa birliğine sonradan üye olmuş ve Doğu Avrupa'da nüfus ve GSYİH büyüklüğü açısından Türkiye'ye göre yakın bir ülke olması gibi unsurlar seçim sebebini oluşturmaktadır.

2.5.1 Yunanistan

Antik çağda, Yunan medeniyetine beşiklik etmiş bir bölge olup, Sokrates, Platon, Aristoteles, Thales ve daha birçok filozofun yetiştiği, Herodotos'a ev sahipliği yapmış bir medeniyet olarak kabul edilir. Eski zamanlardan bugüne Yunanistan'ın tarihte yerini almış olan belli başlı savaşlarına kronolojik olarak baktığımızda;

M.Ö. 490'da Pers kralı I. Darius, Maraton muharebesinde Yunanlılara karşı giriştiği savaşı kaybetmesi, Pers ve Yunanlılar arasında yıllarca sürecek Pers savaşlarını da bu şekilde başlatmıştır. Pers imparatoru Darius'un oğlu Kserkses'in İ.Ö. 480'de Yunanistan'ı fethetmek amacıyla 60.000 kişilik kara ordusuyla önce Spartalılarla savaşmış daha sonra Atina'ya kadar yağmalamıştır. Fakat Yunanistan karası ile salamis adası arasındaki bölgede yapılan deniz savaşında Pers donanmasının Yunan donanmasına karşı çok üstün durumda olan teknelerinin manevra yapmasına elverişli değildi. Yunanlılar, üstün ve yürekli manevralar sayesinde kesin bir zafer elde ettiler. Spartalıların kara savaşlarında da başarılı olmalarını sağlayan Falanks yöntemi, piyade savaşlarında üstün gelmelerini sağlıyordu ve bireyselden ziyade top yekûn savaşmayı gerektiren bir sistemdi (McNeill, 2002, s. 209).

Bireysel veya top yekûn olarak ve kas gücü ağırlıklı olarak yapılan savaşlardan bu zamana savaşlar, yöntemlerine, konvansiyonel çeşitlerine ve teknolojik olarak evrim geçirmiştir.

Yunanistan, 19. yy. da Osmanlı imparatorluğunun bir parçası iken Avrupa ülkelerinin de desteği ile Yunan bağımsızlık savaşı sonrasında ve 1830 Edirne Anlaşması sonucu bağımsızlığını ilan etmiştir (Akşin, 2007, s. 53). Birinci dünya savaşı sırasında, Yunanistan, Karadağ, Bulgaristan ve Sırbistan ile birleşerek oluşturdukları Balkan birliği ile Osmanlıya saldırmışlardır. Böylece Balkan Savaşları (1912-1913) başlayıp Osmanlı yenilgisiyle sona ermiştir (Marriot, 2015, s. 114).

1922 yılında Kurtuluş savaşı Yunanistan ile Türkiye arasında batı cephesinde gerçekleşmiştir. Birinci dünya savaşı akabinde, Lozan barış görüşmeleri sonucu Yunanistan da bulunan Müslümanlar ile Türkiye de bulunan İstanbul ve Batı Trakya dışındaki Ortodoks Rumların mübadele edilmesine karar verilmiş ve 1 milyonun üzerinde Rum Yunanistan'a, yarım milyona yakın Müslüman Türk ise Türkiye'ye göç etmiştir (Pamuk, 2013, s. 69). İkinci dünya savaşında, Almanya 3. Reich Adolph Hitler 1941'de Yunanistan'ı işgal etmiştir.

1952 yılında Yunanistan, Kuzey Atlantik Antlaşması örgütü (NATO) müttefiklerine Türkiye ile aynı zamanda dâhil olmuştur. 1940 ikinci dünya savaşı olaylarıyla Türkiye ile aynı sorunlar nedeniyle yakınlaşmakta olan Yunanistan, 1955 in eylül ayında Rum azınlığa taksimde yapılan yağmacı saldırılar sonrası Yunanistan ve Türkiye arasındaki ilişkiler bozuldu (Clogg, 1997, s. 183). 1970'lerin ikinci yarısında Yunanistan demokratik rejime geçmiş ve ortak pazara AB'ye katılmıştır (Pamuk, 2013, s. 244). Ayrıca Yunanistan AB ülkeleri arasında Savunma harcamalarının GSYH hasılasının oranı en yüksek ülkeleri arasında yer almaktadır.

1983 Kasım ayında Kıbrıs Türk tarafı tek yanlı olarak bağımsız 'Kıbrıs Türk federe Cumhuriyeti'ni ilan ettiğinde, Türk ile Yunanistan ilişkileri olumsuz boyuta tekrar dönmüştür. Zaten 1976'da Yunan Başbakanı Papandreu'nun Türk araştırma gemisi Sismik 1'in batırılmasına yönelik çağrısı da ilişkilerin bozulmasına neden olan olaylardan biriydi (Clogg, 1997, s. 234).

2021 yılı nüfusu 10.682.547 olup AB ve NATO üyesi ülkelerden olan Yunanistan, üyesi olduğu NATO'da 1990 sonrasında GSYİH'na göre savunma harcamalarına en çok pay ayıran ülkeler arasındadır. Ve savunma harcamalarına ayırdığı payı çeşitli unsurlara bağlı olarak arttırmaktadır.

Unsurlar arasında; komşu ülke tehdidi unsuru, Medea idea (Büyük Ülkü), Devam eden karasuları sorunu, Ege adalarının silahlandırılması, Kıbrıs sorunu, Adalar sorunu son zamanlarda ise Türkiye'nin Akdeniz de petrol arama araştırmaları v.b. durumlar gibi Türkiye ile arasındaki sebeplerden dolayı savunma harcamalarını arttırmıştır (Şahingöz & Tütüncü, 2017, s. 3).

Soğuk Savaş dönemi sonrasında NATO ülkelerinin savunma harcamaları düşme eğilimi gösterirken, Yunanistan'ın Türkiye gibi savunma harcamaları yükseliş trendi göstermiştir. 1949-2020 arasında savunma harcamaları verileri incelemesinde Yunanistan'a ait önemli görülebilecek yıllar ve savunma harcaması ilişkileri ise şöyledir. Yunanistan 1952 yılında NATO'ya katılmıştır. Türkiye tarafından 1974 Kıbrıs Türklerine yapılan Rum zulmüne karşı barış harekâtı düzenlenmiştir. 1981'de AB üyeliği başlamıştır. Yunanistan savunma harcamaları bu dönemlerde rakamsal ve GSYH'ye oranı açısından artış gösterdiği görülmekte olup belirtilen gelişmelerin yaşandığı yıllarda, 1952'de %6,40, 1975'de %5,80 ve 1981 de ise 5,70 gibi rekor pozitif artışlar görülmüştür (Kalaycı, 2006, s. 96). Savunma harcamalarının GSYH'ye oranını 2021 yılında yüzde 3,80'e yükselten Yunanistan, NATO ülkeleri arasında bu dönemde savunma harcamaları / GSYH'da birinci sırada yer aldı. ABD % 3,5 ile ikinci sırada geldi (Euronews, 2022).

Yunanistan'ın son yıllarda artmakta olan silahlanma çabaları ve bu durumun Rusya – Ukrayna Savaşı'yla beraber artış göstermiş olduğu gözlenmektedir. Özellikle bir dönem ekonomik bunalım içerisinde bulunan ve son dönemlerde de savunma harcamalarında bu ekonomik sıkıntılara rağmen ciddi bir artış içerisindedir. Örnek ise, 2015 de 4,8 milyar usd olan savunma harcaması 2023 yılında % 60 artışla 7 milyar 729 milyon dolara çıkmıştır (The World Bank, 2023).

2023 yılında Yunanistan'da savunma harcamaları 2022'ye göre 8.745,40 milyon USD'den % 11,6 oranında azalmış ve 7.729,80 milyon usd'ye gerilemiştir. Bu düşüş ekonomik, savunma politikaları ve hükümetin bütçe harcama önceliklerine göre çeşitli etkenlerden kaynaklı olabilir.

Grafik 5. Yunanistan'ın 1951-2023 Yıllarına Ait Savunma Harcamaları (Milyon USD)

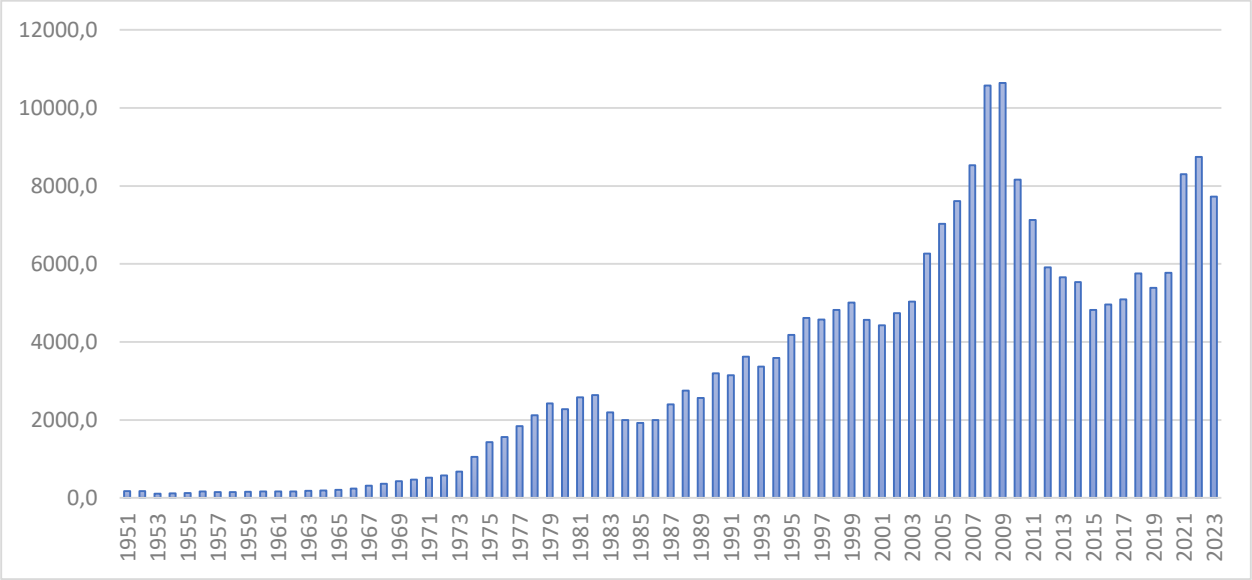

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

Grafik 6. Yunanistan'ın 1949-2023 Yıllarına Ait Savunma Harcamalarının GSYH Payı (%)

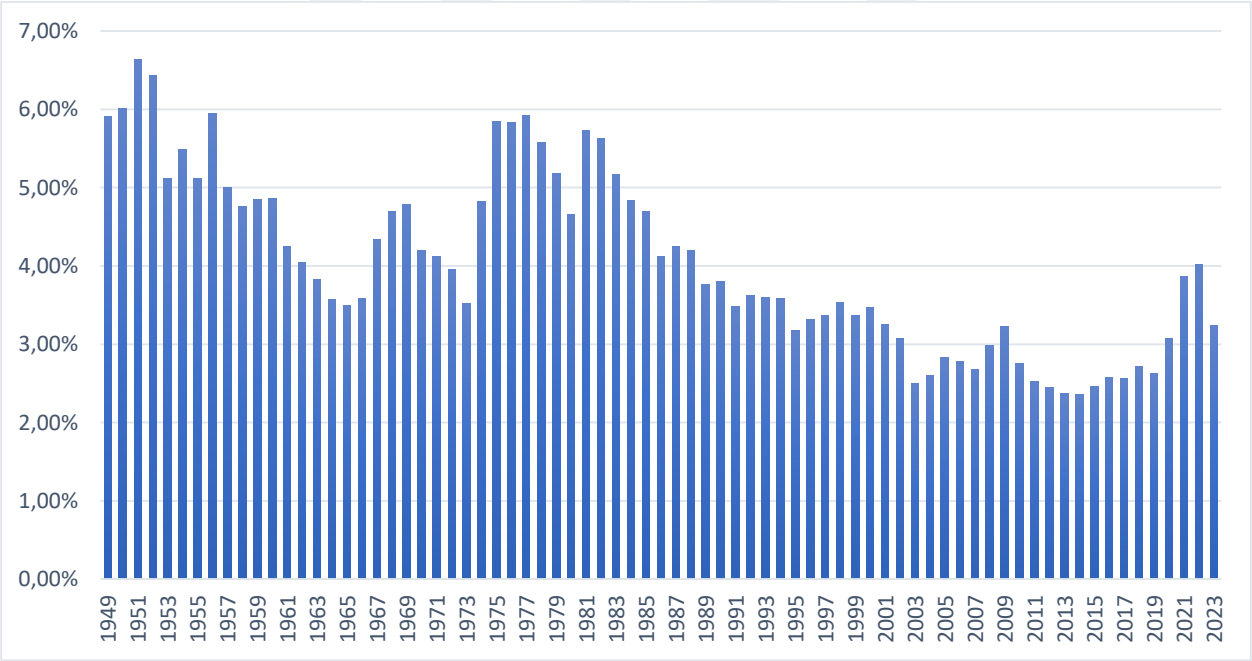

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

Grafik 7. Yunanistan'ın 1988-2023 Yıllarına Ait Savunma Harcamalarının Bütçe Payı(%)

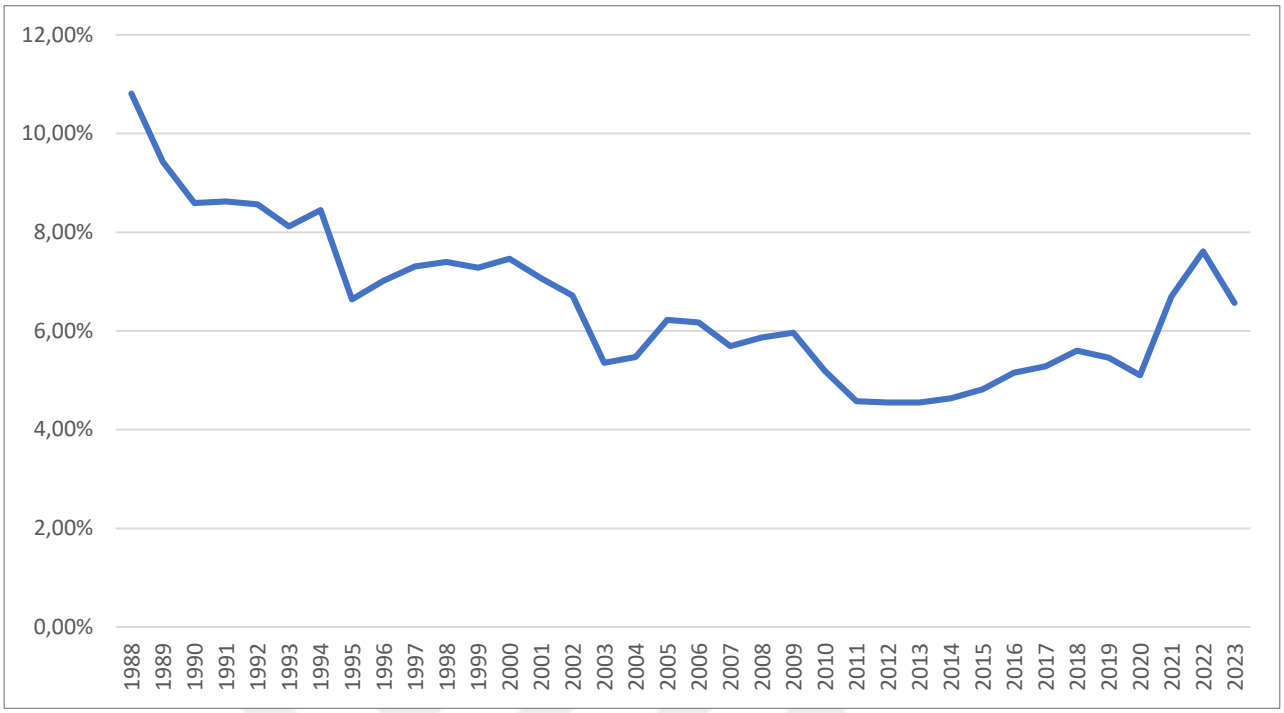

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

2.5.2 Polonya

Tarihte Osmanlı'nın Avrupa'ya yayılma planında önemli bir yeri olan Avusturya'nın başkenti olan Viyana kuşatmasında (1683) Osmanlı ordusu Merzifonlu Kara Mustafa paşa komutasındaki 150.000 kişilik askeriyle şehri yaklaşık üç ay kuşatma altında tutmuştur. Karşısında savaşan orduyu ise Polonya Kralı III. Jan Sobienski kumanda ediyordu. Bu savaş, Osmanlıların Avrupa da ki ilerlemesinin sonu olmuştur (Marriot, 2015, s. 63). O dönemde Polonya (Lehistan)-Avusturya arasında müttefiklik anlaşması gereğince müttefik kuvvetlerin başında yer almıştır. Daha önceki kendisinin de Polonya kralı olmasına sebep olan Hotin muharebesinde (1673) Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratmış ve rakibini tanıyan Sobienski yer almıştır (Arık, 2000, s. 217).

Polonya tarih boyunca birçok işgale ve parçalanmaya uğramıştır. 1772 yılında yeni bir Alman devleti olan, Brandenburg-Prusya ve Avusturya ile Rusya tarafından bölüşülmek üzere, 1772 yılında bir kısmı 1793 ve 1795'te de tamamı olmak üzere o zaman ki adıyla Polonya Krallığını haritadan tümüyle sildiler (Neill, 2002, s. 606). İkinci dünya savaşı başladığında Hitler Almanya'sı ilk olarak, 1 Eylül 1939'da Polonya, dört hafta içinde baştanbaşa istila edilmiş ve Almanya ile Rusya arasında bölüşülmüştür (Neill, 2002, s. 781). Hitler in Polonya'yı işgali için gerekçe göstermek açısından birkaç Alman askerini Polonya askeri kıyafetleri giydirterek, Polonya sınırından içeri girmesini sağlamış ve sınır civarından bulunan Alman Radyoevine ateş açtırmasını sağlamıştır. Alman gazeteleri ise ertesi gün "Polonya Almanya'ya saldırdı." başlıklı haberler yayınlatıldı. Tabi bunun sonrasında Polonya'nın işgali

bu düzmece gerekçe ile yapılmış oldu (Özakıncı, 2000, s. 136).

Avrupa da bulunan ve geçiş ekonomileri ülkelerinden biri olarak kabul edilen Polonya 1999'da NATO üyeliğine, 2004'te ise AB üyeliğine hak kazanmıştır. Avrupa birliği geçiş ekonomileri olarak nitelendirilen ülkeler arasında savunma harcamaları açısından en yüksek ülke durumundadır.

Grafik 8. Polonya'nın 1951-2023 Yıllarına Ait Savunma Harcamaları (Milyon USD)

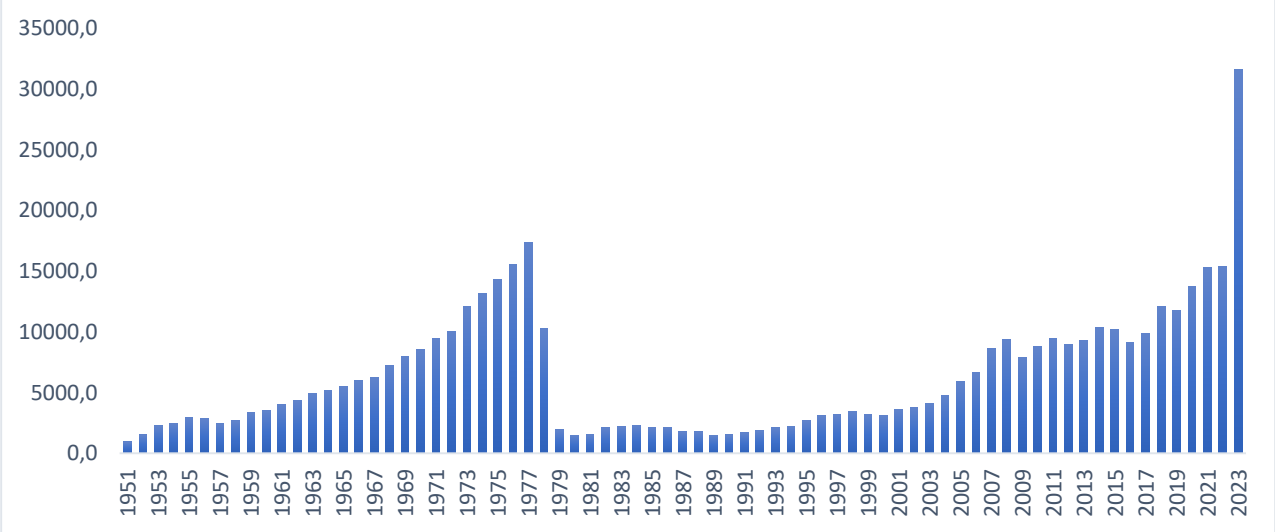

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

Grafik 9. Polonya'nın 1981-2023 Yıllarına Ait Savunma Harcamaları GSYH Payı (%)

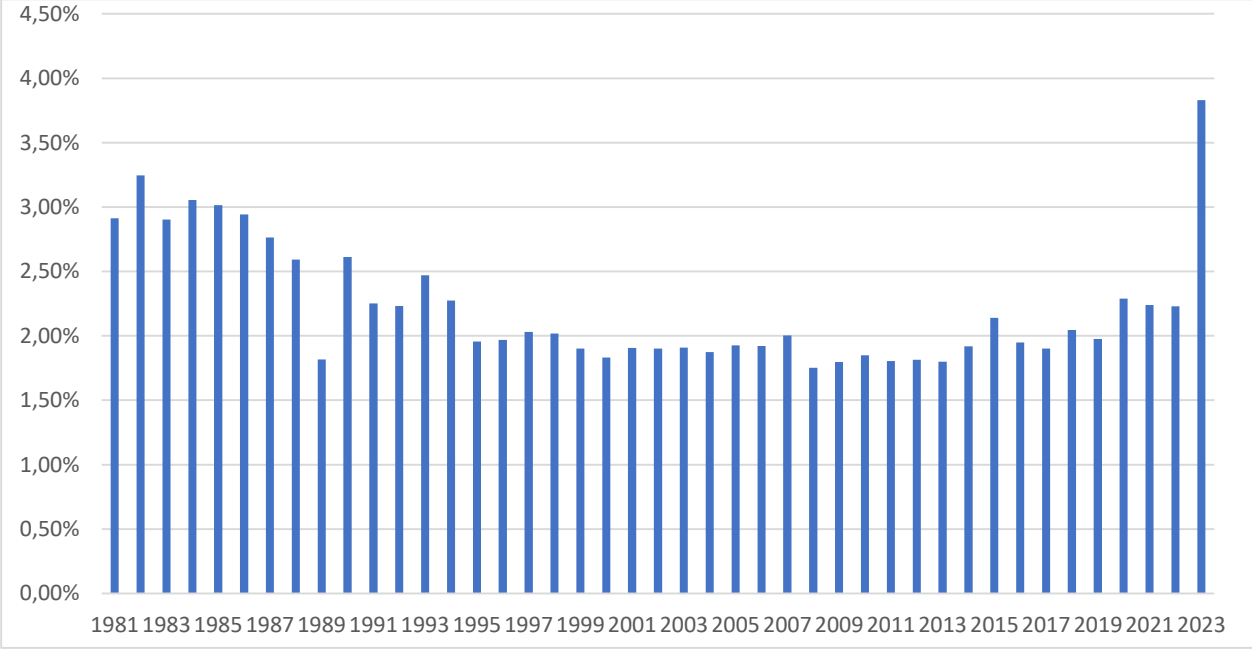

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

Savunma harcamaları, 1951'den 1977 ye kadar 26 sene boyunca artan bir trend izlemiştir. 1951 de 950 milyon USD de iken 1977'te 17 Milyar 379 milyon USD ye yükselmiştir.

Grafik 10. Polonya'nın 1995-2023 Savunma Harcamaları Bütçe Payı (%)

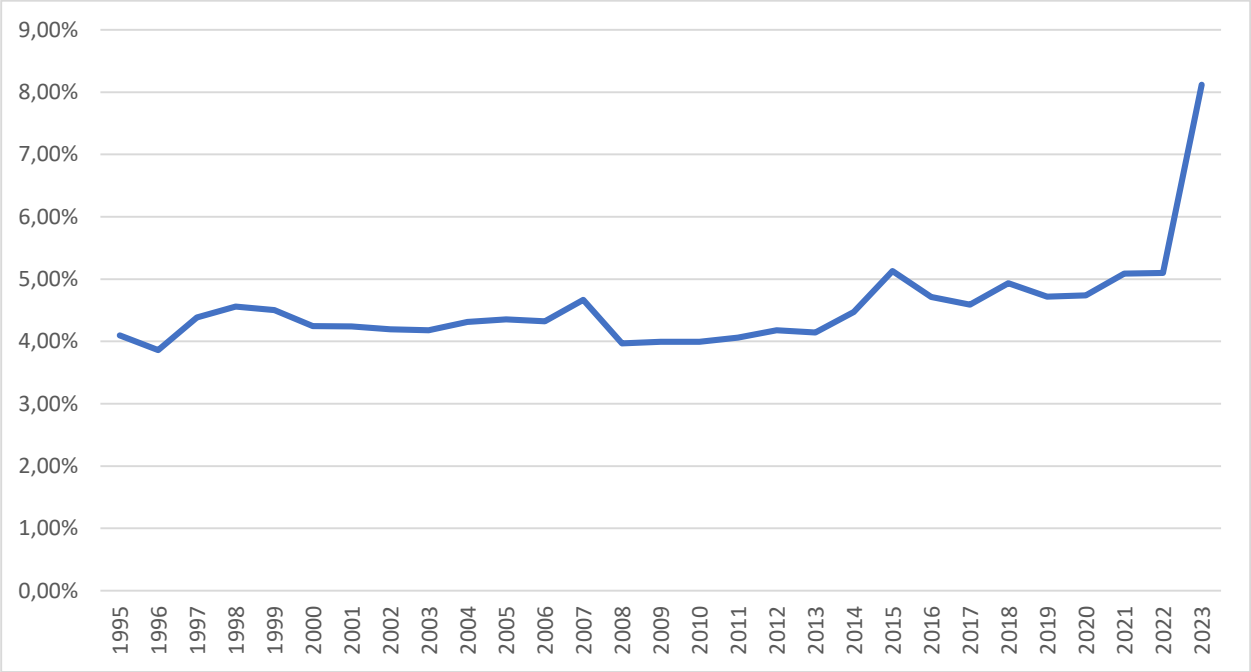

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

Kamu harcamaları içinde savunma harcamaları payının düşmüş olması 1977 sonrası savunma harcamalarının hızlı düşüş sebebini açıklamaktadır.

Polonya'da 2023 yılı savunma harcamalarının 2022 yılına göre 15.341,30 milyon usd'den 31.649,90 milyon usd ye çıkarak % 206'lık bir büyüme göstermesi Ukrayna-Rusya savaşı sonrası yoğun bir savunma bütçesi oluşturduğunu göstermekte bu durum GSYİH ve Bütçe içindeki payının aşırı düzeyde artmasından da görülmektedir.

2.5.3 İran

Orta Doğu ve Orta Asya'nın ortasında yer alan İran, batı Asya ülkesi konumunda olup yaklaşık 6 ülkeye sınırı bulunmaktadır. (Türkiye, Irak, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Pakistan.)

OPEC üyesi ülkeler arasında yer alan İran'ın petrol rezervlerinin önemli bir bölümü Irak sınırına yakın bulunan Kuzistan'da ve Basra körfezi kıyılarında yer almaktadır. Pers takvimini kullanmakta olan İran 21 mart – 20 mart aralığında mali yıl takvimine göre verileri oluşmaktadır (Akgün, 2003, s. 23).

İran, coğrafi konumu itibariyle, savunulması zor bir bölgede yer almaktadır. Bu sebeple, tarihte birçok saldırı ve işgale maruz kalmıştır. Özellikle son 100 yıllık geçmişinde savunma kabiliyetini geliştirme çabasında olmuştur. Pehlevi hanedanlığı döneminde İran yüksek savunma harcamaları neticesiyle, Orta Doğunun en güçlü ordusu haline gelmiştir (Sanyürek, 2018, s. 365).

1925'te Rıza Pehlevi iktidara geldiğinde o dönemlerde Türkiye'de Mustafa Kemal'in yapmış olduğu devrimci laik bir reformu ülkesinde gerçekleştirmek istemiştir. Fakat şah Pehlevi, iktidarını

sağlam tutamamış ve İran'da İslam'a olan bağlılık sebebiyle bu reformu gerçekleştirememiştir. Bu sebeple İran da çağdaşlaşma hareketi Türkiye ye göre daha ağır gerçekleşmiştir (Neill, 2002, s. 690).

Şah, ABD Başkanı Richard M. Nixon ile kurduğu yakın ilişkilerle ABD'nin desteğini alarak İran'ı bölgede güçlü bir devlet haline getirmek amacı ile ordunun modernleştirilmesi için askeri harcamalar yapmıştır (Aslan, 2023, s. 372).

İran 1963'te Muhammed Rıza Pehlevi tarafından yapılan "Beyaz Devrim" adını verdiği yenilik hareketi, toprak ağalığı düzenini kırmayı başarmış ve 1,5 milyon köylüyü toprak sahibi yapmıştır (Aslan, 2023, s. 379). 1,5 milyon köylüyü toprak sahibi yapmış (toprak mülk sahiplerinden uygun bir fiyatla alıp piyasanın %30 altında düşük faiz oranıyla 25 yıl vade ile köylüye satarak) olsa da 1979 İran devrimine yönelik oluşan monarşi karşıtı dinamikler bir süre sonra güçlenmiştir (Abrahamian, 2008, s. 140).

Pehlevi Hanedanlığı, (1925-1979) İran'ın modernleşme sürecine yönelik çok yönlü aşamalar kaydedildiği bir dönem olarak anılmaktadır. Ancak modernize hareketlerin baskıcı ve tepeden inme yöntemlerle gelmesi toplum dinamiklerinin farklılıkları dikkate alınmadan yapılması Pehlevi döneminin karakteristik özelliği olarak görülebilmektedir. Bu sebeplerle vaat edilen kalkınma hamleleri yakalanamamış ve gelir dağılımındaki uçurum ile sosyal adaletsizlik İran devriminin tohumlarını oluşturmaya başlamıştır (Berber, 2013, s. 63). Beyaz Devrimden itibaren tarım sektöründe çalışan ve ekmeğini buradan elde eden kırsal kesim Tahran gibi büyük şehirlere kitle kitle göç etmiştir. Büyük şehirlerde bulunan bu kırsal kesim mahrumiyet duygusu, yoksulluk içinde ve işsiz bir kesim oluşturmuştur. Bu kesim, Din adamları tarafından, İslam adaleti ve adil zenginlik dağılımı şiarıyla kendi saflarına çekerek 1979 İran Devrimi'nin lokomotifi durumuna gelmişlerdir (Keneş, 2013, s. 64).

Şubat 1979 Ayetullah Humeyni önderliğinde gerçekleştirilmiş olan İslam Devrimi sonucu İran tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Devrim öncesinde, İran; Mısır, Irak, Suriye ve Libya gibi ülkelerin Sovyet yanlısı bir tutum sergiledikleri ortamda ABD'nin Ortadoğu bölgesinde en önemli müttefiki durumundaydı. Devrim sonrasında ise ABD ittifakından çıkan İran, son çeyrek asırda Dünya politikasında Amerikan karşıtı bir ülke haline gelmiştir (Akgün & Semiz, 2005, s. 163).

1979 İslam Devrimi sonrasında Rıza Pehlevi'nin ABD'ye sığınması sonrası 1979'da yaşanan ve 444 gün süren rehineler krizi, ABD başta olmak üzere batı dünyası ve çevre ülkeler açısından İran, tehdit olarak algılanmaya başlamıştır. İran ülkesine ve rejimine yönelik kapsayıcı ve izole edici politikalar, nükleer enerjiyi caydırıcılık aracı olarak uygulamasına sebebiyet vermiştir. İran, ABD ve bölgede kendisine rakip olan devletlere karşı duruşu ve rejimin teminatının sembolü olarak nükleer enerjiyi kullanmaktadır. Ve bu yüzden İran için nükleer enerji devrim sonrası ulusal kimliğin bir parçası olmuştur (Jane, 2017, s. 264). İran-Irak arasındaki gerginliğin doruk noktası Irak'ın 1979 İran İslam Devriminin ortaya çıkardığı kaosu avantaj görerek ve bundan faydalanarak İran'a açtığı kanlı savaş olmuştur (Keneş, 2011, s. 330).

Grafik 11. İran'ın 1960-2023 Yıllarına Ait İran Savunma Harcamaları (Milyon Usd)

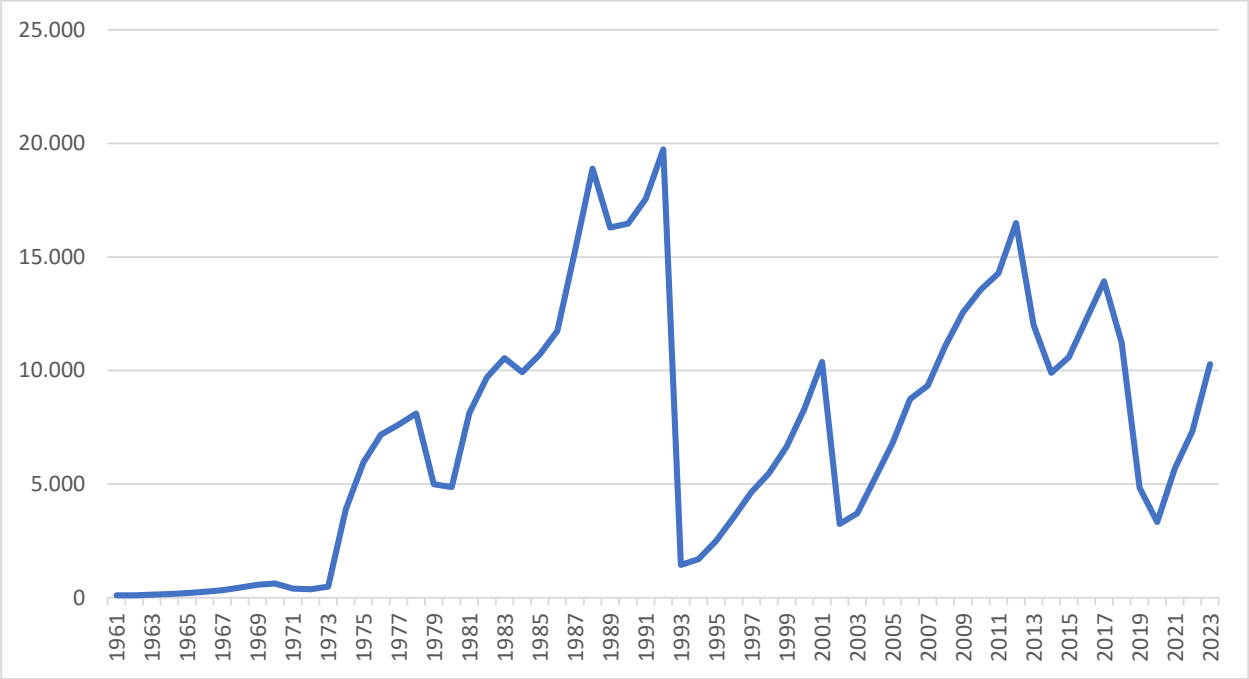

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

Grafik 12. İran 1961-2023 Yıllarına Ait Savunma Harcamaları GSYH Payı (%)

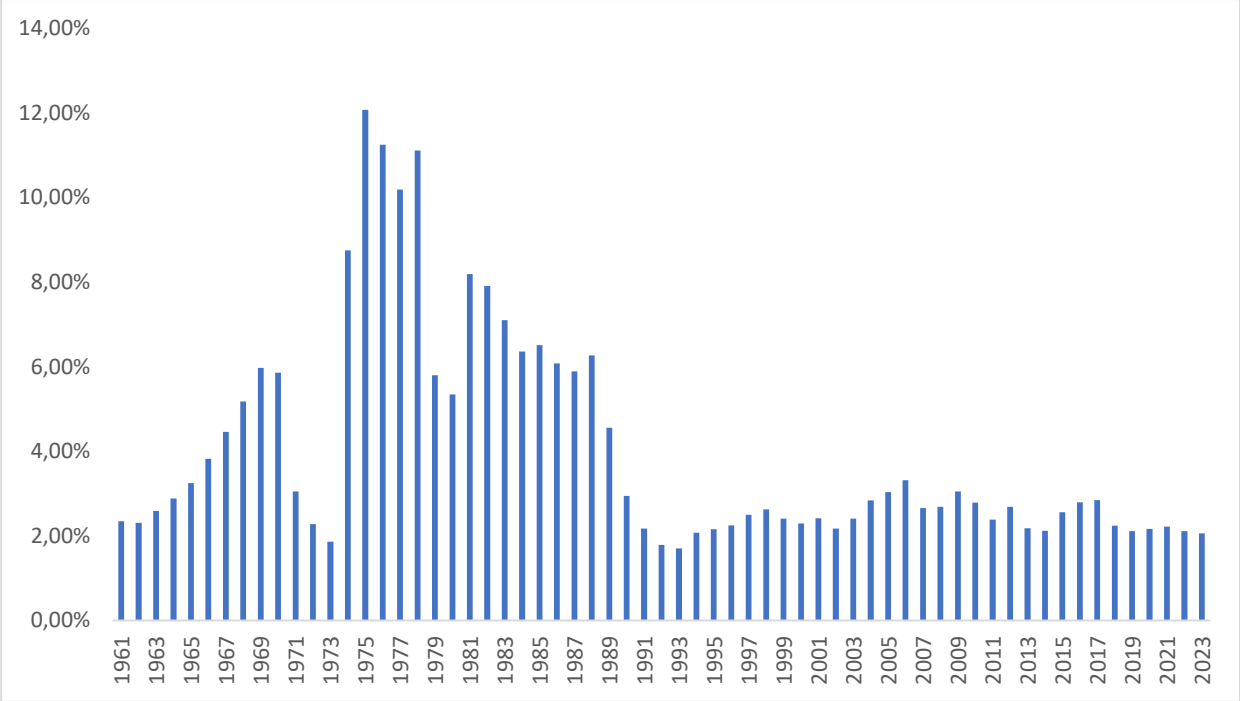

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

İran, 1970'lerin sonundan itibaren içsel ve dışsal birçok olumsuz durumun etkisinde kalan bir ülke olmuştur. 1979 devrimi ve sonrasında 1980 de Irak'ın başlattığı savaş 1988'e kadar sürmüştür. Savaşın gerilim unsuru olması ile caydırıcı hale getirebilmek amacıyla savunma harcamalarına ağırlık veren yapı sürdürüldüğü ilgili yıllarda görülmektedir (Yurttançıkmaz, 2012, s. 176). İran ile Suriye

arasında 1979 İran devrimine kadar süren iyi ilişkiler söz konusu olmuştur. Bu ilişkiler, bazen ittifak, bazen stratejik ortaklık bazen de eksen olarak tanımlanır. 1979 İran devrimi olduğunda, Suriye yönetimi, Mısır'ın İsrail ile barış anlaşması yapması ve Irak ile gerginliği olması sebebi ile bu süreçte yalnız kalmıştı. Bu durumda ABD ve İsrail ile iyi ilişkileri olan Şah rejiminin devrilmesi Suriye tarafından sevindirici olmuştur. Devrim sonrası İran'da kurulan rejimin anti-emperyalist duruşu ve Siyonizm/İsrail karşıtlığı ve Filistin davasını da sahiplenmesi Suriye açısından olumlu karşılanmıştır. Suriye, yeni İran rejimini Arap dünyasında tanıyan ve desteklediğini belirten ilk ülke olmuştur (Sinkaya, 2011, s. 39). Bu Suriye-İran ilişkilerinin başladığı bir süreci göstermektedir.

Eylül 1980 Irak-İran savaşında Suriye ile İran arasındaki dostluk güçlenmiştir. İran'a karşı Irak'a destek veren birçok Arap ülkesinin tersine Suriye yönetimi açıkça İran'a destek olmuştur. Örneğin, Irak'ın Suriye üzerinden petrol ihracatı yapmasını sağlayan boru hattını kapatmış, Doğu bloku menşeili silahların İran'a gönderilmesine destek olmuşlardır (Sinkaya, 2011, s. 39).

Amerika ve Arap ülkelerinin çoğunluğu, (1980-1988) İran-Irak savaşı süresince İran'ın yükselen askeri ve siyasi gücünü zayıflatmak amacıyla Irak'ı desteklemişlerdir. Hatta bir seferinde 1988 Temmuz ayında İran savaş gemileri ile ateşli çatışmaya girilmiş ve ABD'nin Irak'a istihbarat veren Umman körfezinde ki donanması Amerikan destroyeri Viscennes, içinde 290 yolcusu bulunan bir İran Airbus uçağını düşürmüştür. Olay ABD tarafından bir kaza, İran tarafından bir savaş başlatma ve rejime karşı girişim olarak yorumlanmıştır. Ancak dünya kamuoyunda ses getirmeyen bu olay bu şekilde kapanmıştır (Yergin, 1993, s. 364). ABD'nin İran'a ait nükleer programı BM güvenlik konseyinde görüştürerek sonucunda 2006 da başlatılan BM yaptırımları ve ABD'nin yaptırımları İran'ın nükleer enerji programını ve balistik füze projelerini engellemek amaçlı olmuştur (Berber, 2013, s. 78).

Suriye iç savaşı başlaması 2011 Mart ayında olup ardındaki genel sebep Arap baharı olarak adlandırılmış olan Aralık 2010 da Tunuslu seyyar satıcı Muhammed Buazizi'nin zabıtaların kötü muamelesi sonrasında protesto amacıyla kendisini belediye önünde ateşe vermesi ve 2011 ocak ayında ölmesi sonucu başlamış olan bir zincirleme isyan hareketidir. Bu halk hareketi önce Tunus ardından Mısır ve sonra Suriye şeklinde ilerleyip tüm Arap yarımadasında etkiye neden olmuştur (Al Jazeera, 2011). SIPRI'den alınan verilerde, 2012 yılına ait İran rakamları, veri tabanının bu baskısında İran devlet bütçesine ilişkin daha ayrıntılı bilgilere dayalı olarak revize edilmiştir. 2012 rakamlarına İran Devrim Muhafızları'na (IRGC) yapılan harcamalar dâhildir ve iki kaynak arasındaki karşılaştırılabilir rakamlar dikkate alındığında, İran Merkez Bankası'ndan alınan önceki yıllara ait rakamların IRGC'yi de içermesi muhtemeldir (SIPRI, 2021, s. 13). Bu nedenle yukarıdaki grafikte 2011 yılında bütçe payı %13 iken 2012 yılında IRGC de dâhil olduğu için %19'a çıkmıştır. Birleşmiş Milletler ve ABD tarafından konulan ekonomik ambargoların ve siyasi yaptırımları uygulamaları neticesinde çok sıkıntılı finansal süreç yaşayan İran'ın uluslararası nükleer silahlar anlaşması sonrasında tekrar küresel hidrokarbon marketi ve dünya ham petrol pazarı piyasalarına hızla girmeye başlaması muhtemeldir (FMO, 2011).

2010-2015 yıllarında, ABD, AB ve BM tarafından uygulanan yaptırımların da etkisiyle, 2018 yılında Ekonomik kriz yaşanmış, 1,5 sene içinde döviz kuru % 400'e çıkmış olup 2019'da enflasyon % 8'den % 50'ye çıkmıştır (Alizadeh, 2019, s. 35). İran Paramiliter yapılanmalar oluşturma açısından güçlü konumdadır. Bu açıdan dünyanın en çok milis güç oluşturma kapasitesine sahip ülkesi olduğu söylemek mümkündür.

Grafik 13. İran'ın 1990-2023 Savunma Harcamaları Bütçe Payı (%)

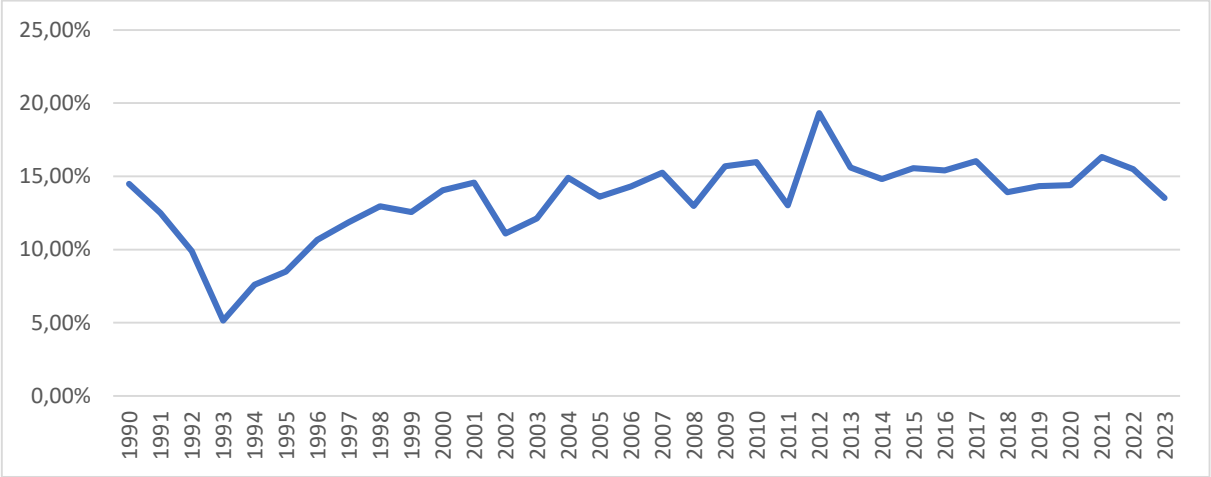

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

"Haşdi-Şabii", "Ebul Fadıl el-Abbas Tugayı", "Zülfikâr Tugayı", "Seyyidu'ş Şüheda Tugayları", "Kefil Zeynep Tugayı", "Nuceba Hareketi", "El-Vaat EsSadık Birliği", "Fatimiyyun Tugayı", "Zeynebiyyun Tugayı", "Bedir tugayları", "Esedullah Galip Tugayı", "İmam Hüseyin Tugayı", "Mehdi ordusu örgütü", "Ehl-i Hak grubu", "Ammar bin Yasir Tugayı" şeklinde paramiliter yapılar İran kaynaklı oluşan yapılardır. Bu doğrultuda, Kudüs gücü ile bağlantılı binlerce militan Suriye'de konuşlandırılmış, Afganistan ve Pakistan başta olmak üzere dünya genelinde birçok Şii milis grubu Suriye'ye getirilerek Suriye iç savaşında Esad'a destek vermiştir (Yüksel, 2024, s. 377).

2.5.4 Rusya

1917 yılında I. Dünya Savaşı devam ederken, Şubat ve Ekim aylarında dünyayı değiştirecek iki devrim gerçekleştirildi. Şubat Devrimi ile Çarlık rejimine son verilmiş Ekim devrimi sonucu İlk sosyalist yönetim kurulmuştur. Devrimden sonra 1922 yılında da SSCB resmi olarak kurulmuştur (BBC Türkçe, 2023).

Savaş tarihinde 1812 yılında Napolyon ve 1941 Almanya'nın Rusya içlerine kadar ilerlemesine karşın yapılan Stalingrad ve benzeri bölge savunma harekâtı ve sonrasında taarruz harekâtı yaparak düşman güçlerini ülkeden bertaraf etmeyi başarmışlardır (Murat, 2020, s. 17).

İkinci dünya savaşı sonrasında Sovyetler Birliği ve ABD 1945-1990 soğuk savaş dönemi boyunca iki küresel güç olacak ve dünya Doğu bloğu – Batı bloğu olmak üzere iki eksen üzerine oturmuş olan yeni sistemde ilerleyecektir. Bu her iki güç içinde tehdit unsuru ve endişesi birincil öncelik haline

gelmiş ve buna bağlı olarak savunma harcamalarının amacı, teknolojik yapısı ve miktarını bu durum şekillendirmiştir (Çelik, 2015, s. 66).

Rusya, ABD ile yaptığı anlaşma gereğince, Elbe'den Yalu'ya kadar alanda fakat daha ilerisine olmayacak şekilde uzanan bölgede kendisine bir nüfus alanı yaratılmasına izin verilmişti. Anlaşmaya göre de SSCB bu bölgeyi istediği gibi kontrol edecek fakat bu alanın dışarısına çıkmayacaktı. ABD SSCB'nin buradaki hâkimiyetine saygı gösterecekti. Bu anlaşma Yalta konferansı sırasında da tasdik edildi. 1991'e kadar hem batılı güçler hem de Sovyetler Birliği bu anlaşmaya uyum gösterdiler (Wallerstein, 2008, s. 21).

1993-2000 Yılları arasında Rusya'nın Savunma harcamaları 93-97 döneminde artış seyri göstermiş 1998 ve 1999 da ise düşüş yaşamıştır. GSYİH payı açısından 93-97 ters yönde azalış eğilimi göstermiş 1998'de ani bir düşüş yaşanmış sonrasında 2000'de dâhil artışa geçmiştir. Bütçedeki payı açısından da 1998-2000 dâhil yükseliş görünmektedir. Rusya'nın bu dönemde artmakta olan savunma harcamalarına karşılık GSYİH içindeki payı azalmıştır. Bütçe içindeki payı açısından da artış yönünde ilerlemiştir.

1998 yılında Rusya'da ekonomik kriz veya Ruble krizi olarak adlandırılan enflasyonun % 84'lere çıktığı ve bir çok bankanın kapanarak hükümetin ruble usd değerini düşürmesi ve moratoryum ilan ettiği bir dizi sürecin yer aldığı bir kriz dönemi yaşanmıştır. Savunma harcamaları 1997'de 17.577,70 milyon USD seviyesindeyken, 1998'de bu krizin de sebebiyle % 45 oranında azalma ile 7.955,70 milyon USD'ye düşmüştür.

Grafik 14. Rusya'nın 1993-2023 Yıllarına Ait Savunma Harcamaları (Milyon USD)

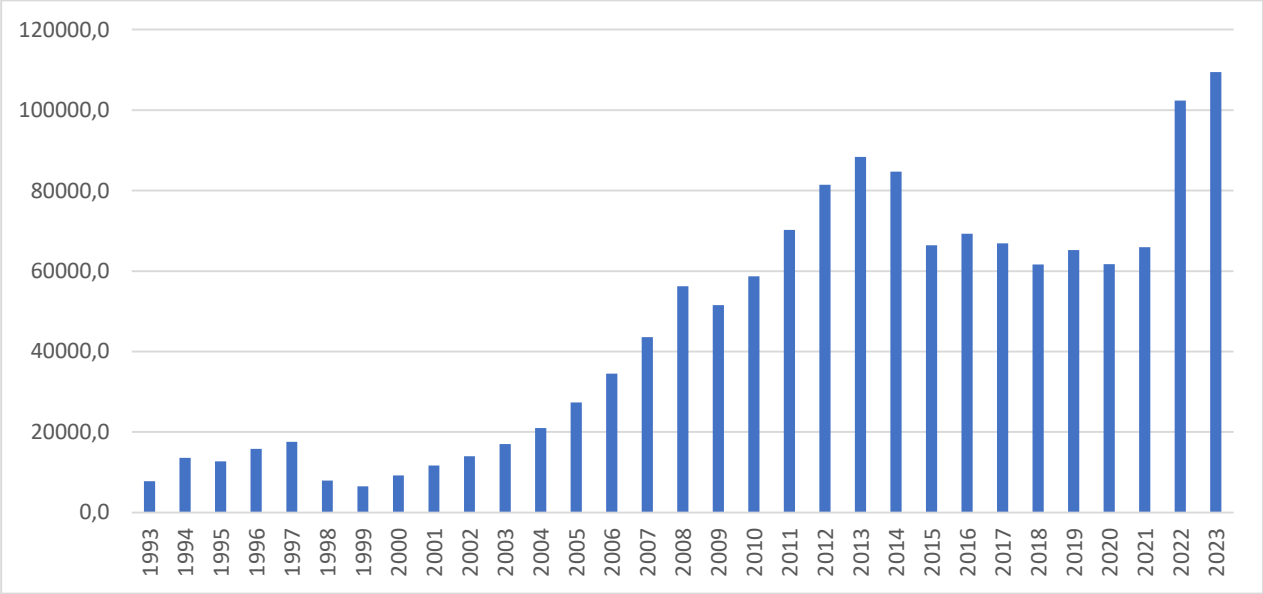

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

2001-2010 yılları arasında genel olarak savunma harcamaları artış eğilimindedir. En yüksek değerine 2010 yılında 58 milyar 720 milyon USD ulaşmıştır. GSYİH deki payı açısından 10 yıllık

süreçte %3 ile başlayıp %3,5 lara çıkan bir ivme izlemiştir. Bütçedeki payı da 11,3 ile 10,1arasında olup çok sert iniş ve çıkışlar göstermemektedir.

Grafik 15. Rusya'nın 1992-2023 Yıllarına Ait Savunma Harcamaları GSYH Payı (%)

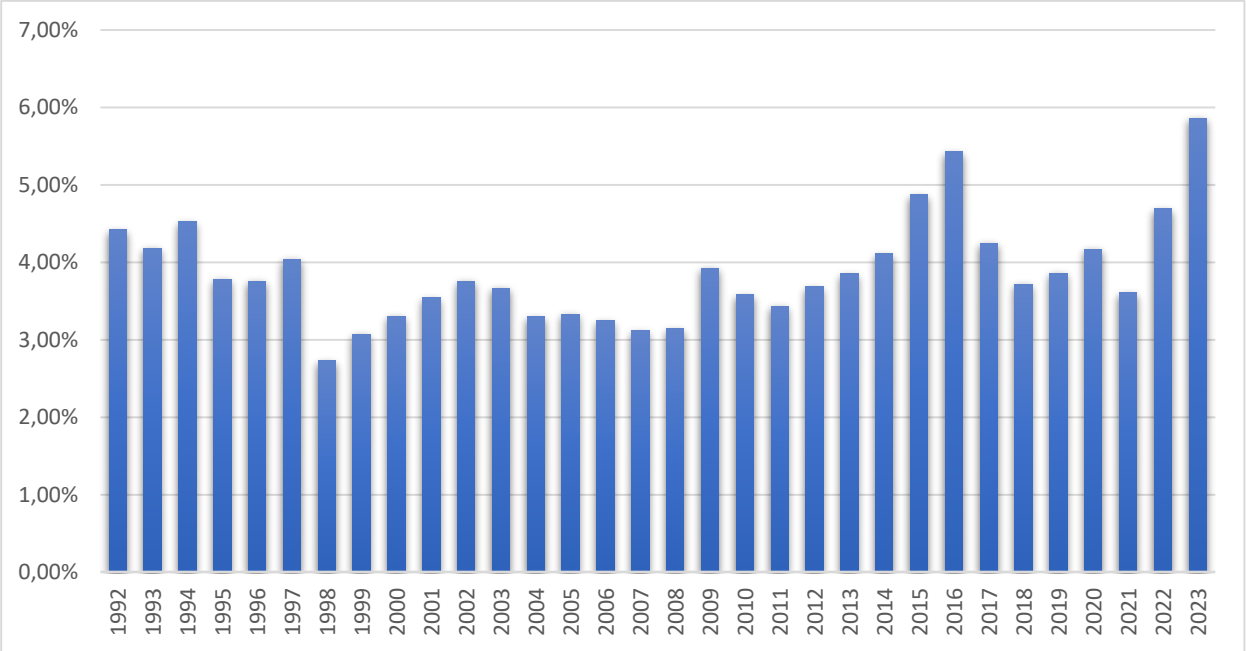

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

Rusya 2010 savunma harcamalarında dünya sıralamasında ABD, Çin, Fransa ve İngiltere'nin ardından 5. sırada yer almıştır. 2010-2020 yılları arasında ise savunma harcamaları 2010-2014 arasında devamlı yükseliş göstermiş olup 1993-2020 arasındaki en yüksek harcamayı da 2013 yılında 88 Milyar 352 milyon USD olmuştur. 2015-2020 yıllarında ise sert olmayan inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. GSYİH açısından 2014 te %4,1 iken 2016 da %5,1 e çıkarak 2016 yılında 1992-2020 sürecindeki en yüksek GSYİH içindeki paya sahip olmuştur. Bütçe içindeki pay açısından ise 2010-2020 arasında 10,1 ve 11,14 olmak üzere ilerlemiş yine 2014 %11,8 iken 2016 da %14,8'e çıkarak 1998-2020 arasında en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

2021 yılında: Rusya, Ukrayna sınırına yığınak yaptığı bu dönemde savunma harcamalarını %2,9 arttırarak ABD, Çin, Hindistan ve Birleşik Krallık 'tan sonra 65 Milyar 900 Milyon USD ile Dünya 5. si olarak sırayı almıştır. 2021 yılı sırasıyla üçüncü büyüme yılı oldu (BBC Türkçe, 2023).

Rusya'nın askeri harcamaları 2022'de bir önceki yıla göre yüzde 9,2 artışla 86,4 milyar dolar oldu. Bu rakam, Rusya'nın GSYH'sinin yüzde 4,1'ini oluşturdu. Ukrayna'nın askeri harcamaları, 44 milyar dolarla SIPRI kayıtlarındaki en yüksek yıllık harcama olarak hesaplandı ve yüzde 640 artış gösterdi.

Grafik 16. Rusya'nın 1998-2023 yıllarına ait savunma harcamalarının bütçe payı (%)

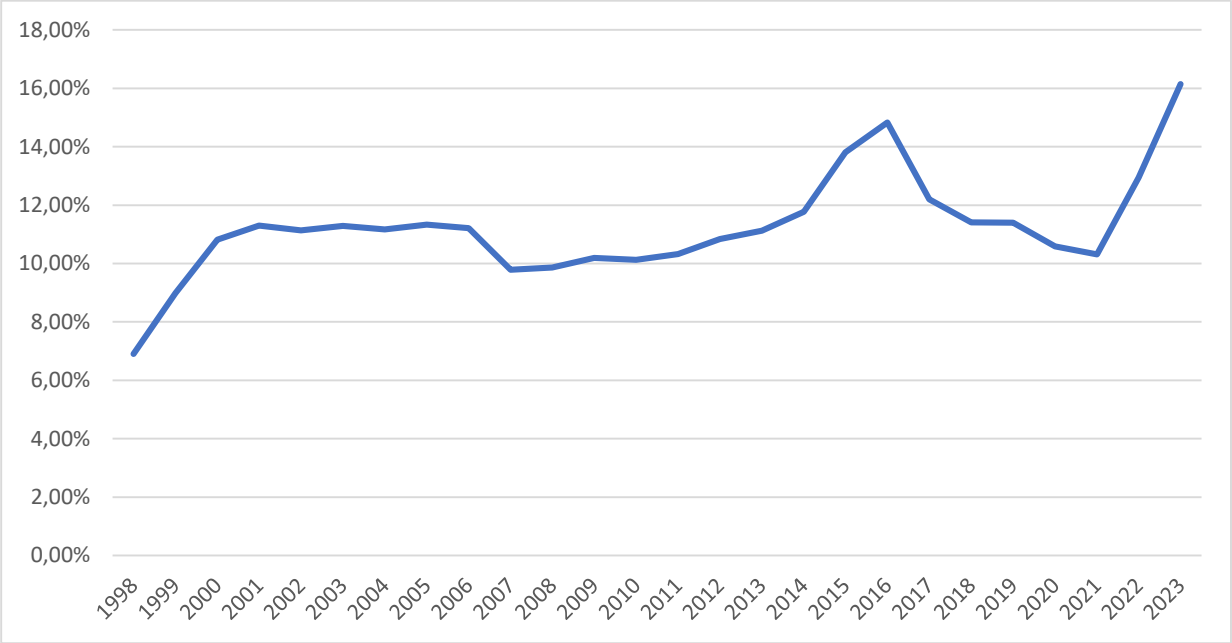

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

Rusya 2024 yılında savunma harcamalarında büyük bir artışa giderek GSYH nın % 6 sına yükseltmeyi planlamaktadır. Bu oran 2023'te 3,9 ve 2021'de 2,7 seviyesindeydi (Euronews, 2023).

2.6 Seçili Gelişmekte Olan Ülkelerin Karşılaştırmalı Analizi

2.6.1 Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamalarının Karşılaştırılması

Gelişmekte olan ülkeler analizimizde, Polonya, Yunanistan, İran ve Rusya bulunmakta olup karşılaştırmalı olarak Savunma harcamalarını inceleyelim.

Tablo 8. Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları 1949-1970 (Milyon Usd)

ÜLKE/YILLAR	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
YUNANİSTAN	324,7	131,4	174,3	177,0	105,0	114,3	122,9	164,6	149,2	149,0	157,8	170,3	167,8	170,0	179,5	188,2	209,7	239,0	313,0	366,8	425,4	473,6
POLONYA	-	-	950,0	1525,0	2275,0	2475,0	2925,0	2900,0	2425,0	2700,0	3375,0	3550,0	4025,0	4375,0	4950,0	5200,0	5525,0	5975,0	6275,0	7225,0	7975,0	8525,0
İRAN	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	98,7	105,9	109,9	128,7	155,4	200,0	256,1	331,0	437,3	566,0	620,1
RUSYA	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

1949-1959 arası dönemde, Yunanistan'ın savunma harcamaları 1949 da 324 milyon usd'dir. 1950'de 1949'a göre %247'lik düşüşle 131,4 milyon usd olmuş 1951'de %32,6'lık yükselişle 174,3 milyon usd ye çıkmıştır. Bu dönem içerisinde, ABD başkanı Harry S. Truman'ın girişimi ile Truman Doktrini olarak kabul edilen karar gereğince, ABD dış işleri bakanı adıyla anılan Marshall yardımıdır. Amacı ise; ABD'nin Sovyetler Birliğinin tehdidinden Türkiye ve Yunanistan'ı korumak amacıyla iki ülkeye yardımda bulunma kararı 13 Mart 1947 de alınmış ve hızlıca uygulanmaya başlanmıştır. 400 milyonluk yardımın, 300 milyonluk kısmı Yunanistan'a 100 milyonluk kısmı da Türkiye'ye destek

amaçlı yapılmıştır. 1950-1959 tarihleri arasında 131 milyon usd ile 157 milyon usd arasında küçük ivmelerle artış ve azalış göstermektedir. Yine bu dönemde Yunanistan 1949 da NATO'nun kurulması sonrası başvuruda bulunmuş ilk etapta Kuzey Atlantik ülkesi olmaması sebebiyle kabul edilmemiş daha sonra Türkiye'den sonra Kore ye yaklaşık bir tabur kadar asker göndererek Türkiye ile 1952 yılında NATO'ya kabul edilmiştir (Biber, 2020, s. 316).

1960-1970 dönemini ele aldığımızda, Yunanistan'da 1960 yılında 1959'a göre %8'lik artış görülmektedir. 1961 ila 1966 arası düşük bir ivmeyle artış göstermiş 1966-1967 %30,9 1967-1968 %17,1 1968-1969 %15,9 ve 1969-1970 %11,3 lük yüksek ivmeli artışlar göstermiştir. Bu tarihler aynı zamanda Kıbrıs sorununun yaşandığı ve Yunanistan'ın adaya asker gönderdiği dönemlere denk gelmektedir (Yalçın, 2021, s. 17). Polonya ise 1951-1960 yılları arasında Savunma harcamalarında en yüksek değişim oranları 1951-1952 de %60'lık bir artış olmuştur. 1952-1953 değişimi ise %49 olmuştur. 1958-1959 arasında ise %25'lik bir artış göstermiştir. İran'a ait 1960-1970 dönemleri arasındaki savunma harcamaları verileri SIPRI'de mevcut olup, 1960-1961 de artış oranı %7, 1961-1962 %3, 1962-1963 %17 ve diğer yıllar arasında ortalama %20 aralığında olup en çok artış 1967-1968 de %32 şeklinde görülmektedir.

Tablo 9. Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları 1971-1990 (Milyon Usd)

ÜLKE/YILLAR	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
YUNANİSTAN	516,0	573,7	674,8	1050,0	1433,2	1559,9	1838,8	2118,9	2424,3	2275,6	2578,4	2638,7	2195,5	1994,3	1927,1	1998,8	2399,2	2749,6	2560,3	3193,4
POLONYA	9452,1	10054,3	12059,7	13162,7	14337,3	15572,3	17379,5	10292,6	1936,7	1506,2	1567,9	2122,0	2195,5	2313,7	2140,8	2173,6	1765,5	1783,8	1493,9	1540,7
İRAN	402,3	371,9	480,9	3877,9	5951,0	7186,3	7617,2	8113,7	4993,8	4874,9	8121,6	9703,5	10550,4	9926,3	10706,4	11741,4	15263,4	18889,0	16301,8	16474,4
RUSYA	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

1971 de Yunanistan da 516 milyon usd iken %11'lik artışla 1972 de 573 milyon usd olmuştur. Yunanistan'da 1973 yılında %17'lik artışla 674 milyon 800 bin usd, 1974'te ise %55'lik artışla 1 milyar 50 milyon usd ye ulaşmıştır. 1974 Türkiye'nin Kıbrıs barış harekâtının yapıldığı yıl olup Yunanistan da bu dönemde Kıbrıs Rum kesimine Askeri destek vermekte olduğundan bu sebeple de Savunma harcamalarının arttığını söyleyebiliriz. Yunanistan'da 1974'ten 1975'e geçildiğinde savunma harcamaları artışı 10 yıllık dönem zarfında 1974-1975 ten sonra en yüksek oran olan %36,5 luk artışla 1 milyar 433 milyon usd olmuştur. 1976 da %9, 1977 %17, 1978 %15, 1979 %14, 1980 %9 şeklinde artışlar göstermiştir. Yunanistan 1981 yılında 1980'e göre %13, 1982 %2 artış olmuş 1983'te %-8, 1984 %-9, 1985 %-10'luk azalışlar olmuştur. 1985'e göre 1986'da %3, 1987 %20, 1988 %15 artış, 1989 %-8 ve 1990 yılında %12 lik artış görülmüştür. Polonya da 1971 de %11 lik artışla 9 milyar 452 milyon usd olmuş 1972 de %6 lık artışla 10 milyar 54 milyon usd olmuştur.

Polonya 1973 yılında %20'lik artışla 12 milyar 59 milyon usd, 1974 te %9, 1975 te %9, 1976 %8, 1977 %12 artışla 17 milyar 379 milyon usd, 1978 de %-41'lik düşüşle 10 milyar 292 milyon usd, 1979 %-81'lik düşüşle 1 milyar 936 milyon usd, 1980 de ise %-23'lük düşüşle 1 milyar 506 milyon usd olmuştur.

Polonya'da 1978-1982 yıllarında büyük bir ekonomik kriz yaşanmıştır. 1978-1980 yıllarında Savunma harcamalarındaki ani düşüşün bu nedenle olduğunu söyleyebiliriz (İneci, 2002, s. 146).

Polonya 1979'da savunma harcamaları 1979 ve 1980 de ki düşüşten sonra 1981-1990 yılları arasında. 1981 %4, 1982 %35, 1983 %3, 1984 %5, 1985 %-1, 1986 %1, 1987 %-19, 1988 %1, 1989 %-17 ve 1990'da %3 şeklinde oluşmuştur. İran açısından 1970'li yıllara bakıldığında, Şah'ın en büyük hayali İran ordusunu dünyanın en büyük 5 ordusundan biri yapmaktı. Zamanın ABD Başkanı, Richard Nixon, Şah'a silah desteğinin her konuda sağlanacağı hususunda söz vermiştir. ABD adına 'körfez jandarması' olacak olan İran'ın askeri olarak desteğe ihtiyacı söz konusu idi. Bu amaca göre 1974 yılı savunma harcamaları % 806'lık bir artış sonucu özellikle İran jandarma teşkilatı 1967 yılındaki sayısının iki katına ulaşmıştır (Özdemir, 2017, s. 152).

İran da Savunma harcamaları, 1971'de önceki yıla göre %10 azalarak 402 milyon usd olmuş, 1972 de %6 azalarak 371 milyon usd olmuştur. 1973 de %29'luk artışla 480 milyon usd'ye çıkmıştır. İran da özellikle 1974 yılında % 806'lık olağan üstü bir artışla 3 milyar 877 milyon usd'ye ulaşmıştır. Bu dönem aynı zamanda Arap – İsrail Savaşı ile OPEC petrol krizinin yaşandığı tarihe denk gelmekte olup Orta doğu da tehditlerin had safhaya çıkmış olduğunu ve bu nedenle İran'ın savunma harcamalarını arttırdığı söylenebilir. İran'da 1973 Petrol Krizi sonrası petrol fiyatlarının yükselmesi, İran'ın gelirlerini önemli ölçüde artırdı. Bu ekonomik güçlenme, askeri harcamalara daha fazla kaynak ayırmalarına olanak sağladı. 1975'te %53, 1976 %20, 1977 %5, 1978 %7'lik artışlar olmuş, 1979 İran devrimi ile ekonomide etkilenerek iki yıl boyunca 1979 %-49 ve 1980 de %-13 olmak üzere kamu harcamaları içinde bulunan savunma harcamalarında düşüş olmuştur.

1979 devrim lideri Humeyni'nin 3 Haziran 1989'da ölümü İran iç siyasetinde sarsılmaya neden olmuştur (Berber, 2013, s. 65). İran savunma harcamaları, 1981'de 1980'e göre %66'lık bir artış olmuştur. 1982 %19, 1983 %9, 1984 %-1, 1985 %7, 1986 %10, 1987 %30, 1988 %24, 1989 %-14, 1990 da ise %01 lik bir savunma harcaması artış ve azalış süreci geçmiştir.

Tablo 10. Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları 1991-2011 (Milyon Usd)

ÜLKE/YILLAR	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
YUNANİSTAN	3146,9	3623,1	3364,4	3587,2	4179,9	4613,2	4573,5	4824,3	5012,3	4564,5	4428,1	4734,2	5035,6	6267,5	7028,4	7607,2	8533,1	10574,1	10641,3	8163,6	7128,6
POLONYA	1722,0	1881,9	2123,4	2251,9	2719,4	3083,4	3192,3	3491,0	3226,6	3146,1	3630,6	3776,2	4150,3	4778,6	5896,4	6619,4	8589,1	9349,4	7903,8	8790,2	9455,4
İRAN	17549,6	19732,6	1448,2	1703,2	2501,5	3551,0	4642,4	5479,4	6650,3	8327,1	10378,8	3243,9	3717,1	5243,6	6796,7	8751,5	9330,9	11082,0	12584,6	13561,3	14277,7
RUSYA	-	-	7766,7	13547,9	12741,6	15826,3	17577,4	7955,7	6469,0	9228,2	11683,2	13943,8	16973,7	20955,4	27337,0	34517,8	43535,0	56183,8	51532,1	58720,2	70237,5

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

Yunanistan savunma harcamalarında 1991 yılında 1990'a göre %-11, 1992 %15, 1993 %-19, 1994 %7, 1995 %17, 1997 %-11, 1998 %5, 1999 %4, 2000 %-9 şeklinde 10 yıllık dönemde -11'le +17 arasında değişim göstermiştir. Yunanistan 2001 yılında 2000'e göre %-13, 2002 %7, 2003 %6, 2004 %24, 2005 %12, 2006 %8, 2007 %12, 2008 %24, 2009 %1, 2010 %-23 ve 2011 de % -13 şeklinde artış ve azalışlar göstermiştir. Polonya savunma harcamalarında, 1991 yılında bir önceki yıla göre, %12, 1992 %9, 1993 %12, 1994 %6, 1995 %20, 1996 %13, 1997 %3, 1998 %9, olmuş 1999 %-8, 2000 %-3 şeklinde iki yıl küçük düşüşüler göstermiştir.

Polonya 2001'de 2000 yılına göre %15, 2002 %4, 2003 %9, 2004 %15, 2005 %23, 2006 %12, 2007 %30, 2008 %9, 2009 %-9, 2010 %11, 2011 %8 lik artış ve azalış göstermiştir. İran 1991-2000 savunma harcamaları açısından bakıldığında, 1991 de 1990'a göre %7, 1992 %12, 1993 %-93, 1994 %18, 1995 %47, 1996 %42, 1997 %31, 1998 %18, 1999 %21. 2000 %25 olmuştur. İran 2001 yılında 2000'e göre %25, 2002 %31, 2003 %15, 2004 %41, 2005 %30, 2006 %29, 2007 %7, 2008 %19, 2009 %14, 2010 %8, 2011 %5 şeklinde 2001-2011 döneminde savunma harcamaları artışları bu şekilde oluşmuştur.

Rusya savunma harcamaları 1993 itibariyle mevcut olup, 1994 yılında 1993'e göre %74 lük bir artış olmuş, 1995 te %06 lık bir düşme olmuştur. 1996 %24, 1997 %11, 1998 %45, 1999 %81, 2000 %43 şeklinde oluşmuştur. Rusya savunması 2001 yılında 2000'e göre %27, 2002 %19, 2003 %22, 2004 %23, 2005 %30, 2006 %26, 2007 %26, 2008 %29, 2009 %-18, 2010 %13, 2011 %20 oranında artış ve azalışlar oluşmuştur.

Tablo 11. Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları 2013-2023 (Milyon Usd)

ÜLKE / YIL	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
YUNANİSTAN	5655,2	5531,3	4818,1	4963,5	5088,2	5757,1	5383,1	5773,3	8299,9	8745,4	7729,8
POLONYA	9275,7	10345,2	10212,8	9164,2	9870,7	12040,7	11786,2	13718,3	15295,5	15341,3	31649,9
İRAN	11997,2	9901,1	10588,8	12264,0	13931,2	11230,9	4837,9	3335,7	5680,0	7334,0	10283,1
RUSYA	88352,9	84696,5	66421,8	69245,3	66913,0	61609,2	65201,3	61712,5	65907,7	102366,6	109454,4

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

Yunanistan da 2013-2023 savunma harcamaları 2012'ye göre 2013'de % 5 azalmış, 2014 %-3, 2015 %-13, 2016 %3, 2017 %3, 2018 %13, 2019 %-7, 2020 %7, 2021 %43, 2022 %-3 şeklinde artış ve azalışlar meydana gelmiştir. Polonya'da 2012-2022 savunma harcamaları 2011'e göre 2012 de %-5, 2013 %3, 2014 %12, 2015 %-2, 2016 %-11, 2017 %8, 2018 %22, 2019 %-2, 2020 %11, 2021 de % olarak ilerlemiştir. İran 2012-2022 savunma harcamaları, 2011'e göre 2012 yılında %16, 2013 %7, 2014 %-4, 2015 %6, 2016 %16, 2017 %14, 2018 %-20, 2019 %12, 2020 %26, 2021 % şeklinde oluşmuştur. 2016 yılında %16'lara çıkma sebebi o yıl Rusya'dan S-300 füze alımı yaptığı tarihtir.

2015-2017 yıllarında artış gösterme sebepleri arasında AB ve ABD'nin bu dönemde ambargoyu kısmen kaldırmasıdır (Özkan, 2019, s. 83). Rusya 2012-2021 savunma harcamaları, 2011'e göre 2012 yılında %16, 2013 %8, 2014 %-5, 2015 %-22, 2016 %4, 2017 %-4, 2018 %-8, 2019 %6, 2020 %-5,

2021 % şeklinde oluşmuştur.

2022-2023 yıllarında önceki yıla göre 25 Şubat 2022 tarihinde Rusya'nın Ukrayna'ya resmen bir askeri operasyon başlatması ile hemen hemen tüp Avrupa ülkelerinin savunma harcamalarında artış görülmüştür. Yunanistan 2021'ye göre 2022'de % 5 artış görüşmüş, 2023'de 2022 ye göre % 0,9 luk bir azalış gerçekleşmiştir. Polonya 2021'ye göre 2022 yılında % 1artmış, 2023 yılında ise 2022'ye göre ev Avrupa ülkeleri arasında ki en yüksek artış görülerek % 206 olmuştur. İran bir Ortadoğu ülkesi olarak yine içinde bulunduğu durum sebebiyle 2022 yılında önceki yıla göre % 29 artmıştır. Rusya 2021 yılına göre 2022 yılında Ukrayna savaşına da hazırlık yaptığı düşünülürse % 55'lik artış olmuş 2023 yılında ise 2022'ye göre % 7 artış göstermiştir.

Grafik 17. Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları (Milyon USD)

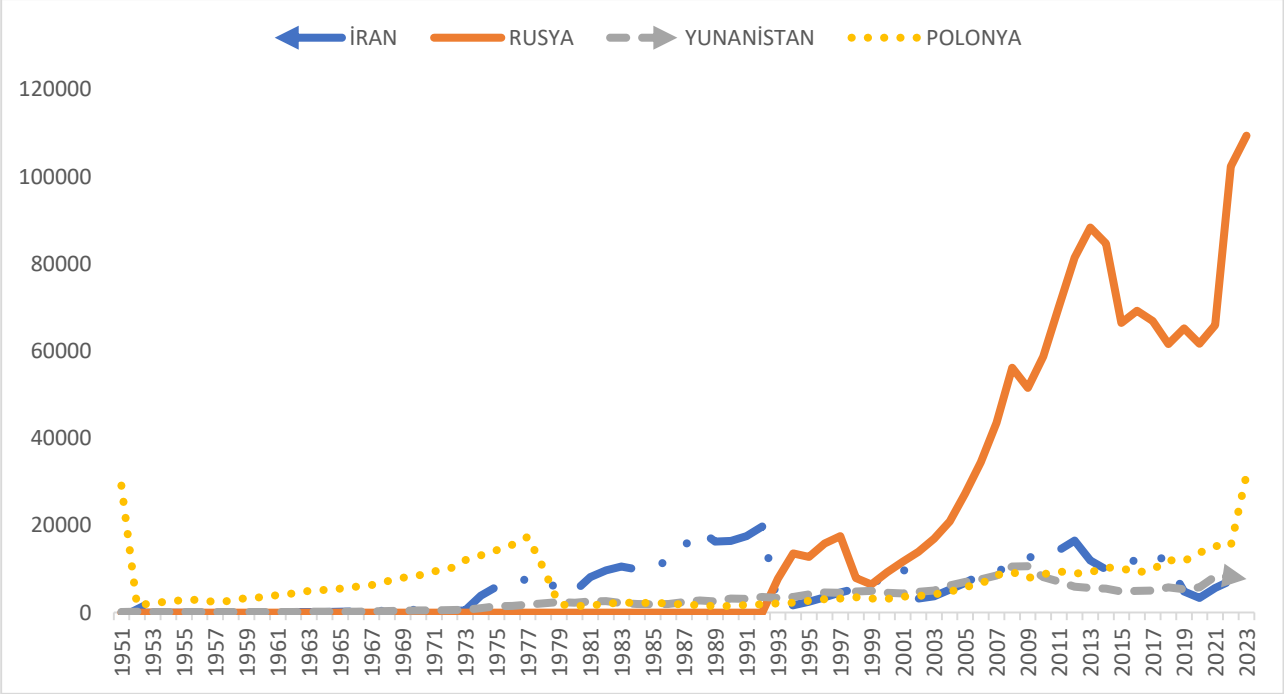

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

2.6.2 Gelişmekte Olan Ülkelerde GSYH'ya Oranla Savunma Harcamaları

Yunanistan'da savunma harcamalarının GSYH'ya oranı, 1949 da %5,9, 1950 %6,0, 1951 %6,6, 1952 %6,4, 1953 %5,1, 1954 %5,5, 1955 %5,1, 1956 %5,9, 1957 %5,0, 1958 %4,8, 1959 %4,9, 1960 %4,9, 1961 %4,2, 1963 %3,8, 1964 %3,6, 1965 %3,5, 1966 %3,6, 1967 %4,3, 1968 %4,7, 1969 %4,8, 1970 %4,2 ve 1971 %4,1 şeklinde artış trendi izlemiştir.

İran'da savunma harcamalarının GSYH'ya oranı, 1960 %2,3, 1961 %2,3, 1962 %2,3, 1963 %2,6, 1964 2,9, 1965 %3,2, 1966 %3,8, 1967 %4,5, 1968 %5,2, 1969 %6,0, 1970 %5,9, 1971 %3,0 olmuştur.

Tablo 12. Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları / GSYH 1952-1971 (%)

ÜLKE / YIL	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971
YUNANİSTAN	6,43	5,11	5,49	5,11	5,94	5,00	4,77	4,86	4,86	4,24	4,05	3,82	3,57	3,50	3,58	4,35	4,69	4,79	4,20	4,12
POLONYA	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İRAN	-	-	-	-	-	-	-	-	2,29	2,35	2,31	2,59	2,88	3,25	3,82	4,46	5,18	5,97	5,86	3,05
RUSYA	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

Tablo 13. Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları / GSYH 1973-1991 (%)

ÜLKE / YIL	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
YUNANİSTAN	3,52	4,82	5,85	5,83	5,92	5,58	5,18	4,66	5,74	5,63	5,17	4,84	4,69	4,13	4,26	4,20	3,77	3,80	3,48
POLONYA	-	-	-	-	-	-	-	2,65	2,91	3,25	2,90	3,06	3,02	2,94	2,76	2,59	1,82	2,61	2,25
İRAN	1,86	8,75	12,07	11,25	10,19	11,11	5,80	5,34	8,19	7,91	7,10	6,35	6,51	6,08	5,89	6,27	4,56	2,94	2,17
RUSYA	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

Yunanistan'da 1973-1991 yılları arasında Savunma harcamalarının GSYH içindeki payı en yüksek 1977 de %5,8, en düşük ise 1991 de %3,5 şeklinde görülmektedir. Bu 20 yıllık dönemin ortalaması ise %4,75 tir. NATO ortalaması olan %2'ye göre yüksek bir değer olduğu görülmektedir.

Polonya'da 1980-1991 arasındaki Savurma harcamalarının GSYH içindeki payı en yüksek 1982 %3,2 iken en düşük 1989 de %1,8 olduğu görülmektedir. 12 yıllık ortalamada 2,73 tür.

İran'da 1972-1991 yıllarında GSYH içindeki pay yine en yüksek 1975 %12,1-1976 %11,2-1977 %10,2-1978 %11,1 şeklinde çift haneli sayılar görülmüştür. Bu dönem Arap İsrail savaşlarının vukuu bulduğu dönemlere gelmekte olması dikkat çekicidir. 20 yıllık ortalaması ise %6,63 e tekabül etmekte olup Orta Doğunun devamlı tehdit oluşturduğundan savunma harcamalarının yüksek tutulduğu görülmektedir.

Tablo 14. Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları / GSYH 1992-2005 (%)

ÜLKE / YIL	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
YUNANİSTAN	3,63	3,60	3,58	3,17	3,31	3,37	3,53	3,36	3,47	3,25	3,08	2,49	2,61	2,84
POLONYA	2,23	2,47	2,27	1,96	1,97	2,03	2,02	1,90	1,83	1,91	1,90	1,91	1,87	1,93
İRAN	1,79	1,70	2,07	2,15	2,24	2,50	2,63	2,40	2,30	2,42	2,17	2,41	2,83	3,04
RUSYA	4,43	4,18	4,52	3,78	3,76	4,04	2,73	3,07	3,31	3,55	3,76	3,67	3,30	3,33

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

Yunanistan 1992-2005 döneminde en yüksek 1992-1993-1994 olmak üzere %3,6, en düşük ise %2,5 olmak üzere 2003'te savunma harcamalarının GSYH içindeki payı oluşmuştur. Aritmetik ortalaması %3,23 tür. Polonya aynı dönemde en yüksek 1993'de %2,5, en düşük ise 2000'de %1,8 olarak oluşmuştur. Ortalaması ise %2,01'dir. İran ilgili dönemde en düşük GSYH içindeki pay oranı %1,7 ile 1993'te, en yüksek oran ise 2005'te %3 olarak görülmüştür. 14 yıllık ortalamada %2,34 tür. Rusya ise 1992-2005 arasında en yüksek 1994 te %4,5, en düşük 1999 %3,1'dir. Ortalaması ise 14 yıl için %3,67 olarak görülmektedir.

Tablo 15. Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları / GSYH 2008-2023 (%)

ÜLKE / YIL	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
YUNANİSTAN	2,98	3,22	2,75	2,52	2,44	2,37	2,35	2,46	2,57	2,56	2,72	2,62	3,07	3,87	4,02	3,23
POLONYA	1,75	1,80	1,85	1,80	1,81	1,80	1,92	2,14	1,95	1,90	2,04	1,98	2,29	2,24	2,23	3,83
İRAN	2,68	3,05	2,79	2,38	2,69	2,18	2,12	2,56	2,80	2,84	2,24	2,11	2,17	2,22	2,11	2,06
RUSYA	3,15	3,92	3,59	3,43	3,69	3,85	4,11	4,87	5,43	4,25	3,72	3,86	4,17	3,61	4,69	5,86

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

Yunanistan da 2008-2023 arasındaki GSYH payı en yüksek 2022 de %4,02 olup bu dönem Rusya'nın GSYH oranı 4,69 civarında olup Rusya'dan daha düşüktür. En düşük GSYH payı ise 2014 de 2,2% şeklindedir. Ortalaması %2,85 tür. Polonya aynı dönemde en düşük 2008-2009-2010-2011-2012 de %1,8, en yüksek ise %2,2 ile 2020 de dir. Ortalaması ise %2,07'dir. İran'da 2006-2022 arasında en yüksek ise 2006 da 3,3 en düşük GSYH payı 2019 da %2,1 dir. Ortalaması 2,65'tir.

Rusya da ise en yüksek GSYH payı 2016 %5,43, en düşük GSYH payı 2007-2008 de %3,1'dir. Ortalaması %3,92 ile bu dönemde en yüksek ortalama GSYH ye sahip ülkedir. Ukrayna savaşı sebebiyle 2022 yılında savunma harcamaları bütçe payı % 4,06 olmuştur.

Grafik 18. Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları/GSYİH oranı (%)

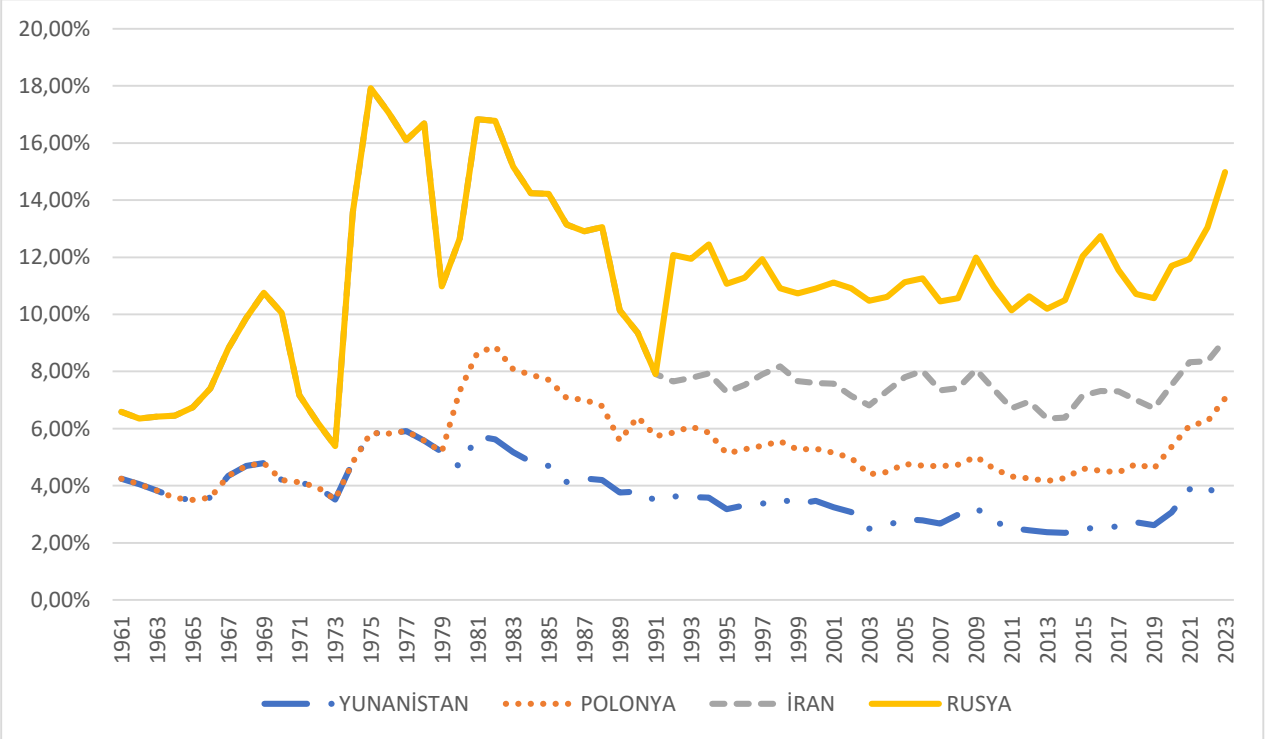

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

2.6.3 Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamalarının Kamu Bütçesindeki Payı

Tablo 16. Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları / Bütçe 1990-2005 (%)

ÜLKE / YIL	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
YUNANİSTAN	8,59	8,62	8,57	8,12	8,45	6,64	7,02	7,31	7,40	7,28	7,46	7,07	6,72	5,35	5,47	6,23
POLONYA	-	-	-	-	-	4,10	3,86	4,38	4,56	4,50	4,25	4,24	4,20	4,18	4,31	4,35
İRAN	14,48	12,49	9,90	5,14	7,60	8,50	10,65	11,87	12,94	12,57	14,04	14,57	11,10	12,13	14,90	13,61
RUSYA	-	-	-	-	-	-	-	-	6,91	8,99	10,82	11,30	11,14	11,29	11,17	11,34

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

Yunanistan'ın savunma harcamalarının Kamu bütçesi içindeki payı 1988-2005 arasındaki en yüksek 1988 de %10,8 iken en düşük oran ise %5,4 ile 2003'te görülmektedir. 1988'den 2005'e savunma harcamalarının giderek kamu harcamaları içindeki payının azaldığı görülmektedir.

Polonya'da 1995-2005 arası dönemde Bütçe içindeki payı en yüksek oranı 1998 %4,6 iken en düşük %3,9 olarak 1996 da gözükmekte genel olarak da birbirine yakın oranlarda bu dönemde ilerlediği tespit edilmiştir.

İran'da, 1990-2005 arası 16 yıllık dönemde en yüksek oran %14,5 ile 1990 da en düşük oran ise 1993'te %5,1'dir. İran da yine GSYH deki orandaki gibi Bütçe içindeki payının diğer 3 ülkeden yüksek olduğu görülmekte bu da tehdit unsurunun Orta doğu da yine hâkim olduğu sonucuna ve bu nedenle savunma harcamalarının kamu bütçesi içinde önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir.

Rusya'da ki veriler 1998-2005 yıllarına ait olup bu 8 yıllık süreçte Savunma harcamaları/Kamu harcamaları en yüksek 2000 yılında %11,3 ile 2001-2003-2005 yıllarında görülmekte olup en düşük oran 1998 te %6,9 şeklinde oluşmuştur.

Tablo 17. Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları Bütçe Payı 2008-2023 (%)

ÜLKE / YIL	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
YUNANİSTAN	5,87	5,96	5,19	4,58	4,55	4,55	4,64	4,81	5,15	5,29	5,60	5,46	5,10	6,70	7,61	6,57
POLONYA	3,97	3,99	4,00	4,06	4,18	4,14	4,47	5,13	4,72	4,59	4,93	4,72	4,74	5,09	5,10	8,12
İRAN	12,98	15,69	15,97	13,01	19,32	15,61	14,80	15,55	15,41	16,05	13,92	14,34	14,39	16,33	15,49	13,53
RUSYA	9,86	10,19	10,12	10,32	10,84	11,12	11,77	13,81	14,83	12,20	11,40	11,40	10,59	10,31	12,94	16,14

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

Yunanistan da 2006-2022 döneminde Savunma harcamalarının bütçe içindeki payı en yüksek 2006 da %6,2, en düşük ise 2011-2012-2013-2014 yıllarına ait %4,6'lık orandır. Yunanistan GSYH ye oranı açısından ABD'den yüksek olsa da Bütçe içindeki payı açısından Türkiye'den de düşük düzeyde kalmaktadır. Polonya 2006-2021 dönemi bütçe payı açısından en yüksek oran %5,1 ile 2015 olup, en düşük düzey ise 2008-2009-2010'a ait oran olan %4 düzeyinde kalmıştır. Polonya % 8,12 ile 2023 yılında tarihinin en yüksek savunma harcamasını yaparak dünya ölçeğinde 14. Sıraya yükselmiştir. İran da aynı dönemlerde Savunma harcamaları ve GSYH oranında olduğu gibi bütçe deki pay açısından da diğer ülkelerden yüksek durumda olup, en yüksek değer %16,33 ile 2021 yılında, en düşük değer ise %11,7 ile 2020 yılına aittir.

Rusya'da aynı dönemde en yüksek düzeye %14,8 ile 2016'da, en düşük düzeye ise %9,8 ile 2017 de ulaşmıştır. Rusya'nın Ukrayna ile savaşı sebebiyle 2023 yılında ki savunma harcama rakamı 2022'ye göre % 1,07, 2021'den 2022'ye farkı ise % 55 büyüme göstermiştir. Buna karşılık Ukrayna da 2021 de 6.898,1 milyon usd iken, 2022 de % 597 artarak 41.183,90 milyon usd, 2023 de ise yine % 57 artarak 64.753,20 milyon usd'ye ulaşmıştır. Bu rakamlar Ukrayna tarihindeki ve Avrupa'da son iki yılda en yüksek artış gösteren savunma harcaması rakamlarıdır. Ayrıca Ukrayna bütçesinin 2022 de % 39,21 ini 2023 de ise % 58,17 sini savunmaya ayırmıştır. GSYİH da ki durum ise 2022 % 25,88, 2023 % 36,65 olup yine Avrupa ülkeleri içinde son iki yılda görülen en büyük artışa sahip olmuştur. Yine Ukrayna ile sınır komşusu olan Belarus'ta son iki yılda 2022 % 45,65, 2023 % 50,59 gibi büyük miktarlı bütçesinden savunma harcamasına pay ayırmıştır.

Grafik 19. Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamalarının Bütçe Payı 2000-2023

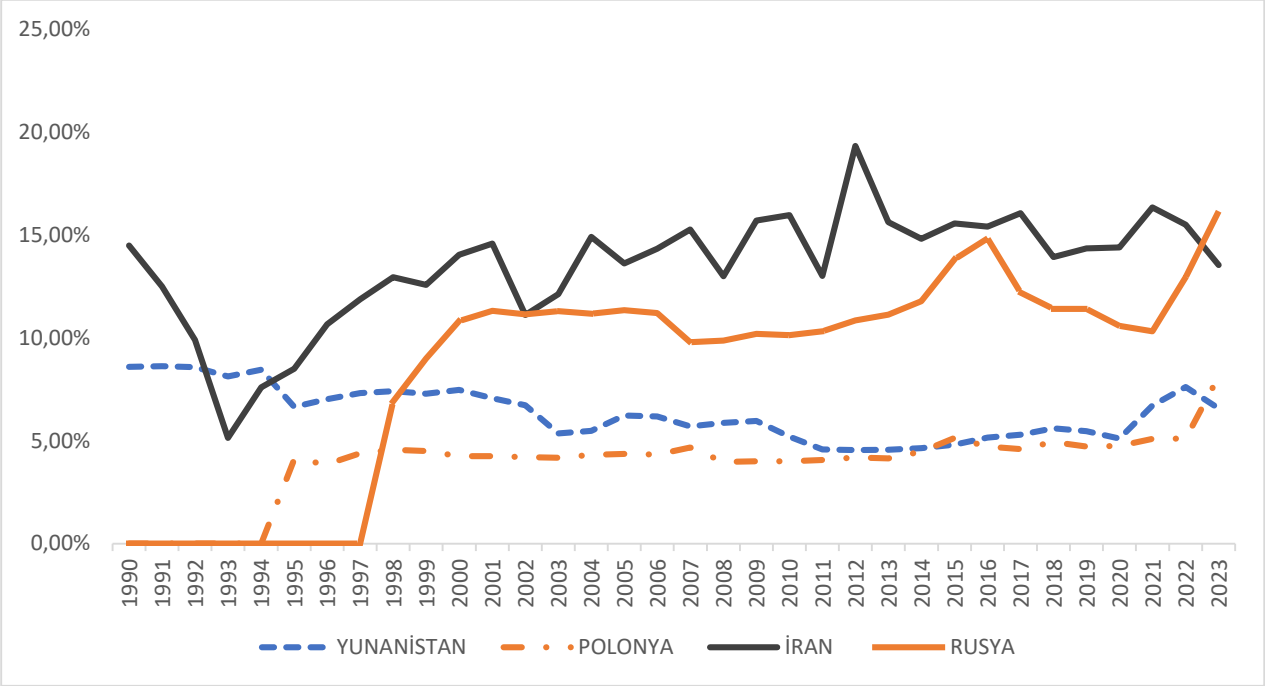

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

Üçüncü bölümde; Türkiye'de savunma harcamalarının tarihsel gelişimi, genel durumu, belirleyicileri, kapsamı ve düzeyi grafiksel veriler ışığında analiz edilecektir. Üç gelişmiş ülke olan İngiltere, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri ile savunma harcamalarının Rusya, Polonya ve İran savunma harcamaları ile tarihsel gelişimi ve karşılaştırmalı analizi yapılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARI

Soğuk Savaş sonrasında, başta Batı Avrupa ülkeleri olmak üzere NATO üyesi ülkeler savunma harcamaların büyük oranda azaltmışlardır. Askeri güçlerini kendi ülkelerini korumaktan ziyade dünyanın çeşitli bölgelerinde bulunan Barış Gücü operasyonlarına katacak şekilde eğitim verip konuşlandırmışlardır. Buna 'barıştan sağlanan kar payı' denilmiştir. Fakat Türkiye için durum farklıdır. İçinde bulunduğu coğrafi konum nedeniyle Türkiye bu gibi bir kar payı elde edememiştir (Öymen, 2003, s. 177).

Küresel askeri harcamalar 2021'de reel olarak %0,7 artış ile tüm zamanların en yüksek değeri olan 2 trilyon 113 milyar usd'ye ulaşmış. Covid-19 pandemisi yaşandığı ve ekonomik etkilerinin de negatif olarak görüldüğü bu dönemde Dünya askeri harcamaları rekor seviyelere ulaşmıştır (Anadolu Ajansı, 2023). Türkiye, askeri kuvvetler açısından dünyada dokuzuncu, savunma harcamaları yönünden on sekizinci ve kişi başına 410 usd ile dünya ortalamasının üzerinde yer almaktadır. Dünya savunma sanayi ihracatının % 90'ı üç ülke tarafından yürütülmektedir. (ABD % 83, Rusya %5 ve Çin % 3). Türkiye'nin payı ise % 0,21'dir (Demir, 2022, s. 169).

2021 yılında Türkiye askeri harcamalarını art arda ikinci yılda azalarak önceki yıla göre %4,4 lük gerileme ile 15 milyar 500 milyon dolara düşmüştür. Bu azalmalara rağmen, Türk askeri harcamaları 2012-2021 son on yıllık dilimde % 63 artmıştır. Bu artış, Türkiye'nin Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki genişleyen askeri angajmanı ve silah üretiminde kendi başına yeterli hale gelme çabaları ile aynı sürece denk gelmiştir. Aynı zamanda da silah ithalatına olan bağımlılığını da azaltmaktadır (SIPRI, 2022, s. 9).

3.1 Türkiye'de Savunma Harcamalarının Tarihsel Gelişimi

Türkiye Sosyo-ekonomik ve bölgesel karışıklıklara maruz ve istikrarsız durumların yoğun yaşandığı bir konumda yer almaktadır. Bu jeopolitik saha nedeniyle Türkiye'de savunma harcamaları önemli kamu harcamaları arasında yer almıştır. Bu sebeplerle de soğuk savaşın sona ermesi ile genel anlamda NATO üyesi ülkelerde görülen savunma harcamalarına yönelik azalmalar gözlenmekte iken, Türkiye'de aynı azalan eğilim söz konusu olmamıştır (Giray, 2004, s. 192).

1974 Kıbrıs Barış harekâtı, Türk ordu sunun silah ve mühimmat donanımının modernizasyon sürecine girmesinde dönüm noktası durumundadır. ABD 1978 yılında Türkiye'ye silah sevkiyatı açısından ambargo koyması Türkiye'nin savunma sanayi alanında hamleler atmaya yöneltmiştir (Şenesen, 2002, s. 37). 1960'lı yıllardan sonra tüm dünya ülkelerinde başlayan hızlı silahlanma sürecinden Türkiye'de nasibini alarak silahlanmaya yatırım yapmıştır. Özellikle ikinci dünya savaşı sonrası gelişen silah teknolojisi ve üretimi birçok ülkenin savunma harcamalarını arttırmasına sebep olmuştur (Künü, 2013, s. 69). Türkiye'de özellikle 1971-1989 yıllarını içeren dönemde savunma

harcamaları en hızlı artan NATO üyesi ülke durumuna gelmiştir (Kanca, 2020, s. 6).

Türkiye savunma harcamalarının finansmanını savunma bütçesinden karşılamaktadır. Bütçe dışı kaynaklar olarak, Savunma sanayi destekleme fonu (SSDF) ve Türk Silahlı kuvvetleri güçlendirme vakfı (TSKGV)'nın askeri teçhizat alım harcamaları diğer finansman kaynaklarıdır. 1987-2000 döneminde % 86 savunma bütçesi, % 14 SSDF, % 0,5 kadarı da TSKGV kaynaklıdır (Şenesen, 2002, s. 37). 1990 yılı itibariyle Türkiye'nin savunma harcamaları artış göstermeye devam etmiştir. Sebepler arasında ise, Yunanistan ile adalar sebebiyle yaşanmakta olan güvenlik sorunları, PKK terör eylemlerinin artması ve buna bağlı yapılan harcamalar bulunmaktadır. 1991'de körfez savaşı daha sonra 1993 yılında Bosna savaşı Türkiye'nin savunma harcamalarının artmasına neden olmuştur. 2001 ekonomik krizinin etkisiyle bir miktar azalma gösterse de aynı yıl 11 Eylül olayları sonrası başlayan Afganistan savaşı, 2003 II. Körfez savaşı süreci nedeniyle yine artışa geçmiştir.

Türkiye, içinde bulunduğu coğrafik konum sebebiyle ve iki büyük gücün bir nevi vekalet savaşları (Gök, 2021, s. 124) sürecinin içinde bulunan bu bölgede sürekli kendini tetikte tutarak savunma yönünden geliştirmek ve yenilemek durumunda kalmıştır. 2010 yılında Arap baharının başlaması 2011 yılı itibarıyla da Suriye iç savaşının çıkması sonucu bölge dengeleri tekrar değişerek, DAEŞ terör örgütünün de ortaya çıkması sonucu Türkiye savunma harcamalarında artışlı bir dönem olmuştur (Saygılı, 2022, s. 105). Suriye iç savaşı sonucunda yaşanan mülteci akını, göç sosyologlarına göre tarihteki en büyük mülteci krizlerinden biri olarak tanımlanmıştır. Avrupa ülkelerine kıyasla en çok etkilenen de yine Suriyeli mültecilere kapılarını açan Türkiye olmuştur (Akbaş, 2024, s. 95).

Grafik 20. Türkiye Silah Ve Mühimmat İhracat – İthalat 2013-2023 (Bin USD)

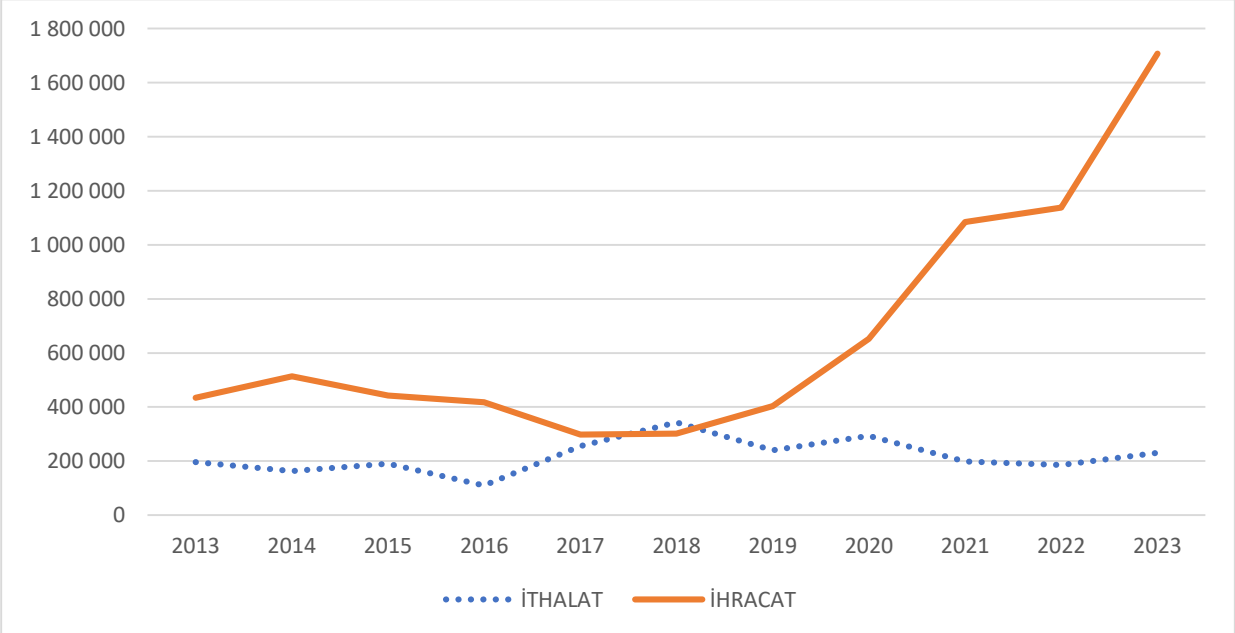

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

3.2 Türkiye'de Savunma Harcamaları Düzeyini Etkileyen Faktörler

Dünya üzerinde savunma harcamaları artışına etki eden faktörler arasında; ülkelerin dış politika hedefleri, potansiyel ve fiili olarak hissedilen tehdit unsurları, silahlı çatışmalar olmakta ayrıca çok taraflı barışı korumaya yönelik girişimlere katkı sağlayan politikalardır (SIPRI, 2008, s. 11).

Türkiye'nin Cumhuriyet sonrası savunma ekonomisinde etki yaratan savaşlar;

II. Dünya Savaşı (1939-1945): II. Dünya savaşında Türkiye tarafsız bir politika izlemiş ve savaşın son aşamasında 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Bu karar, Türkiye'nin savaş sonrası Birleşmiş Milletler'e katılabilmesi için sembolik bir adım olarak değerlendirilmiştir (Ünalp, 2020, s.201). II. Dünya savaşı süresi boyunca Türkiye savaşa katılmadı ise de tam seferberlik durumu korundu. Bir milyonu aşkın askerin muhafazası için gerekli geniş kaynaklar sebebiyle savunma harcamalarındaki büyük artış para arzı arttırılarak finanse edildi (Kasaba, 2006, s. 290).

Kore Savaşı (1950-1953): Bir tugay askerle savaşa katılmak zorunda bırakılmıştır.

Kıbrıs Barış Harekâtı (1974): Barış harekâtı sonrasında 1979'da Amerika tarafından uygulanan ambargonun son bulmasına kadar geçen süre zarfında savaş koşulları ağırlığını sürdürmüştür.

Körfez Savaşı (1991): 1990'da başlamış olan savaş koşulları 1991'de en üst düzeye ulaşılmış. Kuzey Irak'ta ki operasyonlar harici aktif olarak savaşa bilfiil katılmamıştır.

Yukarıdaki savaşların Türkiye üzerinde Peacock-Wiseman sıçramalı artış tezine göre yapmış olduğu regresyon analizleri sonucunda kısmi bölgeli savaşlardan olan Kore, Kıbrıs ve Körfez savaşlarında anlamlı bir yapısal etkilenmeye yol açmadığı sonucuna varılmıştır. Genel savaşlardan olan II. Dünya Savaşında ise doğrudan katılım olmasa da Türkiye açısından genel çaptaki şiddetli bir savaş doğrudan ya da dolaylı olarak etkileme sonucuyla karşılaşıldığını belirtmiştir (Tekin, 2004, s. 42).

Türkiye. II. Dünya savaşına fiilen katılmamış olsa da savaşa girme ihtimali nedeniyle savunma harcamalarında bulunmuş ve bu harcamalar bütçe de yük oluşturmuştur. Bütçe açığını kapatmak amacıyla da "Varlık vergisi" uygulamasını yürürlüğe koymuştur.

3.3 Türkiye'de Savunma Harcamalarının Gelişimi

Türkiye'deki savunma harcamalarının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yapılan analizlerde olduğu gibi savunma harcama rakamları, GSYİH içindeki payı ve yine savunma harcamalarının bütçe içindeki payı şeklinde öncelikle SIPRI verileri ışığında ortaya konulup analizleri yapılması hedeflenmiştir.

İkinci Dünya savaşı sonrası dönemde Türkiye'de savunma harcamaları, 1949 da 197 milyon 680 bin dolardı. 1950-1951 ve 1952 de de yıllık artışlar sırasıyla %7, %9, %11, 1953'te ise %14'lük artışla 294 milyon 3 bin dolara ulaşmıştır.

Savunma harcama rakamları grafik 21'de yer aldığı üzere verilerinden faydalanılarak 1950-2023 dönemine ait rakamlar yer almaktadır.

Grafik 21. 1951-2023 Türkiye Savunma Harcamaları (Milyon USD)

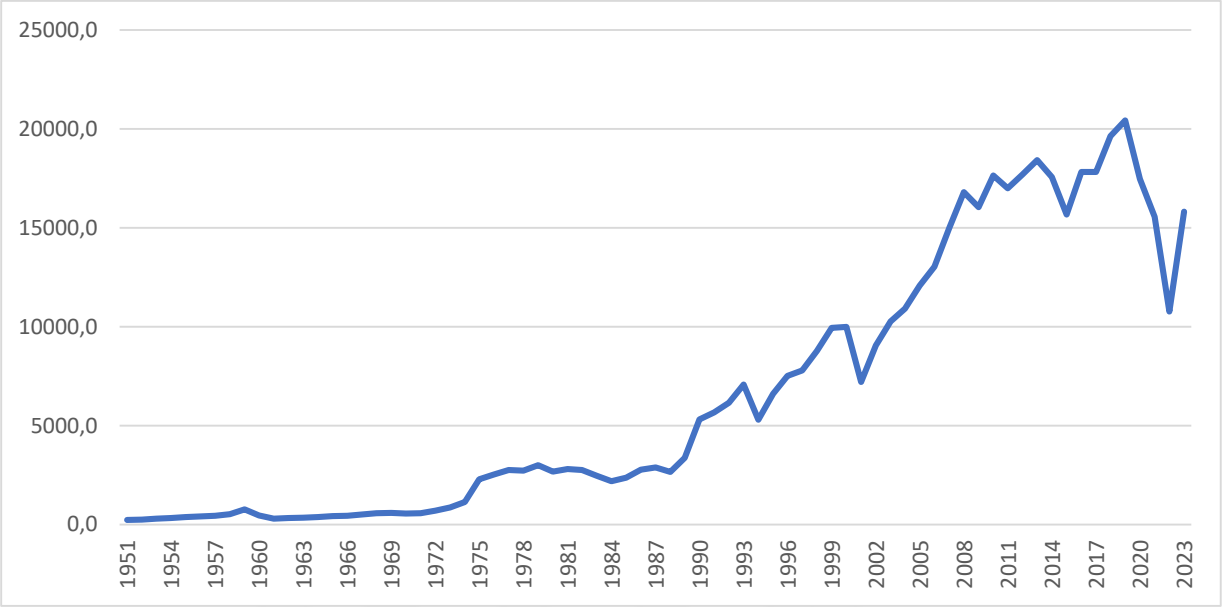

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

Türkiye, 1952'de Kore savaşına katılmıştır. Yine 1952 de NATO üyeliğine başvurmuş ve kabul edilmiştir. NATO üyeliği ile Türkiye Doğu Bloğunda yer alan Sovyetler Birliği karşısında Batı Bloğu içinde yer alarak bir bakıma güvende olmayı sağlamıştır.

NATO 5. Maddesi, üyelerin Askeri savunma konusu ile ilgili olup ilk ve tek olmak üzere 2001 Eylül Amerika'ya yapılan saldırı sonrasında uygulanmıştır (Hürriyet, 2022).

5. Madde; NATO üyesi ülkelerden herhangi birine yönelik savaş tehdidi gelmesinin, tüm üyelere gelmiş bir saldırı olarak değerlendirilmesi ve böyle bir saldırı halinde Birleşmiş Milletler Kurucu Antlaşması 51. Maddesinde tanınan bireysel ya da toplu öz savunma hakkını kullanarak, silahlı kuvvet kullanımı da dâhil olmak üzere gerekli tedbirlerin alınması konusunda anlaşılmıştır (Reçber, 2020, s. 4).

NATO üyesi Türkiye, 1954 yılında 1953'e göre %13 artışla 332 milyon 8 bin usd savunma harcaması yapmıştır. 1955'te %15, 1956 %8, 1957 %9 ve 1958 yılında %16'lık artışla 523 milyon 100 bin usd'ye ulaşmıştır.

1958 yılında, dış borç temininde uluslararası finans kuruluşlarının şart koştuğu ekonomik düzenlemeler kapsamında, 1957 genel seçimlerinin ardından Türk Lirası ciddi ölçüde devalüe edilmiştir. Bu bağlamda, Amerikan Doları karşısında 2,80 TL olan kur, 1958'de 9 TL seviyesine yükseltilmiştir (Pamuk, 2013, s. 234). Gerçekleştirilen bu devalüasyon, özellikle 1958 ve 1959 yıllarında savunma harcamalarının döviz cinsinden artış göstermesinin temel nedenlerinden biri olarak değerlendirilmelidir.

Grafik 22. Türkiye'de Savunma Harcamalarının GSYH'ye Oranı (%)

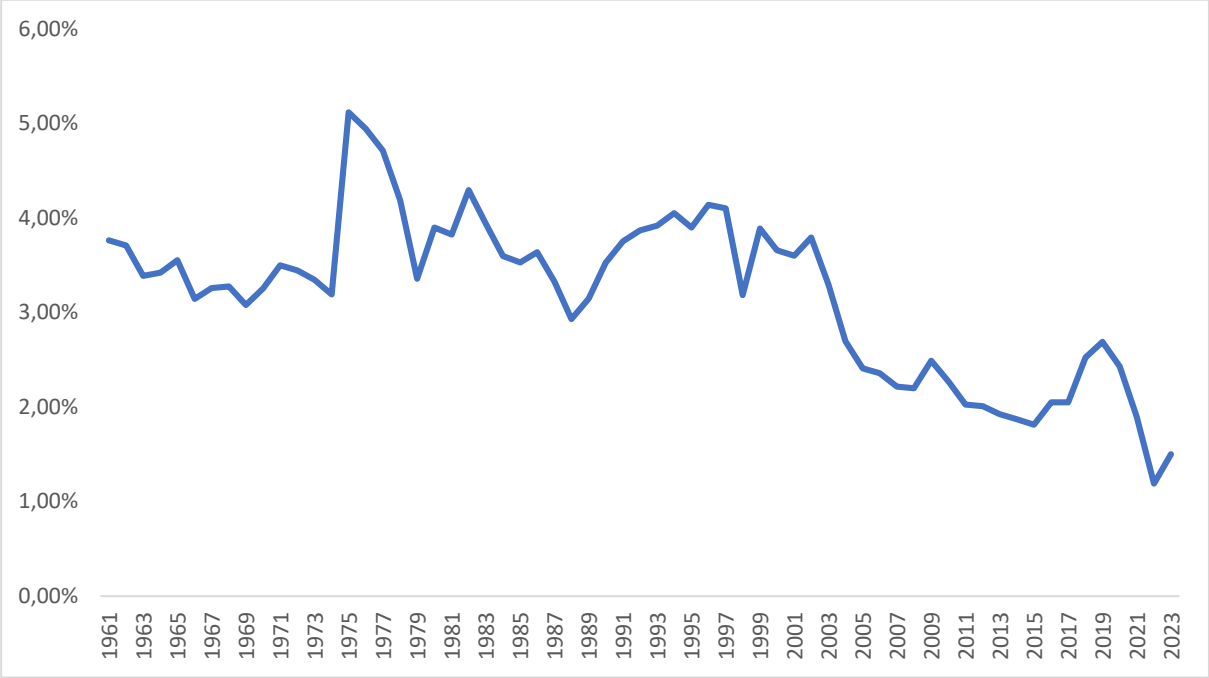

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

1974 Kıbrıs Barış harekâtı olduğu yıl savunma harcamaları 1.136,70 milyon usd iken, 1975'te 2.289,99 usd ye ve GSYİH payı % 3,78'den %5,11 e yükselmiştir.

1974'te Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında ABD tarafından Şubat 1975'ten 1978'e kadar sürdürülen silah ambargosu, ulusal bir savunma sanayisinin kurulması niyetlerini canlandırmıştır. Bu doğrultuda kara, deniz ve hava kuvvetlerini güçlendirme vakıfları kurulmuş,27 onların bünyesinde de TUSAŞ (1973), ASELSAN (1975), İŞBİR (1977), ASPİLSAN (1981), HAVELSAN (1982) gibi şirketlerin temeli atılmıştır (Akça & Özden, 2021, s. 27).

1980 Askeri darbesi döneminde yönetim kadrosunun asker olması savunma harcamalarının 1979 % 3,36 iken 1980'da %3,90 a çıkarak artışına sebebiyet vermekte olduğu görülmektedir. Aynı etki 27 Mayıs 1960 sonrası dönemde de %3,51 den % 3,76 ya çıkarak arttığı gözlenmiştir. Bu da dikkat çekicidir.

Türkiye'de 2022 yılında savunma harcamaları 2021 yılına göre % 26 azalış ile 10 milyar dolar olmuştur. Buna rağmen 2022'de Türkiye en yüksek askeri harcama yapan ülkeler sıralamasında 23. sırada yer almaktadır. Ayrıca Türkiye 2022'de askeri harcamalarını nominal olarak %28 arttırdığı fakat yüksek enflasyon sebebiyle reel olarak yüzde 26'lık bir düşüş olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu oran ile Türkiye'nin askeri harcamalarında kaydedilen en büyük yıllık düşüş olmuştur (SIPRI, 2023, s. 34).

Grafik 23. Türkiye'de Savunma Harcamalarının Bütçe Payı (%)

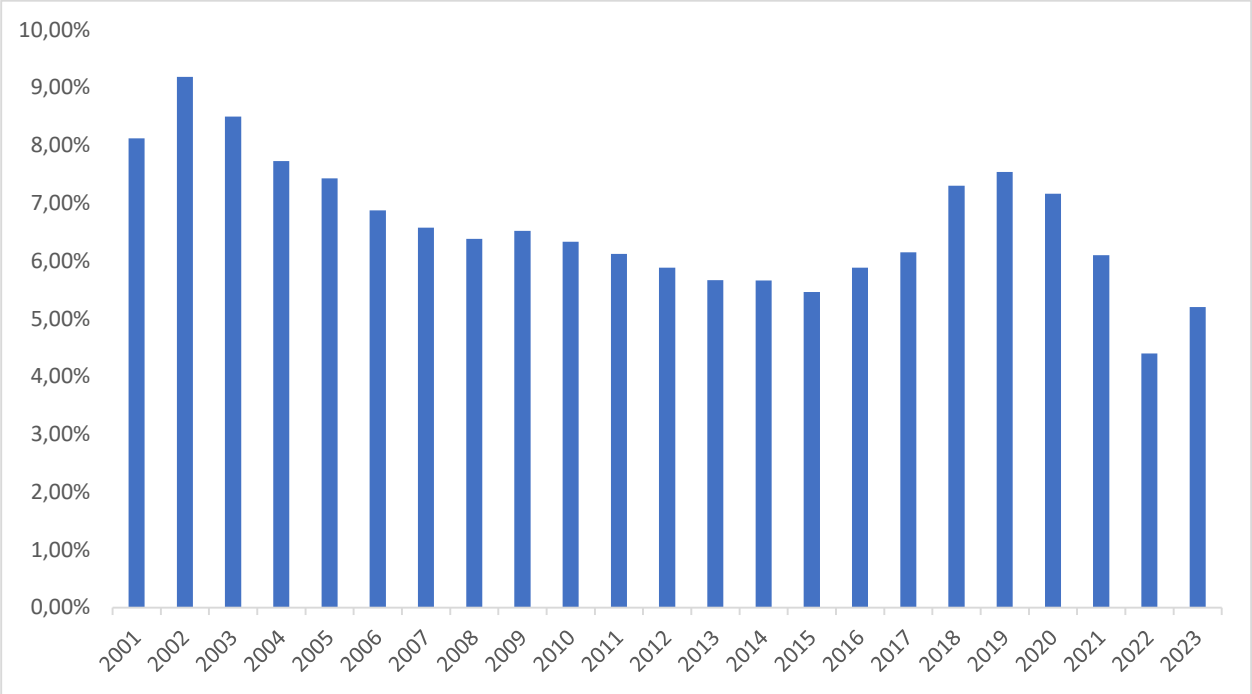

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

3.4 Türkiye'nin Savunma Harcamalarının Seçili Gelişmiş Ülkelerle Karşılaştırmalı Analizi

Türkiye ve gelişmiş ülkeler arasındaki savunma harcamaları verilerinin karşılaştırmasında 10 yıllık dilimler halinde analiz ve karşılaştırmaları yapılacaktır. Şekil 3.4.1 de dikkat çeken noktalardan biri ABD'nin savunma harcaması tutarının diğer ülkelerin savunma harcamaları toplamından fazla olmasıdır. 1949-1960 yıllarının başlangıcında, ikinci dünya savaşının bitip savaşa katılan ülkelerin yaralarını sardığı bir dönemdir. En çok yıpranan ve mağlup olan taraf Almanya savaştan en kârlı ve galip çıkan taraf ise ABD olmuştur. Bu on yıllık süreçte, Türkiye'nin savunma harcama rakamları 1949'da 197,7 milyon usd iken 1950 yılında 213 milyon usd, 1951 231,8 milyon usd, 1952 257,8 milyon usd iken ABD de 1949'da 14.088,2 milyon usd iken 1950'de 14927 milyon usd olup Kore savaşının başladığı 1951 yılında 1950'ye göre % 231'lik artışlar 34491,6 1952'de önceki yıla göre %43'lük artışla 49660,7 milyon usd ve Kore savaşının sona erdiği 1953'te %3'lük artışla 51.516,8 milyon usd olmuştur. İngiltere ise savaştan ciddi ekonomik kayıplarla ayrılmış olup neredeyse tüm savunma donanımı siparişlerini iptal etmiştir. 1950'de İngiltere'de 2603,3 milyon usd olup yıllık artış oranları önceki yıllara göre 1951'de % 29, 1952 % 35, 1953 % 13, 1954 % -4, 1955 % -2 küçük negatif ve pozitif artış ve azalışlar göstermiştir. Böylelikle 1960'a kadar % 2 ila % -2 arasında artış ve azalışlar olmuştur. Almanya ise ikinci dünya savaşından mağlup ülke olarak çıkmıştır. 1953 itibariyle verileri elimizde olup, 1953'te 1.388,2 milyon usd 1960'ta ise 2715,2 milyon usd olup aradaki yıllarda en yüksek yükselişi 1957'den 1958'e geçişte %24 düşerken 1959 yılında önceki yıla göre % 61 yükselmiştir.

1960-1970 on yıllık süreçte savunma harcamalarında Türkiye'de 1960'ta 1959'a göre % -39, 1960'ta ise %-36'lık düşüş olmuş sonrasında %10 ila 15 arası yükseliş görülmüştür. 27 Mayıs 1960 da mayıs devrimi ile Askeri hükümet başa geçmiş olup savunma harcama düşüşlerinin buna denk gelmesi dikkat çekicidir. ABD'de 1960-70 sürecinde % -2 ila % 21'lik değişmeler olmuş olup en yüksek değişim % 21 ile 1965'ten 1966'ya geçişte olmuştur. İngiltere'de ise aynı dönemde % -10 ve % 6'lık artış şeklinde savunma harcamaları yapılmış olduğu gözlenmiştir. Almanya 1960-1970 döneminde savunma harcama verilerine göre en fazla azalışı % -10 ile 1967'den 1968'e geçişte, en fazla artışı ise % 31,9 ile 1961'den 1962 ye geçişte yapmıştır.

Grafik 24. Türkiye ve Gelişmiş Ülkelerde Savunma Harcamaları (Milyon USD)

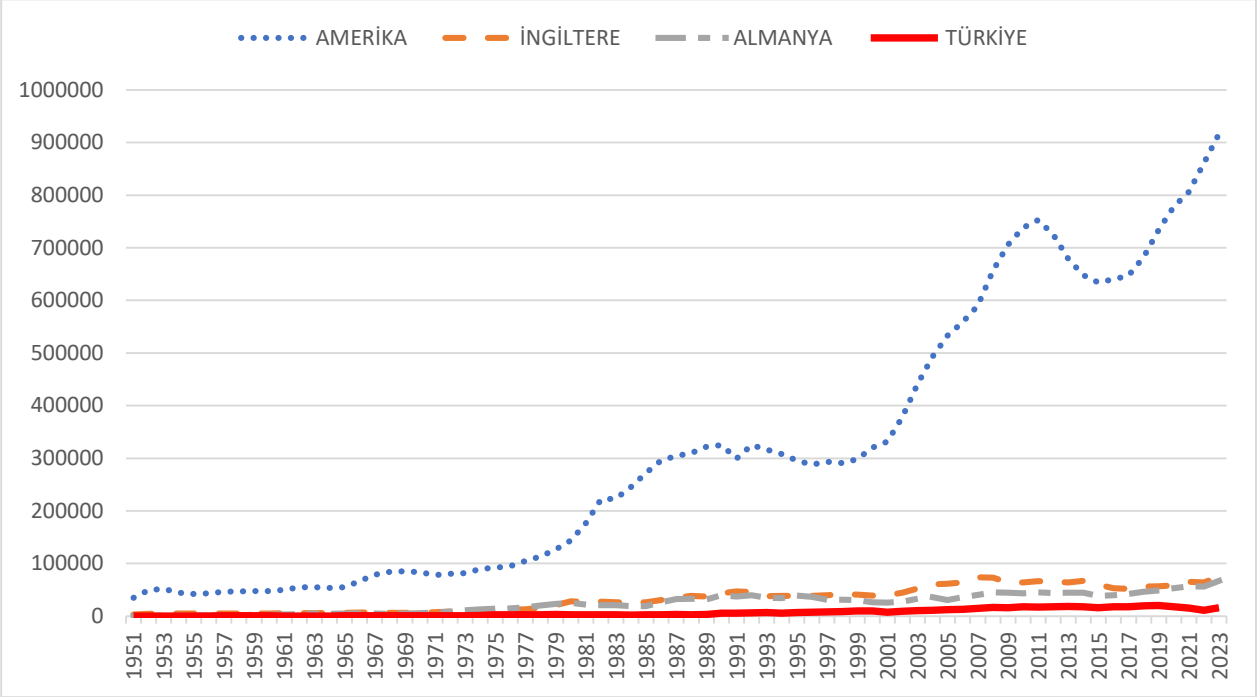

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

1971-1980 on yıllık dönemi, Dünya 1973 petrol krizinin yaşandığı süreç olup Türkiye içinde 1974 Kıbrıs barış harekâtı bu yıl yapılmıştır. Savunma harcamaları verileri incelendiğinde Türkiye 1971'de önceki yıla göre % 1 artış, 1972 de Kıbrıs harekâtı için yığınak yapmaya başladığı dönem olup % 23, 1973 % 22, 1974 % 32 ve 1975'te % 201'lik artış göstererek 2 milyon 285 bin usd'ye ulaşmıştır. 1976'dan 1980'e kadar da % 10 artış ve % -10 azalış göstermiştir. ABD'de 1971-1980 arasında % -6 azalış ve en fazla 1980'de % 13 artış göstermiş olup Petrol krizinin etkisi ile stabil ilerleyen bir dönem olmuştur. İngiltere'de 1971'de 1970'e göre %10'luk artışla savunma harcamaları 7 milyon 518 bin 4 yüz usd, 1972 de önceki yıla göre % 16, 1977'ye kadar % -7 ile % 10 arasında artış ve azalışlar olmuş 1977'de % 23, 1978'de % 29 ve 1980'de % 38 şeklinde art arda artışlar göstererek 28 milyon 360 bin 200 usd ulaşmıştır. Almanya'da ise aynı dönemde en çok artış % 32 ile 1973'te en düşük artış ise % 1 ile 1976'da olmuştur. 1973 aynı zamanda Münih olimpiyatlarında terör saldırısının olduğu yıl olması dikkat çekicidir.

1981-1990 dönemi, Türkiye savunma harcamalarında 1981-1988 arasında en fazla % 5 yükseliş ile 1981'de en fazla düşüş ise 1984'te görülmüştür. 1989 terör olaylarının başlaması ile bir önceki yıla göre % 24, 1990'da % 58 e ulaşan artışlar göstermiştir. ABD'de aynı dönemde 1981 % 23, 1982'de % 26'lık yükseliş olup kalan 1983-1990 yıllarında en fazla 1985'de %11 en az ise % 1 ile 1983'te savunma harcamaları oluşmuştur. İngiltere'de 1981-1990 yıllarında ortalama 31.724,96 usd olup en yüksek bir önceki yıla göre değişim % 17 ile 1986 da en düşük ise % -5 ile 1981 de görülmüştür. Almanya bu dönemde en düşük savunma harcamaları değişimi % -13 ile 1981 yılında, en yüksek artış ise 1986'da % 39 ve 1990 % 26'lık artışlar görülmüştür. Genel olarak bakıldığında bu on yıllık süreçte en yüksek artış terör olayları başladığı dönem olan 1989-1990 yıllarında % 24 - % 58 değişimi ile Türkiye'de görülmüştür.

Grafik 25. Türkiye ve Gelişmiş Ülkelerde Savunma Harcamalarının GSYH Payı 1961-2023 (%)

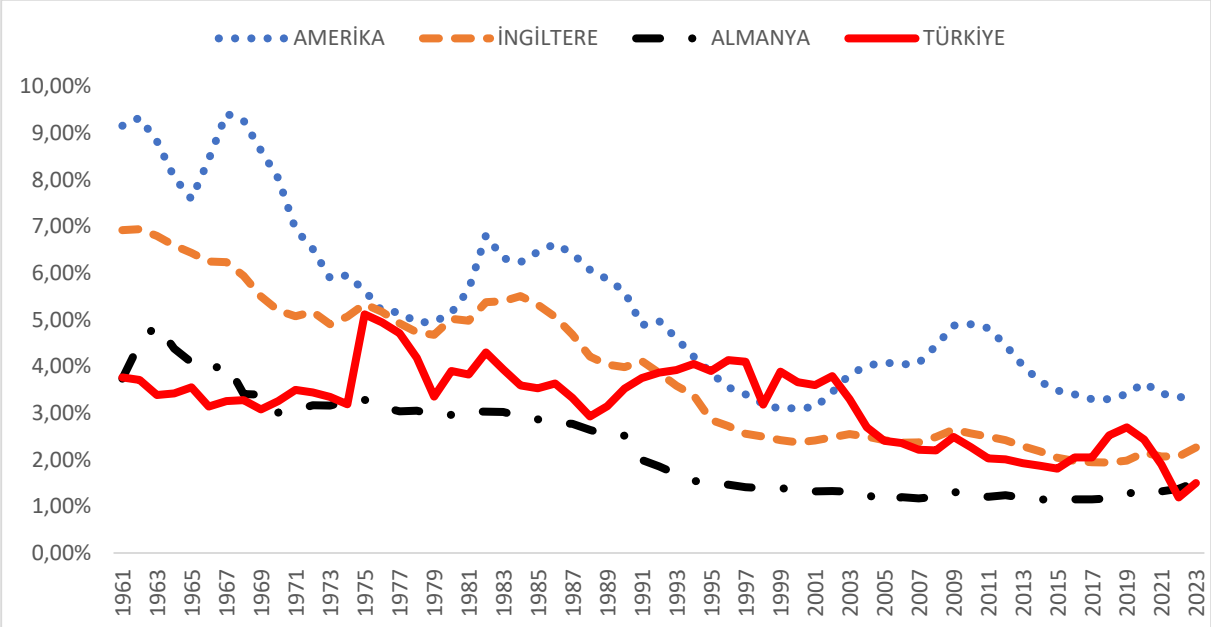

Kaynak: SIPRI 1949-2023 verilerinden derlenmiştir.

Grafik 25'te dikkat çeken durumlardan ilki, Türkiye'nin savunma harcamalarının GSYİH payının sanayileşmede yıllar itibariyle çok daha üstün durumda olan Almanya'nın kişi başına milli geliri 2023 yılında 52 bin 824 dolar iken, Türkiye'nin aynı dönemde 12 bin 849 dolar olmuştur. Buna rağmen savunma harcamalarında 1973-2022 yılları arasında Türkiye milli gelirinin çok daha büyük bir payını savunmaya ayırmış olduğu görülmektedir.

1991-2000 dönemi, Türkiye de savunma harcamalarının artış ve azalışları durağan olarak ilerlediği görülmekte olup en çok azalış ise 5 Nisan 1994 Ekonomik kriz etkileriyle muhtemel olarak aynı yıl içinde % -26'lık azalış görülmüş, en çok artış ise bir sonraki yıl olan 1995 te % 25'lik artış olmuştur. ABD'de ise en düşük % -8 ile 1991 yılında en yüksek ise % 9 ile 1992 de ABD'nin Irak harekâtını başlattığı körfez savaşının etkili olduğu dönemde görülmüştür. İngiltere'de bu dönemde yine en yüksek savunma harcamasını % 8 ile 1991 de yine ABD'ye destek olarak bulunduğu körfez savaşı

sebebiyle yapılması muhtemeldir. En düşük savunma harcama değişim oranı ise % -16 ile 1993'te görülmüştür. Almanya'da bu dönemde en yüksek % 13 ile 1995'te en düşük ise % -15 ile 1997'de görülmüştür.

2001-2010 yıllarındaki gelişmiş ülkelerde savunma harcamalarına bakıldığında bu dönemdeki en önemli olaylardan biri olan, 11 Eylül 2001 ABD'ye yapılan terör saldırısı sonucu bu on yıllık dönemde terör ve savunma ekseninde gelişerek öncelikle ABD'nin savunma harcamaları GSYİH'ya oranı 2001'de % 3,60 iken 2010 yılında % 4,90 a yükselmiş, 2001'de 338 milyon usd iken 2010 da 750 milyon usd'ye çıkmıştır. Yaklaşık % 150'lik bir artış görülmüştür. Bu terör saldırısı sadece ABD'de değil dünyada ki birçok ülkeyi terörün etkisinden korunmak ve caydırmak maksatlı savunma harcamalarını arttırmaya yönelik bütçeler ayrılmaya itmiştir.

2011-2020 yıllarında Amerika 2011 – 2012 % 4,82 iken 2017-2018 yıllarında % 3,32'ye gerilemiştir. 2019 ve 2020 de yükselerek % 3,70'e çıkmıştır. İngiltere'de 2011 % 2,43 iken 2020 de % 2,50 şeklinde yatay bir seyir izlemiştir. Almanya'da ise % 1,21 2020 % 1,37 de şeklinde % 2 lik dilimin altında kalmıştır. Türkiye de durum 2011-2017 yıllarında % 2,03 ten % 2,05 e yatay seyir de kalmış 2018 ve 2019 da artarak % 2,50 ve 2,69 a yükselerek 2005 ten bu tarihe kadar ki en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2020 yılı itibariyle de savunma harcamalarının GSYİH içindeki payı devamlı bir düşüş trendine geçmiştir.

2021 ve 2022 yıllarında üç gelişmiş ülkede genel olarak yatay bir seyir izlenmiş olup Amerika 2020'de %3,65 iken 2021 %3,42 2022 yılında %3,34'e gerilemiştir. İngiltere %2,07 olmuş. Almanya da ise %1,32 ve %1,38 olarak bir miktar yükselmiştir. Genel olarak Rusya- Ukrayna savaşının etkisi ile bir miktar batılı ülkelerde artış görüldüğü gözlenmiştir. Türkiye'nin 2021 ve 2022 durumu ise %1,90 iken %1,19'a gerilemiştir. 2022 yılındaki GSYİH oranı cumhuriyet tarihindeki en düşük savunma harcaması / GSYİH oranı olmuştur. 2023 yılı GSYİH oranları açısından ABD % 3,36'ya yükselmiş, İngiltere % 10'luk bir artışla % 2,26 olmuş, Almanya da aynı şekilde % 10'luk bir artışla % 1,52'ye yükselerek en son 1994 te % 1,55 olan düzeylere tekrar yaklaşmıştır. Ukrayna savaşının Avrupa ülkelerinin savunma harcamalarında etken olduğu görülmektedir. Türkiye 2023'te GSYİH oranında % 26' lık artışla % 1,50 ye yükselmiştir. 2001 – 2010 yılları arasında ABD'de 11 Eylül 2001 sonrası dönemde savunma harcamaları artış sürecine girmiştir. 2001 de % 9,56 iken 2005 te % 12,06, 2010 da % 12,34 olarak gerçekleşmiş 10 yıllık ortalama alındığında % 11,50 gibi savunma harcamalarının GSYİH içindeki payı görülmektedir. İngiltere de aynı dönemde 2001 % 6,92, 2005 % 6,31 ve 2010 da % 5,76 lük bir oran izlemiş ortalama ise % 6,37 olmuştur. Almanya da 2001 yılında % 2,80, 2005 % 2,28 ve 2010 yılında % 2,63 olup Nato'nun belirlediği asgari % 2 lik savunma harcaması bandının üzerinde bir yatay seyir izlemiştir. Türkiye savunma harcamalarının GSYİH payı 2001 % 8,12 olarak Almanya ve İngiltere'nin üzerinde seyretmekte olup bu 10 yıllık dönemde genel baktığımızda kendi içinde aşağı seyir izlemiştir. 2005 % 7,43, 2010 ise % 6,33 olmuştur.

Grafik 26. Türkiye Ve Gelişmiş Ülkelerde Savunma Harcamalarının Bütçe Payı 2001- 2023 (%)

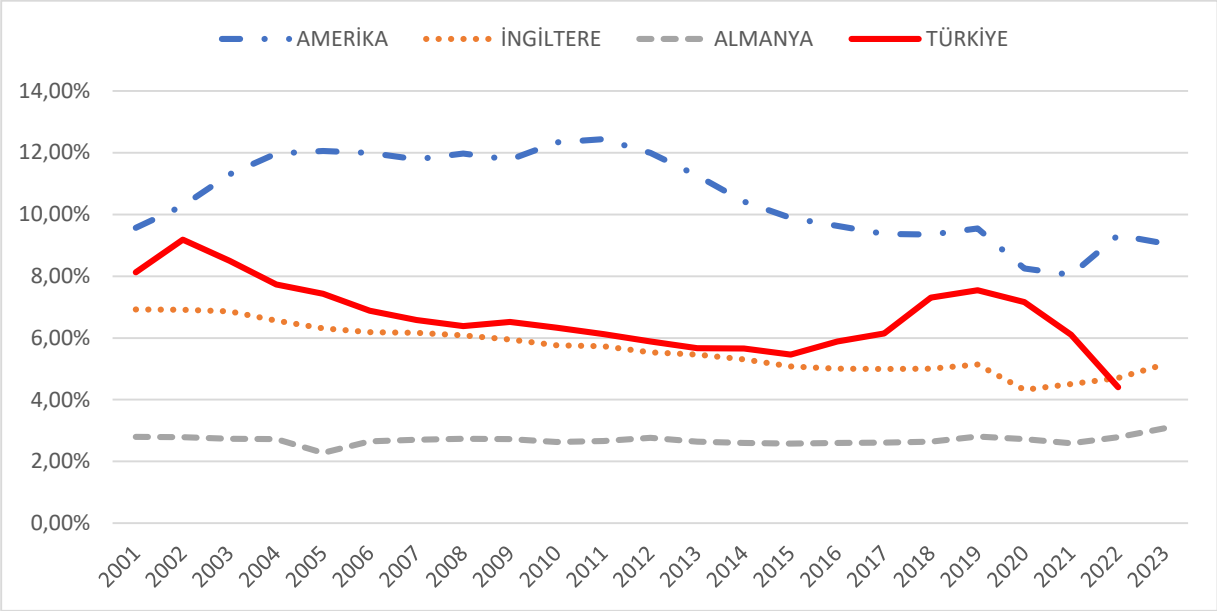

Kaynak: SIPRI 2001-2023 verilerinden derlenmiştir.

2011 – 2020 10 yıllık dönemde ülkelerin Bütçelerinden savunma harcamalarına ayırdıkları payda, ABD % 12,43 ile başlayan ve düşen bir seyir izleyerek 2015 % 10,42, 2020 % 8,25 e gerilemiştir. İngiltere de % 5,74 ile başlayıp % 4,33 ile sonlanan ve ortalama % 5,16'lık bir bütçe payı oluşmuştur. Almanya 2011 de % 2,67 iken 2015 % 2,58, 2020 de ise % 2,72 ye ulaşarak hafif azalış ve artışla yatay bir seyir izlemiştir. Ortalaması % 2,66 olmuştur. Türkiye, 2011 % 5,88, 2014 % 5,66 iken 2017 itibariyle % 6,15, 2018 % 7,30 ve 2019 da % 7,54 e yükselmiş 2020 % 7,16 ile ortalama da % 6,28'lik bir bütçe payına ulaşmıştır.

Son üç yılda, ABD'de savunmaya bütçeden ayrılan pay 2021 % 8,04, 2022 % 9,32 ve 2023'de % 9,06 ya ulaşmış olup Ukrayna ya silah yardımı sebebiyle son iki yılda bütçe payını arttırdığı görülmektedir. İngiltere de ise önceki yıla göre artış göstererek 2021 % 4,51 2022 % 4,71 ve 2023 de % 10'luk bir artışla % 5,15'e yükseltmiştir. Almanya 2021 % 2,59 ve 2022 % 2,78 le yatay seyrini korurken 2023 yılında yeni silahlanma hamlesiyle son 20 yılın en yüksek bütçe payı olan % 3,08 e yükselmiştir. Türkiye önceki yıllara göre azalan bir eğim göstererek 2021 % 6,10, 2022 % 4,40 ve 2023 de yaklaşık % 5,20 bütçe payı ayırmıştır.

1989 – 1998 yılları arasında ki ABD kişi başına savunma harcamaları ortalaması 13.080,40 bin usd, İngiltere 7747,70 bin usd, Almanya 4.835,60 bin usd olup Türkiye de aynı on yıllık dönemde 1.155,70 bin usd olarak bulunmaktaydı.

1999 – 2008 yıllarında ABD 15.621,30 bin usd, İngiltere 9.116,60 bin usd, Almanya 4.067,60 bin usd ve Türkiye aynı dönemde 1.709,30 bin usd kişi başına savunma harcaması bulunmaktaydı.

2009 – 2018 on yıllık döneminde, ABD 21.409,10 bin usd, İngiltere 9.513,20 bin usd, Almanya 5.278,50 bin usd ve Türkiye de 2.289,10 bin usd olmuştur.

2019 – 2023 beş yıllık döneminde, ABD 12.144,40 bin usd, İngiltere de 4.740,70 bin usd, Almanya 3.383,50 bin usd ve Türkiye de 869,70 bin usd'ye hem önceki yıllara göre hem üç ülkeye göre daha düşük ve azalan bir ivme göstermiştir.

Grafik 27. Türkiye ve Gelişmiş Ülkelerde Kişi Başına Savunma Harcamaları (USD)

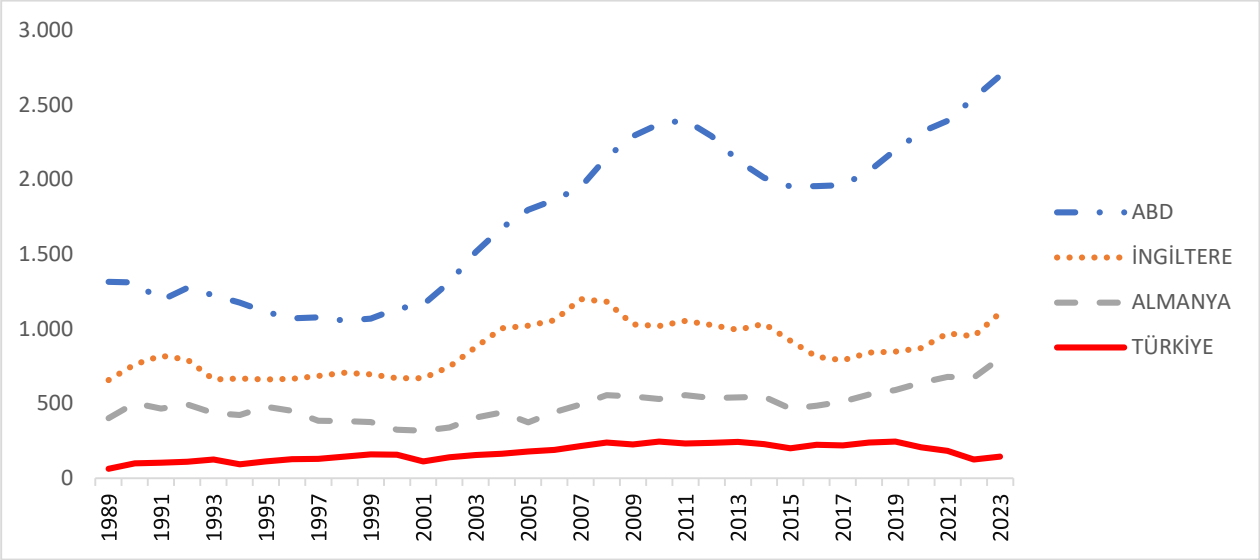

Kaynak: SIPRI 2001-2023 verilerinden derlenmiştir.

3.5 Türkiye'nin Savunma Harcamalarının Seçili Gelişmekte Olan Ülkelerle Karşılaştırmalı Analizi

Grafik 28. Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları 1951-2023 (Milyon USD)

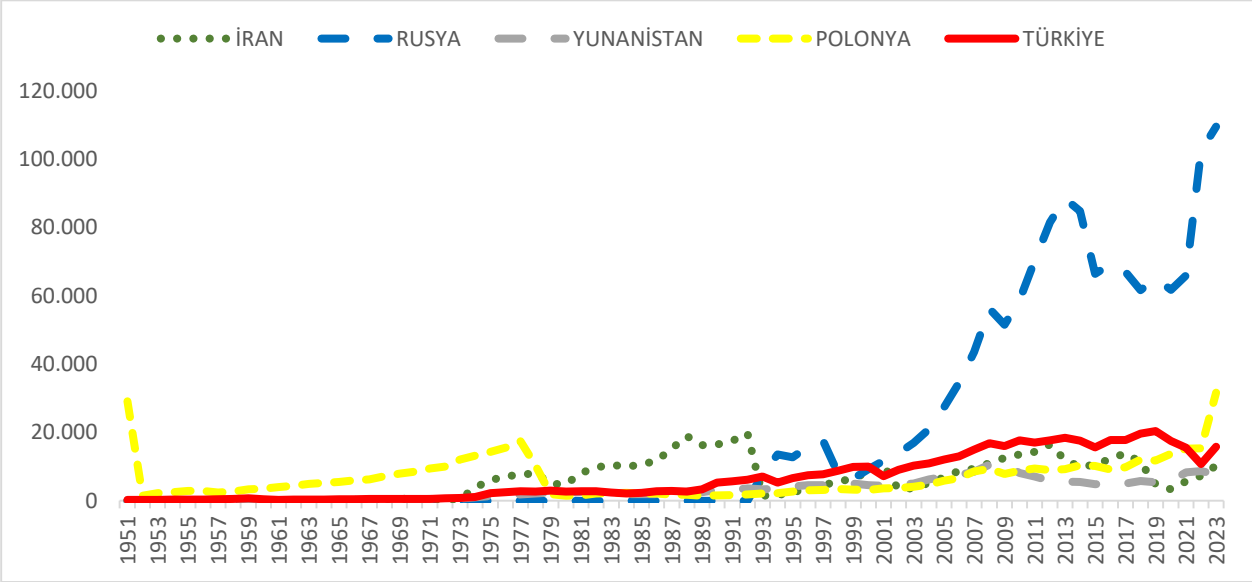

Kaynak: SIPRI 1950-2023 verilerinden derlenmiştir.

1993 yılı itibariyle Rusya'nın savunma harcamalarının bütçe içindeki payından sonra Türkiye ikinci olarak yer almaktadır. Ta ki 2022 yılında Polonya'nın Ukrayna – Rusya savaşı sebebiyle payını arttırana dek. Bu çok önemli bir gösterge olarak dikkat çekmektedir.

1950-1960 döneminde Yunanistan'da 1950 yılında 131,4 milyon usd olan savunma harcamaları 1960 yılında 170,3 milyon usd'ye yükselmiştir. Türkiye 1950'de 213 milyon usd ile başlayıp 1960 468,80 milyon usd'ye ulaşarak yine artan bir ivme izlemiştir. Polonya verileri 1951'den başlamış olup 1951'de 950 milyon usd ile başlayıp artan bir ivme ile 1960 yılında 3.550 milyon usd'ye ulaşmıştır. Ülke savunma harcamaları 1950-1960 ortalamalarını aldığımızda ise, Yunanistan 11 yılda 146,90 milyon usd, Türkiye yine 11 yıllık dönemde ortalama 421,20 milyon usd, Polonya ise, diğer iki ülkeye göre daha yüksek savunma harcamaları ile ortalaması 2.912,50 milyon usd olarak görülmektedir. Türkiye 1960 devriminin de etkisiyle bu yıl 468,80 milyon usd iken 1961'de 301,30 milyon usd'ye gerilemiştir.

1961-1970 dönemi, SIPRI de 1960 itibariyle İran savunma harcama verileri gelmiştir. Yunanistan 1961'de 167,8 milyon usd iken 1970'de 473,6 milyon usd ye yükselerek savunma harcamaları oluşmuştur. Türkiye'de bu dönemde 1961 devrim yılı sonrasında artan oranlı bir şekilde 1970 de 564,90 milyon usd oldu. İran da aynı dönemde 1960'da 98,70 milyon usd, artan bir ivme izleyerek 1970'te 620,10 milyon usd'ye yükselmiştir. Polonya aynı dönem zarfında artan oranlı bir ivme göstermiş ve 1961'de 4.025 milyon usd 1970'te ise 8.525 milyon usd olmuştur. Ortalama fiyatlar da ise, Yunanistan 273,30 milyon usd, Türkiye 446,81 milyon usd, İran 273,56 milyon usd ve Polonya ortalama savunma harcaması ise 6.005 milyon usd olmuştur.

1971-1980 dönemi, Yunanistan'da 1971 yılında 516 milyon usd, 1980 yılında ise 2.275,60 milyon usd'dir. Türkiye 1971'de 570,9 milyon usd 1980'de 2672 milyon usd, İran da bu dönemde 402,30 milyon usd iken 1979 İslam devrimi yılında 4993,8 milyon usd ye gerilemiştir. Polonya da ise 1971 9.452,10 milyon usd iken 1977 de 17379,50 iken 1978 10.292,6 milyon usd 1979'da % 90 a yakın yaşanan büyük ekonomik kriz sebebiyle düşerek 1.936,7 milyon usd'ye gerilemiştir. 1980 de ise 1506,2 milyon usd ye düşmüştür. Ortalamalar savunma harcamaları ise Yunanistan 1446,50 milyon usd, Türkiye 1.926 milyon usd, İran 4.387 milyon usd, Polonya da 10.575,3 milyon usd olmuştur.

1981-1990 10 yıllık dönem ortalamalarında, Yunanistan 2423,50 milyon usd, Türkiye nin PKK terör olaylarının yaşandığı dönemde 2.960,7 milyon usd, İran 12.767,80 milyon usd, Polonya 1.909,70 milyon usd şeklinde savunma harcamalarında bulunmuşlardır.

1991-2000 döneminde, Yunanistan savunma harcamaları ortalaması 4.148,90 milyon usd, Türkiye 1994 ekonomik krizi dışında artış trendini koruyarak ortalama 7.483,40 milyon usd, İran savunma harcama ortalaması 7.158,50 milyon usd olmuştur. 1991'de 17.549,60, 1992'de 19.732,60 iken 1993 yılında 1703,20 milyon usd ye gerilemiştir. Bundan sonraki yıllarda artış trendinde ilerleyerek 2000 yılında 8327,10 milyon usd'ye ulaşmıştır. Polonya ise artış trendinde ilerleyerek ortalama savunma

harcaması 2.683,80 milyon usd olmuştur. Rusya verileri 1993 ten itibaren yayınlanmış olup ortalama 11.389,10 milyon usd olmuş genelde artış trendi göstermekte olup 1997 17.577,40 usd, 1998 de 7.955,70 milyon usd ye gerilemiştir. SSCB'nin dağıldığı dönem olup bunun etkisiyle olduğu açıktır.

2001-2010 10 yıllık sürecinde, İran ortalaması 8469 milyon usd ve 2001'de 10378,80 iken, 2002 de 3243,90 milyon usd ye gerilemiştir. Yunanistan ortalaması 7301,30 milyon usd olarak artış trendinde ilerlemiştir. Türkiye'de 7216,10 milyon usd den 2010 da 17650,50 milyon usd'ye artan oranla ilerlemiştir. Polonya'da artan oranla ilerleyerek bu dönemde ortalama 6348,40 milyon usd olmuştur. Rusya'da artan oranlı olarak 11.683,20 milyon usd'den 2010'da 58720,20 milyon usd'ye ortalama 33.538,20 milyon usd olarak meydana gelmiştir. 2011-2020 döneminde, İran savunma harcama ortalaması 10.831,60 olup 2011-2018 e kadar artan oranlı 2018 de 11.230,90 milyon us iken 2019'da İran da ekonomik kriz seebiyle 4598,30 milyon usd ye 2020' de 3033,30 milyon usd'ye gerilemiştir. Yunanistan aynı dönemde düşük oranlı artış ve azalışlarla ortalaması 5.601,30 milyon usd olmuştur. Türkiye 2011 – 2019 döneminde 17.006,50 milyon usd'den 20.436,90 milyon usd ye gelmiş olup 2020 itibariyle 17.478,40 milyon usd'ye savunma sanayi çalışmaları ile azaldığı görülmektedir. Polonya da ortalama 10450,60 milyon usd olmuştur. Rusya'da ortalama savunma harcaması aynı dönemde 71.586 milyon usd olarak meydana gelmiştir. 2021-2023 döneminde. İran savunma harcamaları 2021 yılında 5.392 milyon usd, 2022 de ise 6.846,60 milyon usd ortalaması 6.119,30 milyon usd, Yunanistan 2021 8.299,90, 2022 8.104,90 milyon usd ortalama ise 8.202,40 milyon usd olmuş, Türkiye 2020'de başlayan savunma harcaması düşüşü devam ederek 2021 15.567,40 milyon usd, 2022 10.644,60 milyon usd'ye gerilemiştir. Türkiye ortalaması ise 13.106 milyon usd'dir. Polonya 2021 15.112,50 milyon usd, 2022 16.573,10 milyon usd, 2023 % 206'lık inanılmaz bir yükselişle 31.649,90 olmuş ve ortalaması ise 20.762,20 milyon usd'ye ulaşmıştır. Rusya da savunma harcamaları 2021 65.907,70 milyon usd, Şubat 2022 de başlayan Ukrayna savaşı yılında ise 102.366,60 milyon usd'ye ve 2023 yılında 109.454,40 milyon usd'ye yükselmiştir.

1960– 1970 yılları arasında İran savunma harcamalarının GSYİH'ya oranında 1960 yılında % 2,29 ile düşük seviyeden başlayıp 1970'de % 5,86'ya ulaşmıştır. Ortalama % 3,72'lik bir seviye göstermiştir. Yunanistan'a ait verilerde 1960 % 4,86 iken 1970 de % 4,20'ye gerilemiştir. Ortalama ise % 4,15 olmuştur. Türkiye de 1960 % 3,53 iken 1970 yılında % 3,26 ya gerilemiş ortalama ise % 3,40'lık bir yatay seviye görülmüştür. Rusya ve Polonya verileri bu dönemde SIPRI portalında bulunmamaktadır. 1971-1980 10 yıllık döneminde, İran 1971 % 3,05 e gerilemiş 1974 % 8,75 ve 1975 % 12,07 ye ulaşmıştır. 1980 yılında ise % 5,34 e gerilemiştir. İran için 1980-1988 Irak ile savaşa girdiği dönemdir. Ortalama ise % 7,17 olmuştur. Yunanistan'da aynı dönemlerde 1971'de % 4,12 iken 1980 yılında % 4,66 olmuş ortalaması % 4,94 şeklindedir. Türkiye de savunma harcamalarının GSYİH payı 1971'de % 3,50 iken 1980 % 3,90 şeklinde yatay bir seyir izlemiştir. Ortalaması % 3,97 olmuştur. Rusya ve Polonya verileri bu dönemde de SIPRI portalında yer almamaktadır.

Grafik 29. Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları GSYH Oranı (%)

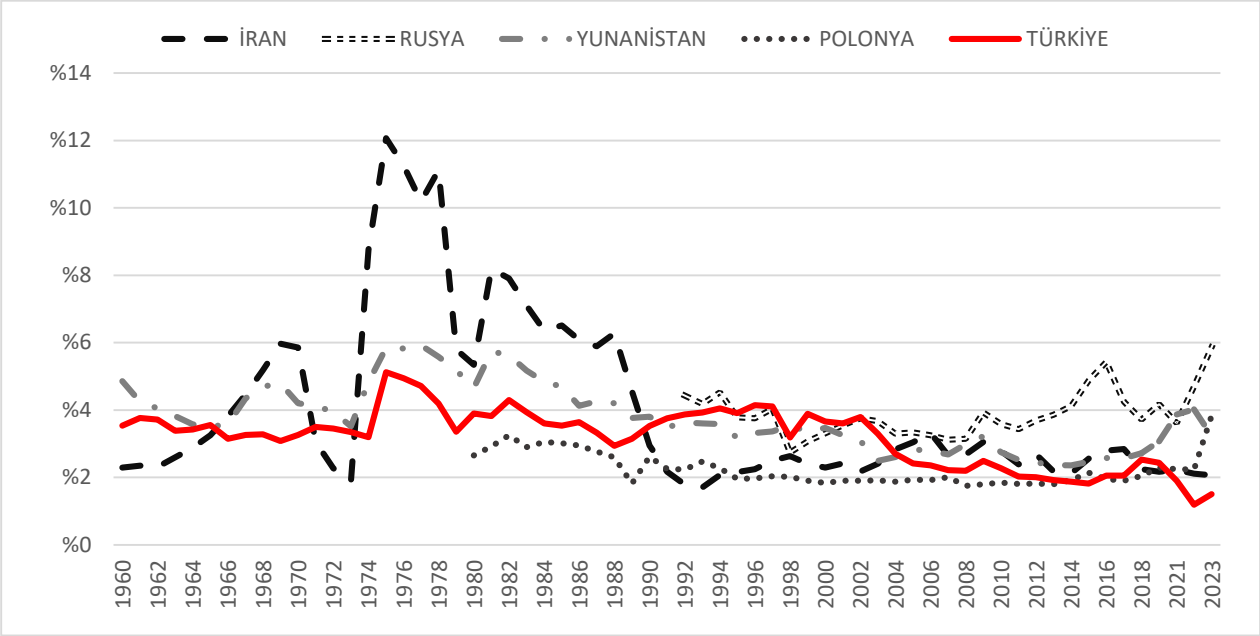

Kaynak: SIPRI 1950-2023 verilerinden derlenmiştir.

1981 – 1990 İran 1981 yılında % 8,19 ile artarak başlamış azalarak 1988 yılında % 6,27 İran – Irak savaşı sonrası 1989 % 4,56 ve 1990 da % 2,94 e gerilemiştir. Ortalama % 6,18 olmuştur. Yunanistan 1981 yılında % 5,74 iken azalan bir seyir ile 1990'de % 3,77 olmuştur. Ortalama ise % 4,62 lik bir yüzdeye sahiptir. Polonya aynı dönemde 1981 % 2,91 iken 1990'da % 2,61 şeklinde yatay bir seyir izlemiş 10 yıllık ortalaması % 2,79 olmuştur. Türkiye 1981 % 3,82 iken 1990 yılında % 3,53 e gerilemiştir. Ortalama % 3,58'dir.

1991 – 2000 10 yıllık döneminde, İran 1991 yılında % 2,17 iken 2000 yılında % 2,30 şeklinde yatay seyir izlemiştir. Ortalama olarak % 2,20 olmuştur. Yunanistan da yatay bir seyir izleyerek 1991 %3,48, 2000 yılında % 3,47 olmak üzere ortalama da % 3,45 şeklinde oluşmuştur. Rusya verileri bu dönemde mevcut olup 1992 itibariyle % 4,43, 2000 yılında ise % 3,31 şeklinde ve ortalaması % 3,76 olmaktadır. Polonya 1991'de % 2,25 yatay bir seyir izleyerek bu 10 yıllık dönemde 2000 yılında % 1,83 olarak görülmekte son iki yılda azalış mevcuttur. Savunma harcamaları GSYİH payında Polonya 1989 (%1,82) dan beri en düşük seviyesi 2000 yılında görülmüştür. Türkiye de ki durum da 1991 % 3,75, kriz dönemi olan 1994 % 4,05 – 1995 % 3,90 ve 2000 yılında is% e % 3,66 olmuştur. Ortalama % 3,85'tir.

2001 – 2010 dönemi için, İran 2001 yılında % 2,42 ve 2010 yılında % 2,79 olmuştur. Ortalama olarak % 2,74 görülmüştür. Rusya da 2001 yılı % 3,55 ve 2010 da % 3,59 olup yatay seyir izlemiştir. Ortalama % 3,46 olmuştur. Yunanistan 2001 yılı % 3,25 iken 2010 yılında % 2,75 olmuştur. Ortalaması ise % 2,87 şeklinde oluşmuştur. Polonya da savunma harcamaları GSYİH oranı 2001 yılında % 1,91 ve 2010 yılında % 1,85 olmuştur. On yıllık ortalaması % 1,88 olup bu dönemde yatay bir seyir izlemiştir. Türkiye de durum 2001 yılında % 3,60 2004 yılında % 2,70 e düşerek aşağı bir seyirle 2010'da % 2,27 ye gerilemiştir.

2011 – 2020 yıllarını içeren 10 yıllık dönemde, İran 2011'de % 2,38 iken 2020 yılında % 2,17 olmuş ve bu dönemde yatay bir seyir izlemiştir. Ortalama olarak % 2,41 olmuştur. Rusya da 2011 % 3,43 iken 2016 % 5,43'e çıkarak soğuk savaş döneminden sonra en yüksek seviyeye ulaşmış ve 2016 yılında dünya üçüncülüğüne yükselmiştir (SIPRI, 2016, s. 5).Daha sonra azalarak 2020'de % 4,17 olmuştur. Ortalama ise % 4,14'tür. Yunanistan 2011 yılında % 2,52 iken 2020 yılında % 3,07 ye yükselmiştir. Ortalama % 2,57 olmuştur. Polonya da 2011 yılı % 1,80 iken 2020 yılında % 2,29 a ulaşmıştır. Ortalama % 1,96'dır. Türkiye de durum % 2011 yılında % 2,03 iken 2015'te % 1,81'e daha sonra artarak 2020 yılında % 2,43 e çıkmıştır. Ortalama olarak % 2,14 seviyesinde görülmüştür.

2021-2023 yıllarında İran 2021 yılında % 2,22, 2022 % 2,11, 2023 % 2,06 olmuş ortalama ise % 2,13 tür. Rusya da 2021 de % 3,61, 2022 yılında Ukrayna savaşının başlaması ile % 4,69 a ulaşmış 2023 yılında % 5,86 olmuştur. Rusya ortalaması % 4,72 idi. Yunanistan 2021 de % 3,87, 2022 % 4,02 ve 2023'te % 3,23 olarak ortalama % 3,71 olmuştur. Polonya 2021 % 2,24, 2022 % 2,23 ve 2023 yılında Ukrayna savaşınında bölge etkisi sebebiyle % 3,83'e yükselmiştir. Türkiye de 2021'de % 1,90, 2022 yılında % 1,19 a düşmüş ve 2023'te % 1,50'ye gerilemiştir. Bunda savunma sanayisine yönelik hamlelerin etkin olduğu düşünülmektedir.

Türkiye ve gelişmekte olan ülkelerde savunma harcamalarının bütçe içindeki payı 2000 – 2010 yılları arasında, İran'da 2000 yılında % 14,04 olarak yüksek bir rakam bulunmakta 2010 yılında ise bu oran % 15,97'ye ulaşmıştır. Bu 11 yıllık dönemde ortalama olarak % 14,05 olmuştur. Rusya'nın 2000 yılında % 10,82 iken yatay bir seyirle 2010 yılında % 10,12 olmuş ve ortalama % 10,75'lik bir yüzde oluşmuştur. Yunanistan da 2000 % 7,46 iken azalan bir ivme göstermiş ve 2010 yılında % 5,19 u bulmuştur. Ortalaması ise % 6,11'dir. Polonya da durum 2000 yılında % 4,24 iken yine yatay bir seyirle 2010 yılında % 4,00 olmuştur. Ortalama % 4,22'dir. Türkiye ise bütçe payında 2000 yılında % 9,23 iken azalan bir ivme ile 2005 % 7,43, 2010 % 6,33 e gerilemiştir. Ortalama olarak % 7,54 tür.

2011-2020 yıllarında İran da önceki yıla göre düşerek % 13,01 2011 yılında olmuş, 2012'de son dönemlerin en yüksek değerine ulaşmış % 19,32 ye çıkmış 2013 yılında % 15,61 e düşmüş sonrasında yatay bir seyirle 2020 yılında % 14,39 a ulaşmıştır. Ortalama % 15,24'tür. Rusya da 2011 de % 10,32 olup 2020 ye kadar yatay bir seyirle % 10,59 a gelmiş ortalama olarak % 11,83'tür. Yunanistan 2011 yılında % 4,58 olmuş yatay bir seyirle % 5,10 a 2020 yılında gelmiştir. Ortalama ise % 4,97 olmuştur. Polonya 2011 % 4,06 iken 2015 de % 5,13 e yükselmiş daha sonra azalarak %5 4,74 2020 de aldığı orandır. Ortalaması ise % 4,57'dir. Türkiye 2011'de % 6,12 iken yatay bir seyirle 2020 yılında % 7,16 olmuştur. Ortalama % 6,28'dir. 2021 – 2023 döneminde gelişmekte olan ülkelerin savunma harcamalarının bütçe içindeki payına bakıldığında, İran 2021'de % 16,33 e yükselerek son yılların en yüksek bütçe payına ulaşmıştır. 2022 % 15,49 ve 2023 % 13,53 e düşmüştür. Üç yıllık ortalama ise % 15,12 dir. Rusya 2021 de % 10,31 iken 2022 Ukrayna savaşı başlaması ile % 12,94 e yükselmiş 2023 te % 16,14 olarak gerçekleşmiştir. Ortalama % 13,13 olmuştur. Yunanistan 2021 % 6,70, 2021 % 7,61 ve 2023 % 6,57 yi bulmuştur. Ortalama % 6,96 dır. Polonya da 2021 % 5,09, 2021 % 5,10 ve 2023 te %

8,12 gibi son yılların en yüksek savunma harcaması bütçesini ayırmıştır. ortalama % 6,10 dur. Türkiye de 2021 % 6,10, 2022 % 4,40 ve 2023 % 5,20 olarak oluşmuş. Ortalaması % 4,97'dir.

Grafik 30. Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları Bütçe Payı (%)

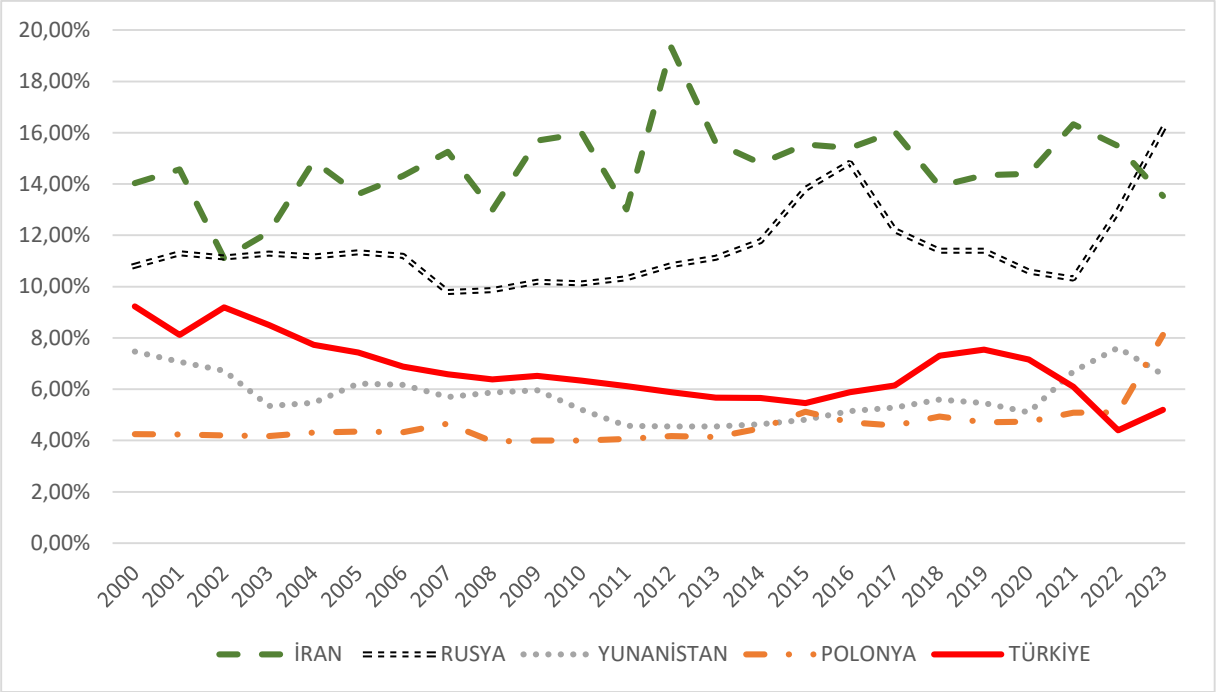

Kaynak: SIPRI 1950-2023 verilerinden derlenmiştir.

Grafik 31. Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Kişi Başına Savunma Harcamaları Payı(USD)

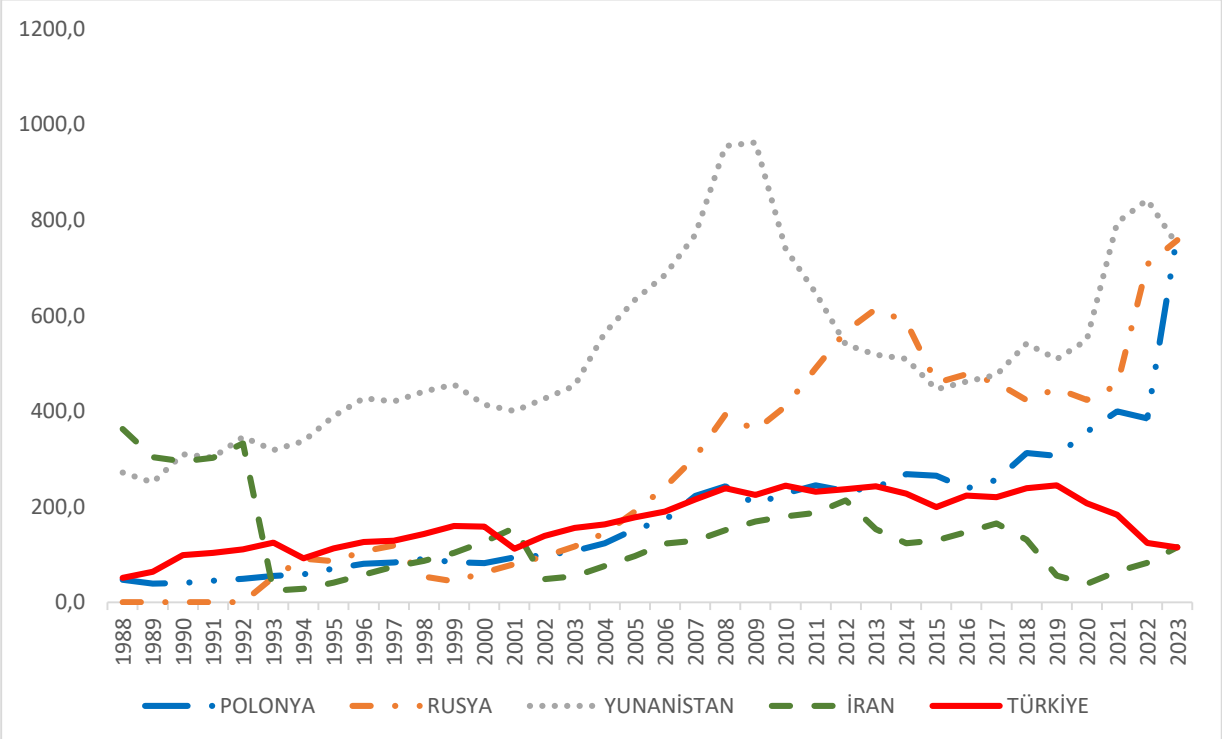

Kaynak: SIPRI 1988-2023 verilerinden derlenmiştir.

1989 – 1998 yılları arasındaki Polonya'nın kişi başına savunma harcamaları ortalaması 60,10 usd, Rusya 1993 – 1998 arası 84,70 usd, Yunanistan 346,80 usd, İran 173,50 ve Türkiye de aynı on yıllık dönemde 105,10 usd olarak görünmektedir. 1999 – 2008 yıllarında Polonya 137,9 usd, Rusya 167,20 usd, Yunanistan 575,48 usd, İran'da 106,40 usd, Türkiye'nin aynı dönemde 170,90 usd kişi başına savunma harcaması bulunmaktaydı. 2009 – 2018 on yıllık döneminde, Polonya 249,01 usd, Rusya 484,70 usd, Yunanistan 5.84,20 usd, İran 159,90 usd ve Türkiye'de 228,90 usd olmuştur. 2019 – 2023 beş yıllık döneminde, Polonya'da 443,80 usd, Rusya'da 558,10 usd, Yunanistan'da 688,50 usd, İran 71,40 usd ve Türkiye de 174,90 usd'dir. Türkiye'de önceki yıllara göre daha düşük miktarda kişi başına düşen savunma harcama ortalaması mevcuttur.

3.6 Türkiye'de Savunma Harcamalarını Etkileyen Faktörler

Literatürde, savunma harcamalarının genel belirleyicileri olarak adlandırılmakta olan ve savunma harcamalarına sebep olan olaylar zaman içinde evrilerek ve gelişerek farklı kuramsal yaklaşım ve modeller aracılığıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Tam kamusal hizmetler arasında yer almakta olan Askeri harcamaların düzeyi, içsel ve dışsal bazı tehditlerden etkilenir. Bir ülkede askeri harcamaların düzeyi, askeri-sınai kompleks, komşu veya tehdit oluşturan ülkelerle silahlanma yarışı, iktisadi açıdan kalkınma ve iç politika gibi birçok etkene bağlıdır (Elveren, 2021, s. 165).

Dışsal olan etkenler arasında tehdit olarak görülen ülkelerin askeri harcamaları, silahlanma yarışı, ülkelerin askeri harcama düzeyi ve ülke jeopolitik konumu gibi etkenler bu sınıfta kabul edilebilir. Askeri yardımlar, uygulanan yaptırımlar ve ambargo gibi uluslararası iktisadi destek ve kısıtlamalarda askeri harcama düzeyini dışsal olarak etkilemektedir. İçsel olan etkenler arasında ise, Askeri Keynesyen yaklaşıma göre ekonomiyi canlandırmak amaçlı olarak durgunluk dönemlerinde ya da seçim dönemlerinde seçim yatırımı şeklinde olmaktadır.

Türkiye, ekonomik ve bölgesel istikrarsızlıkların yoğun yaşandığı bir bölgede bulunmaktadır. Bu jeopolitik konumu sebebiyle savunma harcamaları her zaman önem arz etmektedir.

Türkiye'de savunma harcamalarını etkileyen başlıca etkenler;

İktisadi krizler, terör ve PKK olayları, NATO süreci, darbe ve darbe girişimleri, jeopolitik konum ve komşu ülkelerin savunma harcamalarının etkisi, Orta Doğu'daki gelişmeler ve Mavi Vatan'daki gelişmeler.

3.6.1 İktisadi Krizler

Türkiye, uzun bir dönem ekonomik istikrarsızlıkla mücadele etmiş ve bu nedenle ödemeler dengesi açık vermiştir. Bu da savunma harcamalarına özellikle 1978,1979,1989 ve 1994 dönemlerinde savunma harcamalarında azalmaya sebep vermiştir (Saygılı, 2022, s. 111).

2001 krizi dönemine bakıldığında savunma harcamaları GSYİH oranı % 3,90 dan % 2,20'ye kadar 2008'e kadar düşüş görülmektedir. 2019 – 2021 dönemleri arasında yaşanan Pandemi sürecinin etkin olduğu ve ekonomiyi de derinden etkileyen süreçte savunma harcamalarının GSYİH içindeki payı % 2,69 dan % 1,19 a kadar gerilemiştir.

3.6.2 Terör – PKK Olayları

Küresel anlamda önemli bir tehdit unsuru olan terör Türkiye'nin de temel sorunları arasındadır. 1970'li yıllarda terörle mücadeleye başlayan Türkiye bu duruma önem vermek zorunda kalmış 1990'lı yıllar sonrasında artan terör değişik boyutlarıyla ana gündeme taşınmıştır. 2000'li yıllardan itibaren PKK ve Türkiye arasında meydana gelen silahlı çatışmalar çoğunlukla güneydoğu bölgesinde gerçekleşmiştir (Yılmaz, 2023, s. 897).

Türkiye savunma harcamaları genel seyri 1970'lerden itibaren PKK ile mücadele içinde olması savunma harcamalarının artış sebepleri arasında yer almaktadır (İpek, 2014, s. 14).

Türkiye'de 1996 yılında terör saldırısı sayısı 3058 iken izleyen yıllarda artan terör saldırıları sonucunda 2015 de 16.908 terör saldırısı meydana gelmiştir. 2015 sonrası terörle mücadele politikalarında değişikliğe gidilmesi ile düşüş eğilimine geçmiştir (Karamanoğlu, 2016, s. 13).

Aynı dönemlerde savunma harcamalarının GSYİH oranındaki 2010-2015 yılları arasındaki azalışla terör saldırıları 2015'e kadar artmış, savunma harcamalarının 2016 yılı itibari ile artışa geçtiğinde terör olaylarının azaldığı görülmektedir. Bu verilere dayanarak ters orantılı bir ilişki olduğu söylenebilir.

3.6.3 NATO Süreci

Türkiye, 1950-1990 Soğuk savaş döneminde NATO'nun stratejik bir konumunda yer alması sebebiyle kritik bir rol oynamış, Sovyetler birliğinin dağılması ile 1990 sonrasında NATO'nun genişleme politikasında ve bölgesel güvenlikte aktif rol almış, 2000 ve sonrası NATO'nun terörle mücadele operasyonlarına ve Afganistan'a asker göndermiştir. Genel olarak bakıldığında Türkiye NATO'ya katılması sonrası askeri altyapısı ve gereksinimleri sebebiyle savunma harcamalarını arttırmış olduğu söylenebilir (Çelik, 2023, s. 98).

3.6.4 Darbe ve Darbe Girişimleri

Türkiye'de savunma harcamalarını etkileyen potansiyel savaş durumu, iç ve dış tehditler, politik durumlar dışında 1960 ve 1980 yılında yaşamış olduğu iki askeri darbe sürecinde de başa geçen askeri erk savunma harcamalarını etkileyen diğer bir etken olmuştur.

12 Eylül 1980 askeri darbesi ile ekonomik olarak toparlanma yaşamaya başlayan Türkiye askeri erkin de etkisiyle bu yıllar itibariyle PKK, Asala gibi terör örgütlerinin hedefine girmiştir. Dolayısıyla bu etkiyle de savunma harcamalarında artış meydana gelmiştir (Saygılı, 2022, s. 103). 1979 yılında

savunma harcamalarının GSYİH oranı % 3,36 iken 1980 yılında % 16 yükselerek savunma harcamalarının GSYİH'ye oranı % 3,90 olmuştur. Askeri erkin savunma harcamalarına pozitif etkisi olduğu söylenebilir.

3.6.5 Jeopolitik Konumu ve Komşu Ülke Savunma Harcamaları Etkisi

Türkiye jeopolitik konumu açısından Yunanistan, Balkanlar ve Orta doğuya yakın durumda bulunması bu bölgelerde meydana gelen sorunlar sebebiyle herhangi potansiyel bir saldırının caydırılması amacıyla savunma hizmetinin önemini arttırmaktadır. Özellikle soğuk savaş sonrasında Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu bölgelerinde meydana gelen terörizm, etnik çatışmalar, kitle imha silahlarının artması gibi riskler ülke çapında ve bölgesel düzeyde Türkiye tarafından uygulanacak savunma politikaları önem kazanmaktadır (Ergün, 2021, s. 35).

3.6.6 Orta Doğudaki Gelişmeler

2023 yılında Dünya'da savunma harcamaları 2,44 trilyon usd ile rekor seviyelere ulaşmıştır. Bu durumun başlıca nedeni Orta doğu ve Asya'da ki gerilimlerden kaynaklıdır. Türkiye 2023 yılında 15,8 milyar usd tutarındaki savunma harcamasıyla Dünya'da en fazla savunma harcaması yapan yirmi ikinci ülke konumuna gelmiştir (SIPRI, 2023, s. 54).

Suriye, İran, Irak, İsrail, Filistin, Arabistan, Ürdün gibi orta doğu ülkelerinin bir kısmı sınır hattımızda olup özellikle son yıllarda, devamlı bir yoğunluk ve çatışma halindedirler. Bu durum Türkiye açısından savunma harcamalarında arttırıcı olmasını gerektirmekte, herhangi bir tehdit karşısında kendisini korumak durumunda kaldığında gerekli caydırıcılığı bu sayede gösterebilmektedir.

Türkiye, bu tehditler ve olası risklere karşı, sulh dönemlerinde dahi savunma kabiliyetlerine zinde ve aktif tutmak durumunda bu nedenle de savunma harcamalarını yüksek tutmalıdır. Ayrıca bu ülkelerin yaptığı savunma harcama miktarları da arttırma etkenlerinden birisidir (Saygılı, 2022, s. 109).

3.6.7 Mavi Vatandaki Gelişmeler

1974 Kıbrıs barış harekâtı sonrası ABD'nin uyguladığı ambargolar sonucu 1980'li yıllarda Türkiye'de savunma harcamalarında önemli gelişmeler yaşanmış, Türk Silahlı Kuvvetlerinin modernizasyonu programı başlatılmıştır. Amaç, sahip olunan silah donanımlarını yenilemek bu çalışmayı ulusal silah sanayisini kurarak yapabilmektir.

1985-1995 döneminde ortalama 1 milyar dolar bütçe ayrılmıştır. 1996-2025 yıllarında ise ortalama 5 milyar dolar kaynak ayrılması planlanmasına karşılık yaşanan ekonomik krizler nedeniyle kaynak süreci 2000-2010 için ortalama 2 milyar dolar şeklinde revize edilmiştir. Bu modernizasyon programı finansmanının önemli bir bölümü SSDF tarafından karşılanmıştır (Şenesen, 2002, s. 13).

SONUÇ

İlk uygarlık tarihinden bugüne yüzyıl savaşları, din savaşları, ırk savaşları, toprak savaşları, Afrika da elmas, orta doğu da petrol savaşları var olmuş ve var olmaya devam edecektir. Savaşların sonunun, Einstein'ın öngördüğü şekilde kıtlık nedeniyle çorak topraklarda su ve gıda savaşlarının taş ve sopalarla gerçekleşeceği yönündeki ifade, kaynakların insan eliyle tükenmesine dayanması bakımından dikkat çekicidir. İnsanoğlu savaşçıdır ve ekonomik düzende ebedi bir kaynak arayışı çözümleri barışçıl olmadığı sürece bu savaşlar sürecektir. Çünkü yeryüzünde savaş, birilerinin para kazanması süreci olarak kapitalizm çarkının dişlilerinden biridir ve olmaya da devam edecektir. İnsanlık tarihinde, savaşların temel nedeni çoğunlukla ekonomik kaynak arayışı (toprak, altın, para, hammadde, iş gücü vb.) olmuştur. Savunma harcamaları, işte bu savaşlarda potansiyel düşmanlara karşı caydırıcı olabilme, üstün gelebilme amacıyla yapılagelmiştir. Ülkeler, savaşlar tarihi boyunca daha üstün silahlara ihtiyaç duymuş ve bu süreç diğer ülkeler içinde tehdit unsuru oluşturması sebebiyle savunma harcamalarını tetikleyerek devam etmiştir. Ayrıca bu süreç en bilindik haliyle Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB örneğinde olduğu üzere bir yandan ülkeleri diğer ülkelere karşı kutuplaştırmaya bir yandan da birleşme ve bütünleşme ile gücünün yetemeyeceği düşmanlara karşı daha az maliyetle hazırlanmak bağlamında askeri ittifaklar kurmaya yöneltmiştir. Ülkeler savunma harcamaları yaparak, bütünlüklerini ve özgürlüklerini korumak, iç ve dışta güvenli olmak amacını gütmektedirler. Bu sebeple de tarihsel sürece bakılıp ilgili grafik ve tablolar değerlendirildiğinde hem gelişmiş hem gelişmekte olan ülkeler de savunma harcamalarının genel itibarıyla artış eğiliminde olduğu gözlemlenmiştir.

Küresel olarak yapılan askeri harcamalar, 2023 yılında 2,44 trilyon doları bularak tüm zamanların en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Avrupa'da Ukrayna – Rusya savaşı etkisiyle askeri harcamalardaki önceki yıla göre % 13'lük keskin yükselişte oldukça etkili olmuştur.

Devletlerin savunulması için yapılan bu yüksek hacimli harcamalardan vazgeçilebilecek bir durum olmadığını savunmakta olan iktisatçılar bu gelişen ve büyümekte olan bütçeleri onaylamaktadırlar. Fakat savunma harcamalarının bir ülkenin zenginleşmesi yönünde iktisadi büyümesine etkilerini araştırmakta olan iktisatçıların bir bölümü savunma harcamalarının iktisadi büyümede çok önemli olduğunu savunmakta iken bir bölüm iktisatçılar ise savunma hizmeti için ayrılan bu kadar kaynağın kamunun diğer altyapı, eğitim, sağlık gibi refah harcamalarının ihmal edilmesine neden olduğunu belirtmektedirler. Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine oluşturacağı etki hususu bu konuda iktisatçılar arasında tartışma konusu olmaktadır. Sonuçta savunma harcamalarının yerine daha üretken olduğu görüşü benimsenen sosyal refah harcamalarına kaynak ayrılması durumunda ülkenin güvenliğinden ödün verilmesi fırsat maliyeti oluşmaktadır. Bu da ülke adına bir risk faktörüdür.

Gelişmiş ülkelerin savunma harcamalarının analiz edildiği ülke örneklerinde, hem savunma sanayisi gelişmiş hem de tedarikçi konumunda bulunan ülkeler olduğu ve büyük bütçeli savunma silahları üreten ve satan ülkeler olarak aynı zamanda yüksek savunma harcamaları yaptıkları görülmüştür.

Gelişmekte olan ülkeler bazında savunma harcamaları analiz edildiğinde, ekonomik darboğazlar, siyasal hareketler ve içinde bulunulan bölgenin yarattığı dış veya iç tehditler savunma politikalarını belirleyici unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçevede, gelişmemiş savunma sanayiine sahip ülkelerin yüksek bütçeli askeri teçhizatlara erişim ihtiyacı, genellikle vergi artışları, dış borçlanma ya da askeri ittifak anlaşmalarına yönelimle karşılanmaktadır.

Türkiye özelinde yapılan değerlendirmelerde**,** savunma harcamalarının GSYİH içerisinden ayrılan pay açısından seçili ülkeler arasında üst sıralarda yer alması ve NATO'nun belirlediği %2'lik eşik değerinin altında kalmaması dikkat çekmektedir. Buna karşılık, sağlık ve eğitim gibi sosyal sektörlerde Türkiye'nin genel akademik çalışmalarda orta-alt sıralarda konumlanıyor olması, kamu kaynaklarının etkin kullanımına ilişkin tartışmaları beraberinde getirmektedir.

Yapılan analizlerin sonuçlarına göre**,** Türkiye 1974–2002 yılları arasında GSYİH'nın önemli bir kısmını savunma harcamalarına tahsis etmiştir. Ancak son yirmi yıllık dönemde, hem savunma harcamaları/GSYİH oranında hem de savunma harcamaları/bütçe payında gözle görülür bir azalma yaşanmıştır. Bu durumun, özellikle son yıllarda savunma sanayiine yönelik gerçekleştirilen yapısal atılımlardan kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

En sancılı dönemlerinde dahi Türkiye'nin, NATO'nun ülke GSYİH'sından ayırmasını talep ettiği alt sınır olan % 2 oranının altında birçok NATO ülkesi ilerlerken, savunma harcamalarının GSYİH içindeki payı genel olarak yüksek kalmıştır. Türkiye için ayrılan bu savunma harcamaları bütçesinin gerekliliği tartışmasından öte yapılan harcamanın daha verimli olarak gerek hammadde ithalatını düşürerek ekonomik büyümeye katkıda bulunmak gerekse ar & ge ve kalifiye personel istihdamı arttırarak ülke sathına yapılan bir artı değer sağlanmasına yoğunlaşmak gerekmektedir. Barış sağlandığı ve silahsızlanmaya gidildiği ölçüde savunma harcamaları azaltılarak kaynaklar ulus refahını arttırıcı kamu harcamalarında kullanılabilecektir.

Türkiye ve seçili gelişmiş ülkeler arasındaki karşılaştırmalı analizde dikkat çeken noktalar arasında; Türkiye, dünya savunma harcamalarının GSYH payı açısından 1995-2002 yılları arasında Dünya savunma harcamalarında birinci sırada yer alan ABD'nin bile üzerinde yer almakta. Türkiye, savunma harcamalarının kamu bütçesi içindeki payı açısından 2001-2022 döneminde Almanya ve İngiltere gibi sanayileşmiş seçili ülkeleri aşmış bulunmaktadır. Bu dikkat çekici bir durumdur.

Türkiye, gelişmekte olan ülkelerde 1994-2002 yılları arasında Rusya gibi dünya sıralamasında ilk üçte yer alan bir ülkenin dahi GSYH oranında üzerinde yer almaktadır. 1990-2002 yıllarında Yunanistan'dan daha fazlı GSYH'dan savunma harcamalarına pay ayrıldığı görülmektedir. Bütçeden pay ayrılması hususunda, 2000-2022 yıllarında Yunanistan ve Polonya'dan daha fazla pay ayrılmış olduğu görülmektedir.

2023 yılı itibarıyla bakıldığında Türkiye'nin gerek gelişmekte olan ülkelerin savunma harcamalarının kronolojik yapısı gerekse GSYİH içindeki payı anlamında savunma harcamalarına yüksek kaynak ayırdığı görülmektedir. Son on yıllık ortalamalar Türkiye'nin savunma harcamalarının son yıllarda azalan bir ivme gösterse de gelişmekte olan ilgili ülkeler bazında yüksek olduğu görülmektedir. Türkiye'de 2023 yılında önceki yıla göre savunma harcamalarında % 46'lık bir artış olması da dikkat çekicidir. Buna sebep olarak son yıllarda savunma sanayi aktif olsa dahi hammadde ve ara mal üretiminde henüz dışa bağımlılığımızın devam ettiği söylenebilir. Genel olarak bakıldığında özellikle Türkiye başta olmak üzere Orta Doğu ülkelerinin yüksek savunma harcamalarına daha çok kaynak ayırdığı görülmektedir.

Aynı şekilde Doğu Akdeniz, Ege ve Orta Doğu'daki gelişmeler Türkiye ve komşu ülkelerinin bazı G7 ülkelerinden daha yüksek miktarda GSYİH ve bütçeye oranla savunma harcamalarına kaynak ayırmasına yol açmaktadır. Türkiye, barış ve istikrarı sağlamak amacıyla içinde bulunduğu zor coğrafyada, teknolojik imkânları zamana uygun hale getirilmiş yeterli bilgi ve beceriye sahip eğitimli askeri ve personel gücü ile donanmış, gelişmekte olan ve her an değişebilen durum ve şartlar doğrultusunda intibak sağlayacak güçlü ve caydırıcılığı had safhada olan bir ordu bulundurmak durumundadır.

Emperyalist ülkelerin, özellikle Orta Doğu ve Afrika'da görülen müdahaleleri bölge ülkelerinin ve Türkiye'nin savunma harcamalarını artırmasının asli sebebi olarak nitelendirilebilir. Bu nedenle Türkiye Orta Doğu ülkeleri ile iş birliğini geliştirmeli ve emperyalist devletlerin özellikle Orta Doğu'ya olan müdahalelerini azaltması yönünde çaba göstermelidir.

Türkiye'nin, savunma harcamalarını azaltıp sosyal refah harcamalarına yönelebilmesi için öncelikle, terör sorununun çözümü, Yunanistan ile diplomatik ve kültürel anlamda iyi ilişkiler kurulmasının sağlanması, Yunanistan gibi sınır ülkelerle güvenlik alanı olarak adlandırılan bölgelerde iyi ilişkiler geliştirilmesi ayrıca demokratik ve normalleşme süreçlerinin sağlanması gerekmektedir.

Türkiye'ye ait analiz edilen birincil ve ikincil kaynaklar ile ele alınan dönem bazında, savunma harcamaları ihtiyacının devam ettiği görülmektedir. Son yıllarda gelişme ve artış trendine giren savunma sanayisinin hammadde ve ara mal kısmında da artması sağlanmalıdır. Milli güvenlik ve savunma ithalatının azaltılarak ülke ekonomisine katkı arttırılarak refah kamu harcamaları ile kıyaslandığında artı değer kazandıran bir kamu harcaması olma yolunda yol kat etmiş olunacağı düşünülmektedir.

Bir ekonomide savunma harcamalarının, diğer refah harcamalarına kıyasla iktisadi büyüme üzerindeki etkisi; bu harcamalara ayrılan kaynakların ne ölçüde optimum düzeyde olduğu, nasıl kullanıldığı ve ortaya çıkan çıktıların nasıl değerlendirildiğine bağlı olarak pozitif ya da negatif yönde değişebilmektedir. Kaynakların etkin biçimde kullanılması durumuna Türkiye'den bir örnek verilecek olursa; son yıllarda geliştirilen insansız hava araçları (İHA/SİHA), zırhlı araçlar, hava savunma sistemleri, mühimmat ve füzeler ile deniz platformları hem savunma kapasitesini güçlendirmekte hem

de savunma sanayi ihracatları aracılığıyla ülke ekonomisine doğrudan katkı sağlamaktadır.

2025 yılında yaşanan İsrail-İran çatışması, uluslararası güvenlik mimarisinde ciddi kırılmalara yol açmış ve NATO'nun savunma politikalarında yeni bir yönelimi zorunlu kılmıştır. Bu gelişmelerin ardından Lahey'de düzenlenen NATO Zirvesi'nde, üye ülkeler 2035 yılına kadar gayrisafi yurt içi hasılanın %5'ini savunma ve güvenlik harcamalarına ayırma taahhüdünde bulunmuştur**.** Bu karar**,** İttifak'ın kolektif savunma kapasitesini artırma ve bölgesel tehditlere karşı daha etkin bir caydırıcılık oluşturma hedefiyle doğrudan ilişkilidir. Belirlenen %5'lik hedefin %3,5'lik kısmı doğrudan askeri harcamalara**,** yani silahlı kuvvetlerin modernizasyonu, ileri teknoloji yatırımları ve operasyonel kapasitenin artırılmasına yöneliktir. Kalan %1,5'lik bölüm ise sivil hazırlık, stratejik altyapıların güçlendirilmesi ve hibrit tehditlere karşı dayanıklılığın artırılması gibi tamamlayıcı alanlara tahsis edilecektir. Bu yapı, NATO'nun yalnızca konvansiyonel tehditlere değil, aynı zamanda siber güvenlik, dezenformasyon ve enerji güvenliği gibi çok boyutlu risklere karşı da kurumsal kapasitesini güçlendirmeyi amaçladığını göstermektedir. Türkiye gibi NATO üyeleri açısından savunma harcamalarının yeniden yapılandırılmasını ve bütçe önceliklerinin gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Türkiye'nin mevcut savunma politikaları ve yerli savunma sanayi yatırımları dikkate alındığında, bu hedefin ekonomik sürdürülebilirlik ve güvenlik gereksinimleri arasında hassas bir denge kurulmasını zorunlu kıldığı söylenebilir.

21. yüzyılda çeşitli bölgesel savaşlar sürerken, insanoğlunun bu krizlere karşı göstereceği dayanıklılık ve samimi şekilde barışı desteklemesi, küresel istikrarın sağlanmasında kritik bir rol oynayacaktır. Diplomatik girişimlerin etkili kullanımı, savaşın kontrol altına alınmasını sağlarken, birlik içinde hareket eden devletler arasındaki işbirliği, uluslararası güvenliği artırma çerçevesinde belirleyici olacaktır. Avrupa Birliği ve NATO gibi uluslararası örgütler aracılığıyla, barışın tesis edilmesi amacıyla arabuluculuk ve diplomatik yöntemler bulunmalı. Küresel güvenliğin sağlanması, bölgesel ve uluslararası işbirliklerinin güçlendirilmesi yoluyla barışın sürdürülebilirliği açısından kayda değer ilerlemelerin sağlanmasına katkıda bulunulmalıdır.

KAYNAKÇA

KİTAP VE MAKALELER

Abrahamian, E. (2008). *İran'ın Modern Tarihi*. Çeviren: Dilek Şendil. İstanbul.

Acemoğlu, D. +; Robinson, James A., (2017), *Ulusların Düşüşü*, Çeviren: Faruk Rasim Velioğlu, 24. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul.

Akça, İ., Özden, B.A. (2021*), Türkiye Savunma sanayiinin ekonomi-politik haritası,* Yurttaşlık derneği, Birinci Basım. İstanbul.

Akdoğan, A. (2011), *Kamu Maliyesi*, 11. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.

Akgün, C., Palacıoğlu T., (2003), "İran Ülke Etüdü", İstanbul Ticaret Odası, Y. No:2003-13

Akgün, B., Semiz, Y., (2005), *Büyük Ortadoğu jeopolitiğinde İran-Abd ilişkileri*, Selçuk Üniversitesi İİBF, Sosyal ve Ekonomik araştırmalar dergisi, İzmir.

Akşin, S. (2007), *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.

Aktan, C. C., (2010), *Monetarizm ve Rasyonel beklentiler teorisi*, Dokuz eylül üniversitesi, İktisadi ve idari bilimler fakültesi, Cilt 2, No 1, Sf. 168-187. İzmir.

Altun, N., (2017), "Savunma harcamalarının düzeyinin belirlenmesi: Teorik bir tartışma", Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Nisan 2017, Cilt:5 Sayı:2

Amin, S., (1993), "Üçüncü Dünya Demokrasi ve Sosyalizm", Çev. Yiğit Bener, Fikret Başkaya, Mülkiyeliler Birliği Vakfı yayınları No:12, Ankara.

Apak, S., Aytaç, A., (2009*). Küresel Krizler Kronolojik değerlendirme ve Analiz*. 1. Basım, Avcıol Basım Yayın, İstanbul.

Arslan, A., (2023), Beyaz ve Devrim: İran ve Pehleviler, SDE Akademi Dergisi, Cilt:3, S:3.

Aslan, M. H. (1998). *Hizmet Ekonomisi*, Alfa Yayınevi. Cağaloğlu İstanbul.

Aydal, D. (2007), *Maden Savaşları Dünyanın Kara talihi,* Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

Bağış, B., (2022), *Rusya-Ukrayna savaşının küresel ekonomiye ve Türkiye'ye etkileri,* SETA Yayınları 199, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Turkuaz haberleşme, sf. 65-66, Ankara

Baran, P. A. and Sweezy, (1966), P. M. "Monopoly Capital: An Essay on the American Economic and Social Order*",* New York: Monthly Review Press.

Baran, P., Sweezy, P.M. (1970). *Tekelci Kapitalizm*, çeviren: Filiz Onaran, Sevinç matbaası. İstanbul.

Baran, T. (2018). "Türkiye'de Savunma Sanayi Sektörünün incelenmesi ve Savunma Sanayi Sektörü harcamalarının ekonomi üzerine etkilerinin değerlendirilmesi", Uluslararası İktisadi ve İdari bilimler dergisi 4 (2), Sf. 58-81.

Başar, S. (2012), *Makro İktisada Giriş*, Savaş yayınevi, Ankara.

Benoit, E. (1973), "Growth Effects of Defence in Developing Countries". International Development Review, 14(1), Sf. 2-10.

Berber, S. (2013), "İran'ın Ekonomi Politikası, Yaptırımların Etkisi ve ikilemleri", Bilgi Stratejisi, Cilt 5, Sayı 9, Sf. 59-80. İstanbul.

Bilişli, K. (2011), "Askeri Keynesçilik", Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 3, Sayı:2, Sf. 1-20. Aksaray.

Bilgin, C., (2022), *Savunma Harcamasındaki Değişimlerin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye için Doğrusal Olmayan Eşbütünleşme Modeli ve Asimetrik Nedensellik Testi*, İzmir İktisat Dergisi, Cilt:37, Sayı:1, Sayfa:92-109. İzmir.

Binici, Ş., (2010), *Savunma Harcamalarının Sayıştay Denetiminde Karşılaştırmalı Bir Analiz*, Türkiye, ABD, Fransa ve Almanya, Harp Akademileri Komutanlığı SAREN, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Black, J. (2009), *Savaş ve Dünya Askeri Güç ve Dünyanın Kaderi* 1450-2000, Birinci Baskı, Çeviri: Yeliz Özkan, Dost Kitabevi Yayınları. Ankara.

Boratav, K. (2004), *Yeni Dünya Düzeni Nereye?,* İmge Kitabevi Yayınları 2. Baskı, Ankara.

Börtücene İ., Akgüç, Ö., Boratav, K. (1995), *Özeleştirme değil Kamulaştırma*, Kaynak yayınları, İstanbul

Brzezinski, Z., (2005), Büyük Satranç Tahtası, İnkılâp kitabevi, İstanbul.

Bulutoğlu, K. (2004). *Kamu ekonomisine giriş, Demokraside devletin ekonomik bir kuramı.* Ankara: Maliye ve Hukuk yayınları.

Cansen, E., (2020), Savaşlar berabere bitmez, Sözcü gazetesi köşe yazısı, 2.02.2020, Sf.6. İstanbul.

Ceyhan, M. Said, Asıloğulları, Merve, (2019), *OECD ülkelerinde savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi*, Araştırma makalesi, Kapadokya Akademik Bakış 3(1): 25-49

Clogg, R. (1997), *Yunanistan Modern Tarihi*, Çeviren: Dilek Şendil, İletişim Yayınları. İstanbul

Cipolla, C.M., (1998), *Silahlar ve Avrupa Sömürgeciliği,* Çeviri Taşkın Temiz, Yöneliş yayınları, İstanbul.

Çelik, A. H., (2015), *Ortadoğu ülkelerinde savunma harcamalarının ekonomi politik analizi: Körfez ülkeleri örneği*, T.C. Marmara Üniversitesi Doktora Tezi.

Çetinkaya, Çetinkaya, Turan, A., Aksoy E. (2017), *Askeri Harcamalar özelinde Kamu harcamaları ve Ekonomik büyüme ilişkisi*, İzmir: Selçuk Üniversitesi İİBF. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi.

Demir, Z., (2022), *Türk savunma sanayi şirketleri ile defense 100 şirketlerinin trend analiz ile karşılaştırılması: örnek uygulama*, yönetim ve ekonomi araştırma dergileri, Cilt:20, Sayı:1, İstanbul.

Demirel, O., (2023), *Türkiye'de Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi ve seçili Dünya ülkelerine yakınsama analizi*, İnönü üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü, yayınlanmış Doktora Tezi, Malatya.

Dedebek, E. (2015), *Küresel kamusal mal olarak Barış ve Güvenlik*, Ankara üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü, Kamu ekonomisi (Maliye) Ana bilim dalı, Doktora Tezi, Ankara.

Değer, Saadet, Sen Somnath, "Military Expenditure and Developing Countries", Handbook of Defense Economics I, (Ed: Keith Hartley and Todd Sandler), Amsterdam: Elsevier Science B.V., 275-307 1995

Dobb, Maurice, (1990), *Kapitalizmin Dünü ve Bugünü*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Doruk, M. (2008), *1980 sonrası savunma harcamalarının Türkiye ekonomisi üzerine etkileri*, Celal Bayar üniversitesi, İktisat Ana bilim dalı, Doktora Tezi

Duyar M., Koçoğlu M., (2014), "Askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerine etkisi; Sahra altı Afrika örneği", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:7, Sayı:33, İstanbul.

Eagleton, C., Williams, J., (2008), Paranın Tarihi, Çeviren: Fadime Kâhya, Türkiye İş bankası yayınları, I. Baskı, Yayla Matbaacılık, İstanbul.

Edizdoğan, Nihat., (1989), *Kamu Maliyesi I,* Atlas Ofset. Ankara.

Elveren, A. Yavuz., (2021), *Askeri Harcamalar ve Ekonomi Eleştirel bir Yaklaşım*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

Eğilmez, M., (2014), *Örneklerle Kolay Ekonomi*, Remzi Kitabevi, 8. Basım

Eğri, T., Timur, B., Bayraktar Y., (2017), Seçilmiş Ortadoğu ülkeleri için Ekonomik Büyüme vve Savunma harcamaları ilişkisi: Panel Veri Analizi, Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları dergisi, C:5 Sayı: 5,

Eraktan, S., Maliye kitabı, Genişletilmiş 3. Baskı, Ankara üniversitesi Ziraat Fakültesi, Yayın No:1561, Ders Kitabı:514, ANKARA.

Erdem, F., (2008), *Avrupa birliği sürecinin Türk savunma harcamalarına etkisi*, Doktora Tezi, Uludağ üniversitesi Sosyal bilimler Maliye bilim dalı, Bursa

Ergün, Y., (2021), Savunma harcamalarının dış borçlanma ile ilişkisi: Türkiye analizi, Celal Bayar üniversitesi, Sosyal bilimler enstitüsü, Maliye anabilim dalı, Doktora Tezi, Manisa.

Eroğlu, E. (2018), *Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi: NATO ülkeleri için dinamik panel veri analizi*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal bilimler enstitüsü,

Eroğul, C. (1974), *Marksist Devlet Kuramı Hakkında Bir Not*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**,** Cilt: 29 Sayı: 1. Ankara.

Ertekin, S., (2020), *Savunma harcamalarının bütçe açıkları üzerinde etkisi: seçilmiş OECD ülkeleri üzerine panel veri analizi,* Pamukkale üniversitesi Enstitüsü dergisi, sayı.41, syf. 460-474, Denizli.

Esmer, A. Ş. (1953). *Siyasi tarihi (1919–1939).* Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

Fikir, H. (2010), *Türkiye'de Kamu harcamaları ve iktisadi büyüme üzerine etkisi*, M.Ü. Sosyal Bilimler Üniversitesi, Mali İktisat Bilim Dalı, Doktora Tezi.

Friedman, Thomas L. (2006), *Dünya Düzdür-Yirmi Birinci Yüzyılın Kısa Tarihi*, Çeviren: Levent Cinemre, 2. Baskı, Boyner Yayınları, İstanbul.

Foster, J. Bellamy, (2008), *Kapitalizmin Malileşmesi ve Kriz*, Çeviren: Çiğdem Çidamlı, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul.

Giray, F., (2004), *Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme,* Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Maliye bölümü, Cilt 5, Sayı 1. Bursa.

Gök, A., (2021), *Suriye ve Libya'da meydana gelen çatışmaların vekalet savaşı teorisi kapsamında karşılaştırılması*, Güvenlik Bilimleri dergisi, Mayıs 2021, Cilt:10, Sayı:1, sf. 121-150. Gaziantep.

Gökbunar, R. (2004). "Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler ve Ekonomik Büyümeye Etkileri", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 59 (01) , . DOI: 10.1501/SBFder_0000001482

Görgün, S. *Maliye Politikası*, 1. Basım, İstanbul Çağlayan Basımevi, 1973

Gövdeli, T. (2019). "Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye'de Wagner Yasası ve Keynesyen Hipotezin Ampirik Analizi"*, Atatürk Üniversitesi* İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 33, Sayı: 3.

Gulbenkian K., 2003, *Sosyal Bilimleri Açın, Sosyal Bilimlerin Yeniden yapılanması üzerine rapor,* Metis Yayınları, Çev. Şirin Tekeli, İstanbul.

Gül, E., Torusdağ, M., (2020), *Savunma Harcamaları Cari Açık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*, Sakarya üniversitesi, İktisat bölümü, *İTOBİAD.*

Güler, M.A., Kişman, Z.A., (2020), Uluslararası Silah Ticareti ve Savunma harcamaları araştırma makalesi, Uluslararası ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi 2020 4 (2), UTEAD, İstanbul.

Güler, M. Atilla, (2013). Kriz ve Yeni Toplumsal Hareketler: "İşgal Et" örneği. Gazi üniversitesi İİBF Çalışma ekonomisi ve Endüstri ilişkileri bölümü. Ankara.

Günlük-Şenesen, Gülay (2002a), *Savunma Harcamaları ve Ekonomik Etkileri* 1980-2001, TESEV Yayınları, İstanbul.

Güneş, M., (2011), "Etkin Bir Kamu Yönetimi İçin Artan Savunma Harcamalarının Denetimi ve Hesap Verebilirliğin Rolü". Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13 (2), 139-166.

Gür, E., (2018), "Kamu harcamalarının finansmanında dış borçların etkisi", Sosyal bilimler dergisi, Yıl:5, Sayı:27,

Hunt, E.K., (2005*), İktisadi Düşünce Tarihi*, Dost kitabevi yayınları, Ankara.

İneci, S. Gençay, 2002, "Avrupa Birliğine üyelik sürecinde Polonya Ekonomisi", Avrupa Araştırmaları Dergisi, Cilt:10, Sayı:2,

İpek, E. (2014). "*Savunma Harcamalarının Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi"*, ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 113-126.

Jane, M., (2017), *İran'ın Nükleer Politikasının gelişimi ve uygulanan ambargo ve yaptırımların dış politikasına etkilerinin analizi*, Ekim 2017, İran Özel Sayısı, 1 (2), İstanbul.

Karamanoğlu, Y.E., "*Terör olaylarının istatistiksel analizi: Türkiye örneği*", Aktüerya derneği, İstatistikçiler dergisi, IDIA9, 2016, 12-25. Bitlis.

Kalaycı, İ., 2006. "*Post-Maastricht Döneminde Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Savunma Bütçesi*", Maliye Dergisi, Sayı: 151, Temmuz-Aralık, ss. 85–102.

Kanca, Osman C., Yamak, R. (2020), "Türkiye Ekonomi açısından Benoit Hipotezinin Testi", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler, Araştırma makalesi, Yayın No. 19(3).

Karagöl, Erdal T., Turhan A, "External Debt, Defence Expenditures and Political Business Cycles In Turkey. Defence and Peace Economics", Sayı:3, Cilt:19, 2008,

Karakaya, C., & Sahinoglu, T. (2020). "Savunma harcamaları ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği", Business and Economics Research Journal, Sayı:11, No:2.

Kasaba, R., 2006, *Türkiye Tarihi 1839-2010, Modern Dünyada Türkiye*, Cilt:4,

Kaya, Ülger İ., (2003), *Avrupa Birliğinin ABC'si*, Türk Dil Vakfı, Sinemis Yayıncılık, Ankara.

Kazgan, G., (2018), *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, 21. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Kazgan, G., (2016), *Liberalizimden Neoliberalizme,* Remzi Kitabevi. İstanbul.

Keneş, B. (2011), *İran Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim (1979-2011),* Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu araştırmaları enstitüsü Ortadoğu siyasi tarihi ve uluslararası ilişkileri ana bilim dalı. İstanbul.

Keneş, B. (2013), *İran Siyasetinin iç Yüzü*. Timaş Yayınları, İstanbul.

Kennedy, G., (1983). *Defense Economics,* London, Gerald Duckworth Co.Ltd.

Alıntılayan, Kişman, Z.A., Güler, M.A., (2020), "Uluslararası Silah Ticareti ve Savunma harcamaları", UTEAD, Uluslararası Ticaret ve Ekonomi araştırmaları dergisi.

Kurtoğlu, R., (2018). *Biyo-Politik Savaşlar*, Destek yayınları, Kasım 2018, İstanbul.

Künü, S., 2013, *Kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkileri: Türkiye üzerine bir uygulama*, Atatürk Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul

Landau, D. (1993*), The Economic Impact of Military Expenditures,* Policy Research Department The World Bank. WPS 1138.

Lipow, Jonathan and ANTINORI Camille M. (1995). *External Security Threats, Defense Expenditures, and The Economic Growth of Less-Developed Countries, Journal of Policy Modeling,* 17:6, 579-595, doi: 10.1016/0161-8938(95)00021-6.

Luxemburg, R. (1899), The militia and militarism, www.marxists.org/archive/luxemburg/1899/02/26. htm

Machiavelli, N., (2012), *Prens*, Çeviri: Kemal Atakay, Can Yayınları, 6. Basım, İstanbul.

Magdoff, H., (2005), *Sömürgesiz Emperyalizm*, Çev. Çiğdem Çidamlı, Devin Yayıncılık. İstanbul.

Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924-1993), Ankara 1993, s.11.

Marks, K., Engels, F., (2003), *Komünist Parti Manifestosu*, Birinci Baskı, Eriş Yayınları, İstanbul.

McGuire, Martin C. (2007), "*Economics of Defense in a Globalized World*", Handbook of Defense Economics, Vol. 2, Keith Hartley ve Todd Sandler (Eds.), Elsevier. University of California. USA.

Mıshkın, F.S. (2000), *Para Teorisi-Politikası,* Çeviren: İlyas Şıklar, Ahmet Çakmak, Suat Yavuz, Bilim Teknik Yayınevi. İstanbul

Murat, Ö., (2020), *Türkiye ve Brıcs ülkelerinde savunma harcamalarının dış ticaret dengesine etkilerinin incelenmesi,* Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Ticaret üniversitesi, Dış Ticaret enstitüsü. İstanbul.

Neill, William H., (2002), *Dünya Tarihi*, Çeviren. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, İstanbul.

Öncel, R., (2022), *Savunma Politikaları,* SETA Kitapları 86, 1. Baskı, Editör: Ferhat Pirinçci, Ankara.

Önder, H., (2022), *NATO üyelerinin %2'lik savunma harcama hedefine yakınsamasının sınanması,* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Yüksekokulu Dergisi, Cilt.25, Sayı.2, Konya.

Önder, İ. (1974), *Türkiye'de Kamu Harcamalarının Seyri:1927-1967*, İstanbul Üniversitesi y.no. 1925, İktisat Fakültesi y.no. 330.

Önder, İ. (2003), "Savaşın ekonomi-politiği", Emperyalizm ve Savaş, Irak'ın işgali sonrasında Dünya ve Türkiye, Nazım kitaplığı yayanları, İstanbul.

Öymen, O. (2003), *Silahsız Savaş Bir mücadele sanatı olarak diplomasi*, 4. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Özakıncı, C. (2003), *Dolmakalem Savaşları*, 3. Basım, Kayhan Matbaacılık, İstanbul.

Özbilgi, F. (2020), *Türkiye'de Savunma harcamalarının dış borçlanma üzerindeki etkisinin ardl modeli ile analizi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Eskişehir.

Özdemir, S. (2017*), İran Devrimi sürecinde İran – ABD ilişkileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim dalı, Doktora Tezi. İstanbul.

Özgüven, A. (1989), *Harp Ekonomisi ve Ekonomik Harp,* Filiz Kitabevi. İstanbul.

Özgüven, A. (2001*), İktisadi Düşünceler – Doktrinler ve Teoriler*, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Özçelik, Ö., Önder, H., (2013), "Savunma harcamalarına Terör riskinin etkisi: Ampirik bir uygulama", İ.İ.B.F. Dumlupınar Üniversitesi, Ekonomi Sempozyumu sunusu.

Özkan, U., (2019), Orta Doğu'da Silahlanma yarışı ve güç dengesi oluşumu, Ufuk Üniversitesi, Ankara.

Pamuk, Ş. (2013), *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi büyüme, kurumlar ve bölüşüm*, Türkiye iş bankası kültür yayınları, Kasım 2013

Pamuk, Ş., (2008), *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme,* Seçme eserleri – II, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları. İstanbul.

Parlak, Y., R., (2016), "Savunma harcamaları, Terörizm ve Ekonomik büyüklük arası ilişkinin incelenmesi", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat anabilim dalı, Ankara.

Piketty, Thomas, (2010), *Yirmi birinci yüzyılda Kapital*, Türkiye İş bankası, Kültür Yayınları, Çeviren. Hande Koçak, sf.1594

Reçber, K. (2020), NATO Kurucu andlaşması 5. Maddesinin Saldırı fiili açısından analizi, Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F: Uluslararası İlişkiler Bölümü, Vol.2 No.2, Bursa

Roberts, J.M. (2015), *Avrupa Tarihi*, Çeviren: Fethi Aytuna, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Rosh, R. (1988). *Third World Militarization: Security Webs and the States They Ensnare. The Journal of Conflict Resolution,* sf. 671-698.

Sanyürek. M.Bora, (2018). İran Silahlı kuvvetleri, The Journal of Social Sciences, 2018. DOI:10.16990/SOBIDER.4662, Sayı:31.

Saygılı, Z., (2022), Savunma sanayi ve savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği (2002-2019), Doktora Tezi, Altınbaş üniversitesi, İstanbul.

Seyidoğlu, H. (2003), *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, Geliştirilmiş 15. Baskı, Kurtiş Matbaası, İstanbul.

Sebile Sevinç, *Dünya'da ve Türkiye'de Savunma sanayi ve Savunma harcamalarının Makroekonomik etkilerinin ampirik analizi: Türkiye örneği,* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana bilim dalı, Kahramanmaraş 2020, s. 14.

Sweezy, P. M., Baran, P. A. ve Magdoff, H. (1975). Çağdas Kapitalizmin Bunalımı. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Sezgin, S. (2004), *Savunma harcamaları Terörizm ve Ekonomi*,

Shpirt, A. (1976), *Bilimsel – Teknolojik Devrim ve üçüncü Dünya*, Sorun Yayınları, Birinci Baskı, Çeviren: Nahit Tören, N. İçerde, İstanbul.

SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute) (2020),

SIPRI, Fact sheet, Trends in World Military Expenditure, 2020. April 2021.

SIPRI Year Book, (Stockholm International Peace Research Institute) (2023),

SIPRI Year Book, (Stockholm International Peace Research Institute) (2024),

Skousen, M. (2003*). Modern İktisadın inşası*, Çevirmen; Ekrem Erdem, Metin Toprak, Mustafa Acar. Liberte Yayıncılık. İstanbul.

Smith, Michael. L. (2002), *Yunan Düşü*, çeviren: Halim İnal, Ayraç Yayınevi, Ankara.

Somel, C. (2014). *Makro İktisada giriş,* Yordam Kitap, Birinci Basım. İstanbul.

Stiglitz. J.E. (1994), *Kamu Kesimi ekonomisi*, çeviren: Ömer Faruk Batırel. İstanbul.

Stiglitz, J.E., Bilmes J.L., (2006), Üç Trilyon Dolarlık Savaş, Irak Savaşının gerçek maliyeti, Odtü Yayıncılık.

Strateji Başkanlığı, (2024), T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji dairesi başkanlığı vatandaş rehberi, Ankara. Sf. 13

Sümer, Kutluk, Kağan, (2005), *Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme üzerine etkisinin incelenmesi,* İstanbul Üniversitesi İktisat fakültesi ekonometri bölümü.

Şahin, A., *1980 Sonrası Harcama Politikaları, XVI. Türkiye Maliye Sempozyumu: Türkiye'de 1980 Sonrası Mali Politikalar,* 28-31 Mayıs 2001, Antalya, Celal Bayar üniversitesi İ.İ.B. Fakültesi Maliye bölümü, Manisa. 2002.

Şahingöz, B., Tütüncü, A., (2017), Türkiye ve Yunanistan arasında silahlanma yarışı var mı?, Karadeniz Teknik üniversitesi, Ekonomi bilimleri dergisi, Cilt:9, No:2, Trabzon.

Şeker, M., (2010), *Kamu Maliyesi, İstanbul üniversitesi Açık öğretim,* sf. 13-15-84

Şimşek, M., (1989), Üçüncü Dünya ülkelerinde ve Türkiye'de Savunma sanayi. Ankara, SAGEB yayınları.

Şişman, D. (2017). *Küreselleşme, Kriz ve Savunma Sanayi*. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 39 (1), 223-237. DOI: 10.14780/muiibd.329928

Şişman, D. (2012). Küresel Kuruluşlar, düzenlemeler ve Gelişmekte olan ülkelerin konumu, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana bilim dalı Uluslararası iktisat bilim dalı. Doktora Tezi. İstanbul

Taşdelen, S., (2022), Savunma harcamalarının sosyal refah harcamaları üzerindeki etkisi: Soğuk savaş sonrası dönemde NATO üyesi devletleriyle karşılaştırmalı Türkiye analizi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim dalı, Bursa.

Tekin, M., Çiftçi M., (2004), *1924-1929 Dönemi Askeri harcamalarından hareketle 2. Körfez Savaşı ve bu dönemden sonraki muhtemel savaşların Türkiye'deki savunma harcamalarına olası yansımaları*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Makale. İstanbul.

Durgun, Ö., Timur, M.C, Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye Analizi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 54. Sayı, Ekim 2017. Kütahya.

T.C. Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Vatandaşın Bütçe rehberi, Ocak 2024, Ankara.

Torusdağ, M., (2019), *Savunma harcamaları Cari Açık ve Ekonomik Büyüme ilişkisi: Nato ülkeleri örneği*, Sakarya üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. Sakarya.

Turanlı, R., (1988*), İktisadi Düşünce Tarihi*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

Tüğen, K., (1988), *"Dünyada ve Türkiye'de Savunma Harcamalarındaki Gelişmeler ve Ekonomik Etkileri"*, Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:3, Sayı: 2, ss.3-17.

Tzu, S. (2008), Savaş Sanatı, Çeviri: Adil Demir. Üçüncü Baskı, Kastaş Yayınevi.

Uçar, İ. (2003), *Savunma harcamalarının ekonomiye etkileri ve savunma harcamaları-Büyüme ilişkisinin Ekonometrik Modellemesi*, Kara Harp okulu Savunma bilimleri enstitüsü harekat araştırması anabilim dalı, Ankara:49.

Ulutürk, S. (1998*), Türkiye'de Planlı Dönemde kamu harcamalarının gelişimi ve Devletin ekonomideki rolü (1. Baskı),* İstanbul: M.Ü. Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı. Sf.179

Ünalp, F.R., "*İkinci dünya savaşında Türkiye'nin savaş dışı kalma politikaları ve sonuçları*", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi, Cilt 1, Sayı: 45, 2020, s. 201-221.

Wallerstein, I. (2006), *Tarihsel Kapitalizm*, Çeviren: Necmiye Alpay, Dördüncü Basım, Metis Yayınları, İstanbul.

Wallerstein, I. (2000), *Bildiğimiz Dünyanın Sonu Yirmi Birinci Yüzyılın Sosyal Bilimi,* Çeviren: Tuncay Birkan, Birinci Basım, Metis Yayınları. İstanbul.

Varsak, S., (2020), *Türkiye Ekonomisinde Parasal Taban ve Enflasyon İlişkisi*, Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisat Bölümü. Bilecik.

Yalçın, O., (2021), 1950 Sonrasında Türk – Yunan sorun sahaları ve gelişmeler, Mersin Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü e-Dergisi. Cilt:4, Sayı:2, Mersin.

Yalçınkaya, H., (2019), *Savaşın Değişimi ve Kuramsal Tartışmalar*, Güvenlik Yazıları serisi, No:46, İstanbul.

Yayım, A. Fuat. (2006). *Savunma Sanayiinde Küreselleşme Biçimleri: Özel Askeri Şirketler,* Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası ilişkiler. İstanbul

Yentürk, N. (2011*), Askeri ve İç Güvenlik Harcamalarını İzleme Kılavuzu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Yergin, D., (1999), *Petrol*, Çev. Kâmuran Tuncay, İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Yergin, D. (2003), *Petrol para ve geç çatışmasının epik öyküsü*, çeviren. Kamuran Tuncay. 3. Basım. Şefik Matbaası. İstanbul.

Yıldız, B., Yıldız, G. Akbulut., (2019), *Ortadoğu ülkelerinde askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Bootstrap panel granger nedensellik analizi,* Sayıştay dergisi Sayı:112, Ocak-Mart 2019. Ankara.

Yıldız, F., Sağdıç, E.N., Tekin, A. (2019), *Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Seçilmiş AB ülkeleri üzerine eş bütünleşme ve nedensellik analizi,* Eurasian Academy of Sciences Social sciences Journal, V.27, sf.106

Yılmaz, Ö., Albayrak, M., *Savunma Harcamaları Terör Tehditlerini Hafifletiyor Mu? Türkiye'den Kanıtlar*, Gaziantep üniversitesi sosyal bilimler dergisi, S.22(3) 2023 sf.896

Yılmaztürk, A., Türkiye'de savunma sanayi sektörü ve ekonomi üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi, Balıkesir üniversitesi İİBF Maliye bölümü, Enderun dergisi, Cilt:7, Sayı:2, Balıkesir

Yurttançıkmaz, Z.Ç., A., Emsen, Ö.S., (2012). *Askeri harcamalar ve ambargonun ekonomik büyümeye etkileri: İran üzerine bir uygulama*, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler dergisi, Cilt:26, Sayı:2, Sf. 176. Ankara.

Yüksel, M.A., (2024), "Bölgesel Güvenlik ve Hibrit Savaş ilişkilerinin Suriye iç savaşı üzerinden analizi", Yönetim ve Ekonomi Cilt:31 Sayı:2, sf. 377. Manisa.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

https://www.defenceturk.net/nato-ulkelerinin-savunma-harcamalari-2013-2020-ve-degerlendirmeler Erişim Tarihi: (15.10.2023)

https://www.defenceturk.net/almanya-uzay-komutanligi-kuruyor Erişim Tarihi: (18.11.2023)

https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.CD
"Military Expenditure (Current USD)-Greece", *The World Bank*, (Erişim Tarihi: 13.01.2023)

http:https://tr.euronews.com/2022/02/17/nato-da-savunmaya-en-fazla-butce-ay-ran-ulkeler-hangileri-turkiye-kac-nc-s-rada (Erişim Tarihi: 30.04.2023).

https://tr.euronews.com/2023/09/22/rusya-2024-yilinda-savunma-harcamalarinda-buyuk-artisa-gidiyor. (Erişim Tarihi: 30.10.2023)

http : https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61218317 (Erişim Tarihi: 30.01.2023)

https://www.defensehere.com/tr/abd-2024-savunma-harcamalarina-tarihinin-en-yuksek-butcesini-ayirdi (Erişim Tarihi:02.01.2024)

https://www.sipri.org/databases/milex/frequently-asked-questions#1-definition (Erişim Tarihi:15.12.2023)